PDF Compressor Pro

هر علم زما له علمه

وم زما له نومه دی،

Ketabton.com

زما له زوره دی، هر

ا لــه آوازه دی، هـر

ا له رنگه دی، هره

PDF Compressor Pro

په حالنامه کې

د بایزید روښان

عرفاني او فلسفي

څېړه

PROPERTY OF ACKU
16112

څېړونکی:

محمد اکبر کرگر

PDF Compressor Pro

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم :: **په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره**

څېړونکی :: محمد اکبر کرګر

لارښود استاد :: کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

لومړی چاپ :: ۱۳۴۹ هـ ل، کابل

خپرندوی :: د افغانستان د علومو اکاډمی

دویم چاپ :: ۱۳۸۵ ل/۲۰۰۶ م

خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ زیار :: استاد محمد آصف صمیم

د خپرونو لړ :: (۸۵)

کمپوز :: ذبیح شفق

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

فهرست

مخګڼه	سرليك

- د سريزې پرځاى: د پير روښان په اړه نوې څېړنه .... الف
- تقريظ: د روښان په باب يوه نوې څېړنه .... د
- تقريظ: د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم رياست ته .... ط
- د مسالې طرح ۱
- پس منظر ۳

لومړی څپرکی

د بايزيد روښان د ژوند چاپېريال، زوکړه او زده کړه

- بايزيد روښان د وخت ټولنې فرهنګي حالاتو ته يوه کتنه ۲۵
- ټولنيز حالات ۲۶
- فرهنګي حالات ۳۰
- فکري او رواني حالات ۳۳
- د بايزيد روښان لنډه پېژندنه ۳۸
- زوکړه
- د بايزيد روښان د ژوند پړاونه ۴۲

دويم څپرکی

بايزيد روښان د خپلو فسفي او عرفاني افکارو په...

- الف: د حالنامې پېژندنه ۴۸
- ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج ۵۴
- ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو ۶۵
- د: د بايزيد روښان د شخصيت رواني او انفسي اړخ ۷۰

- د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت ۸۳
- بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات.......... ۹۷
- د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید ۱۰۶

دریم څپرکی

- له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو ۱۲۵
- اخوند درویزه او د بایزید اسماعیلیه یا "باطنیه" افکار.......... ۱۲۸

څلورم څپرکی

- بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې.......... ۱۵۹
- الف: تناسخ ۱۶۰
- ب: حلول.......... ۱۷۰

پنځم څپرکی

- د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې ۱۷۵
- الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو ۱۷۶
- ب: روښانیان او پښتو صوفیانه ادب.......... ۱۸۳
- ارزاني روښاني.......... ۱۸۷
- دولت لوانی.......... ۱۸۸
- مېرزا خان انصاري ۱۹۰
- واصل روښاني.......... ۱۹۱
- میر خان روښاني.......... ۱۹۲
- قادر داد روښاني.......... ۱۹۳
- اورکزی روښاني.......... ۱۹۴
- علي محمد مخلص.......... ۱۹۵
- ج: په روښاني ادبیاتو کې تصوفي مضمون.......... ۱۹۷
- انسان ۱۹۹
- توحید ۲۰۰
- د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې سماع، نڅا او موسیقي .. ۲۱۲

PDF Compressor Pro

- روښانيت او د ښځو مقام ۲۲۷
- بي بي شمسو روښانی ۲۳۲
- الايي روښانی ۲۳۳
- د روښاني غورځنګ له منځه تلل ۲۳۶
- نتيجه ۲۳۸
- ماخذونه او مراجع ۲۴۲

له کتاب سره ضميمه

- د بايزيد روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع ۲۴۶
- د روښان محاکمه ۲۵۳
- مجتهد څه ته وايي؟ ۲۶۲
- د عقيدې له مخې ۲۶۸
- له ټولنيز پلوه ۲۷۰
- ماخذونه ۲۷۲

د سریزې پر ځای:

د پیر روښان په اړه نوې څېړنه

د ښاغلي لیکوال محمد اکبر کرگر دغه څېړنه د پښتنني ټولنې، د پښتنو د مبارزو او تاریخي هلوځلو، د افغانانو د فکري هڅو د یون د تسلسل یوه ډېره په زړه پورې او نوې برخه ده. په دغه اثر کې د حالنامې د لیکنو په رڼا کې پر "پیر روښان"، د هغه په فلسفي او عرفاني فکر او په عمومي توگه په روښاني غورځنگ کې د فکري ټولنې په هکله ژورې څېړنې ترسره شوي دي.

دغه کتاب په گران افغانستان کې د بدمرغه جگړو او د اورونو د لمبو په دوران کې لیکل شوی او په هماغه وخت

کې په کابل کې چاپ شوی هم و. د تنظیمي جګړو په بدمرغه لمبو کې دغه کتاب هم څه په مطبعه او څه په کتاب پلورنځیو کې وسوځېد او د مینه والو لاسو ته ونه رسېدای شو.

"په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه" نومي کتاب د هېواد د نامتو پوه او د روښاني غورځنګ د څېړونکي اروابښاد استاد محمد صدیق روهي تر نظر لاندې لیکل شوی او د هغوی تقریظ نور هم ارزښتمن کړی دی.

د کتاب په نوي چاپ کې یوازې یو څېرکی په پای کې ورزیات شوی دی او هغه هم د بایزید روښان د محاکمې په اړه یوه مهمه څېړنه ده، چې ددې کتاب ارزښت لا زیاتوي. دغه څېړنه ښاغلي کرګر ددې کتاب له چاپ ډېر وروسته په دې وروستیو وختونو کې کړې ده.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه ګڼي، چې دغه مهم اثر د هماغې دورې د یوه بل تاریخي شخصیت ایمل خان د تاریخي کارنامو د یادونې او ستاینې د هغې غونډې په ویاړ چاپوي او خپروي، چې د خیبر د تاریخي برې د ۳۳۵ کالیزې په ویاړ یې جوړوي او په جرمني او ننګرهار کې یې په ګډه نمانځي. د بایزید روښان له تاریخي کارنامو راوروسته ایمل خان او دریا خان او خوشال خان هغه تاریخي شخصیتونه دي، چې د هند د مغولي واکمنۍ د استبداد پر ضد یې د افغاني مبارزې بهیر پسې راغځولی او ژوندی

ساتلی دی او ځکه یې د یو تاریخي تسلسل ادامه ګڼلای شو.

ددې اثر په لیکلو کې د ښاغلي کرګر هڅې ستایو او له دې امله هم مننه ترې کوو، چې د کتاب د دویم چاپ لګښت ته یې هم اوږه ورکړې ده.

مننه

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

۲۰۰۶ د اپریل ۲۲

جرمني، د کولن ښار

تقریظ

د روښان په باب یوه نوې څیړنه

د روښانیانو په باب، چې کومې څیړنې شوي دي، اکثر یې د یوې ټاکلې ایډیالوجیکې موضوع ګیرۍ په اساس لیکل شوي دي. ځینو د اخوند درویزه په پیروۍ بایزید روښان ته د یوه مبتدع پیر په نظر کتلي دي او دده تعلیمات یې د اسلام له اصولو نه انحراف ګڼلی دی. ځینو روښان د یوه ملي آزادۍ بخښونکي غورځنګ سالار بللی دی او دده افکار یې د یوه جلا تصوفي مکتب په توګه د اسلامي عرفان له اساساتو سره پرتله کړي او له هغو څخه یې دفاع کړې ده. ددغو پوهانو په عقیده، اخوند درویزه د هند د ګورګاني دولت په لمسون پر بایزید روښان باندې د الحاد تاپه وهلې ده او زیار یې ایستلی دی، چې په دې وسیله د روښانیانو نهضت کمزوری کړي او له سیاسي صحنې څخه یې لرې کړي.

ځینو پوهانو ویلي دي، چې روښان د عرفاني نهضت تر

پردې لاندې د بزګرانو د پاڅون لارښوونه کوله. دوی روښاني غورځنګ په اصل او ماهیت کې د بزګرانو قیام بللی دی.

ددغو نظریو د صحت او سقم د پوره څرګندولو لپاره لا زیاتې څېړنې ته اړتیا لیدله کېږي او هر څوک چې په دغسې څېړنه لاس پورې کوي، باید له مخکې موضع ګیرۍ پرته د اصلي منابعو په استناد او د عینیت پالنې (Objectivity) له روحیې سره سم حقایق وپلټي.

له بده مرغه په دغه اثر (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره) کې تر زیاتې اندازې پورې عینیت خوښونې ته پاملرنه شوې ده. محترم اکبر کرګر (ددغه اثر مؤلف) تیوري پر واقعیتونو نه تحمیلوي، بلکې د عملي میتود له نومونو سره سم واقعیتونه راغونډوي او زیار باسي، چې د تیوري په قالب کې یې واچوي. دده اوسنۍ څېړنه د یوې سمې تیورۍ د رامنځ ته کېدلو لپاره لاره هواروي.

بایزید روښان که یوازې د یوه عرفاني یا فلسفي مکتب مؤسس په توګه کار کړی وای او تورې ته یې لاس نه وای اچولی، کېدای شوه چې بې له ویرې او اضطراب څخه یې خپله نظریه په سیستماتیک ډول بیان کړې وای. اما د تورې په استعمالولو سره ده خپل دښمنان راویښ کړل او غالب احتمال دا دی، چې ده به له کتمان او کموفلاژ څخه هم کار اخیستی وي. د اخوند درویزه په شاوخوا کې ډېر زیات

عرفـاني او لـه عرفـان نـه هـاخوا فكـري مكتبونـه موجـود وو. پـه همـدې وخـت كـې جـلال الـدين اكبـر مغـولي پاچـا هـم د (ديـن الهـي) د خپرولـو لپـاره كـار كـاوه، خـو كومـه ضـربه چـې پـه بايزيـد روښـان وارده شـوې ده، پـر نـورو مبتـدع پيرانـو او د فكـري مكتبونـو مؤسسـانو هغسـې سـخته ضـربه نـه ده ليـدلې. ددې علـت دا دى، چـې روښـاني نهضـت يـو مجـرد فكـري جريـان نـه و، بلكـې يـو عـالي ټـولنيز-سياسـي غـورځنګ و. دا چـې د روښانيـانو د تيـورۍ او عمـل تـرمېنځ ديـوال موجـود و او كـه نـه، دا هـم جـلا بحث غـواړي. ښـايي داسـې تصـور رامېـنځ تـه شـي، چـې د تـورې پـه زور د ميـنې او محبـت رواجـول هماغسـې مثـال لـري لكـه نـن چـې ځيـنې هېوادونـه د قـوې د اسـتعمال لـه لارې ديموكراسـي صـادروي. آيـا دا هغـه ماكيـاولي فلسـفه نـه ده، چـې وايـي "هـدف وسيله توجيـه كـوي".

(the end Juststiles the means)

آيـا روښـاني مكتـب يـو سيسـتماتيک او منسـجم مكتـب دى؟ دا هـم يـو پـه زړه پـورې بحـث دى. ددې رسـالې ليكـوال كلـه كلـه لوسـتونكي تـه داسـې انطبـاع وركـوي، چـې بايزيـد لـه مختلفـو عرفـاني او فلسـفي مكتبونـو نـه ځيـنې مفكـورې اقتبـاس كـړي دي او يـا لـږ تـر لـږه فكـر كېـږي، چـې اقتبـاس كـړي بـه يـې وي. كـه مـوږ غـواړو چـې دغـو پوښتنو تـه ځوابونـه پيـدا كـړو، نـو د څېـړونكي پـه مخكـې ښـايسـته زيـاتې پـوښتنې پرتې دي، چې بايد د حل لارې يې ولټوي.

د محتـرم کرګـر د څېـړنې يـو عمـده صـفت دا دی، چـې پـر مشخصـه موضـوع بانـدې مشـخص نظـر څرګنـدوي. امـا دده د څېـړنې تـر ټولـو عمـده صـفت دا دی، چـې نـوي مسـايل يـې څېړلي دي او داسـې تيـاره ګوټونـه يـې روښانـه کـړي دي، چـې د نـورو ليکوالـو پـه څېړنـو کـې نـه مونـدل کېـږي، لکـه د درېيم او څلورم څپرکي موضوعګانې، چې ابتکاري بڼه لري.

محتـرم مولـف پـه خپلـو نظريـاتو کـې لـه علمـي احتياطـه کـار اخيسـتی دی او هغـه خبـرې، چـې بايـد د (احتمـال) پـه لفـظ افـاده شـي، هغـه يـې د احتمـال پـه لفـظ افـاده کـړي دي. دا هـم دده د څېـړنې يـوه مهمـه ځانګړتيـا ده، چـې احتمـال يـې لـه يقـين بېل کړی دی.

سـربېره پـردې محتـرم مؤلـف لـه يـوې بلـې سـارې ناروغتيـا څخـه هـم ځـان سـاتلی دی، چـې هغـه د "معاصـر کولـو" ناروغتيـا ده. ډېـر څېړونکي شـته، چـې لـه روښـان نـه د شـلمې پېـړۍ ليـډر جـوړوي. حتـی يـو ښـاغلی ليکـوال، بايزيـد روښـان د نشـنلېزم مؤسـس (!) هـم ګڼلـی دی. د محتـرم کرګـر پـه ليکنـه کـې روښـان د خپـل وخـت او چاپېريـال مولـود ګڼـل شـوی دی. کـه لومـړی څپرکـی لـږ څـه اوږد ښکـاري، دليـل يـې دا دی چـې هغـه بايـد د روښـان د عصـر ځـانګړنې ښـودلې وای او ځوانـو څېړونکيـو تـه يـې څرګنـده کـړې وای، چـې پـر روښـان بانـدې بايـد نننـي افکـار او ارزښتونــه تحميــل نــه کــړو، بلکــې دده د خپــل وخـت پـه هېنداره کې يې وګورو.

په پای کې باید دا یادونه هم وکړم، چې د بایزید روښان په باره کې آزاده او بیطرفانه څېړنه عملي جرات هم غواړي. ځینې متشرع علما، چې په عین وخت کې له خپل تاریخ او فرهنگ سره مینه لري، په دې نه خوشحالېږي، چې بایزید روښان ته مبتدع وویل شي. ځینې نور، چې د اخوند درویزه مینه وال دي او هغه د اخوند درویزه بابا (رح) په القابو ستایي، د روښان په دفاع نه خوشحالېږي.

لیکن راځئ، چې په پوهنه او حکمت کې د یوناني فیلسوف (اپلاتون) دغه خبره تکرار کړو، چې وایي: "په حقیقت پسې گرځئ او له دې مه وېرېږئ، چې کوم خطرناک ځای ته به ورسېږئ".

په درناوی

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

د ا، ج، د د علومو اکاډمۍ سرمحقق غړی

تقريظ

د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم رياست ته!

ستاسې د ليکنې له مخې مې د ښاغلي محمد اکبر کرگر ليکلی کتاب (په حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي څېړه) وکوت او ددې کتاب په باب وايم، چې:

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي، چې زموږ د هېواد په فرهنگي حلقو او مطبوعاتو کې د بايزيد روښان، روښانيانو او روښاني ادبياتو په باب ليکنې او څېړنې شوي او نشر شوي دي.

دا ليکنې په خپل وخت کې ارزښتمنې وې او زموږ د مشرانو فرهنگيانو لکه: ارواښاد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي، محمد امين خوگياڼي، قيام الدين خادم، عبدالروف بېنوا، پوهاند رښتين، پوهاند رشاد، کانديد اکاډميسين محمد صديق روهي او نورو هڅې په دې لاره کې د يادونې وړ دي.

ددغو ښاغليو او نورو محترمو پوهانو د کارونو د

ستاينې او منني ترڅنګه، که يې موږ آثار په دقيق ډول د نويو منابعو د رابرسېره کېدو پر بنا تر کره کتنې لاندې ونيسو، نو له ځينو څو ليکنو پرته چې تحليلونه او څېړنې يې اوس هم د ارزښت لرونکي دي، نورې پاتې ليکنې اوس ډېرې په درد نه خوري او بيا کتنې ته اړه لري. ددغو پخوانيو کارونو د بيا کتنې ضرورت، ځکه محسوس دی چې زموږ د مخنيو فرهنګيانو د ډېرو لږو، يا دو هم لاس منابعو پر اساس خپلې ليکنې او څېړنې بشپړې کړې وې.

که موږ په خپل هېواد، پښتونخوا، بلوچستان، هندوستان يا د ختيځپوهانو په حلقو کې روښاني څېړنې ګردې له نظره تېرې کړو، نو راښکاره به شي، چې موږ اړ يو چې په دې برخه کې لا نور کارونه هم وکړو او دا ځکه چې په دغو هېوادونو او سيمو کې چې د روښانيانو په باب کوم کارونه ترسره شوي دي، هورې ښاغليو محققينو په ټولو موجودو منابعو لاس برى او احتوا نه درلوده او هره څېړنه په خپله خپله برخه کې څه کمبوتات لري او پر دې ټولو سربېره ددغه نهضت ټولې خواوې او بېلابېل اړخونه لا پوره نه دي څېړل شوي او د روښاني غورځنګ او روښانيانو ډېر نور فرهنګي غورځنګونه لا د څېړنو او نورو څېړنو او نويو پلټنو انتظار باسي.

په همدې اساس د ښاغلي کرګر د کتاب ليکل موجه کار بلل کېږي او د يوه علمي ضرورت پر بنياد کښل شوي اثر په

توګه زه ددې اثر ارزښتونه په لاندې ډول ښيم:

۱ـ ښاغلي مولف زيار ايستلی، چې خپل اثر زياتره د روښان پېژندنې د نويو منابعو پر اساس بشپړ کړي. له دغو منابعو څخه يوه عمده او اساسي منبع د بايزيد روښان حالنامه ده، چې د زياترو روښان پېژندونکيو لاس بري لا پرې نشته او زموږ محقق د همدغه اثر پر اساس خپلې څېړنې بنا کړي دي او د روښان پېژندنې د نورو لومړي لاس منابعو پر بنا يې د خپل اثر ماڼۍ جوړه کړې ده، نو ځکه زه وايم چې دا اثر د باوري او نويو منابعو پر بنا ليکل شوی دی.

۲ـ مولف زيار ايستلی دی، چې ځان د شرح حالونو په بيانولو کې ورک نه کړي او هم يې د تاريخ مسايلو تفسير او تشريح ته زياته توجه نه ده کړې. ده دغو دوو مسالو ته د ضمني پاملرنې ترڅنګه ددې څېړنې اساسي شمزی د روښان او روښاني غورځنګ د فکري اړخونو څېړنه او تحليل جوړوي، چې زه دا کار ددې اثر نويوالی بولم.

۳ـ په دې اثر کې د ځينو داسې مسايلو څېړنې ته توجه شوې ده، چې پخوا يا ګردسره نه دي څېړل شوي او که دي هم له تشو يادونو پرته بل ارزښت نه شي لرلای. روښاني نهضت او موسيقي او سماع، همدارنګه له ښځو سره د روښاني نهضت د برخورد مساله او د ځينو نورو مسايلو تحليل ددې کتاب داسې بحثونه دي، چې په اساسي ډول په

دې کتاب کې تر څېړنې لاندې نيول شوي دي او دغه کتاب له مهمو او ښو بحثونو څخه حسابېږي.

۴_ له اسماعيلي افکارو سره د روښاني فکري جريان مقايسي څېړنه او په روښاني غورځنګ د اسماعيلي افکارو اغېزې ددې کتاب يو بل نوی بحث دی، چې د روښانيانو د فکري جريان په تحليل او څېړنه کې بې پدله نه دی او د بحث وړ يوه موضوع ده، چې ددغه اثر ښاغلي مولف ورته خاصه پاملرنه کړې ده، نو کېدای شي چې په آينده کې نور بحثونه پرې وشي.

۵_ د پښتو پر فرهنګ د روښانيانو اغېزې ددغه اثر يو بل ګټور بحث دی، چې مونږ کولای شو د اثر د ښو بحثونو په لړ کې حساب پرې وکړو.

۶_ د څېړنې د روشونو په لحاظ هم ددې اثر د تحقيق او تحليل اړخونه د منني وړ دي او مونږ کولای شو، چې د يو ښه تحقيق په توګه يې ومنو.

په پای کې زه ددغه اثر تحقيق او تحليل مثبت ارزيابي کوم او د روښاني غورځنګ د پېژندنې په لړ کې يې يو ګټور اثر بولم او پېشنهاد کوم، چې دغه اثر چاپ شي او فايده يې عامه شي.

په درناوی

معاون سرمحقق زلمی هېوادمل

د ژبو او ادبياتو د مرکز علمي غړی

او خدای روښنايي وليده، چې نيکه ده او خدای روښنايي له تورتمه جلا کړه او خـدای روښنـايي ورځ ونوموله او تورتم يې شپه ونوموله او ماښام و او سهار و لومړۍ ورځ.

کتاب مقدس "عهد عتيق" (لندن: سوسايټي دارالسلطنه لندن، ۱۹۵۹، ۱.

د مسالې طرح

په ۱۳۵۳هـ ش کال کې په کابل پوهنتون کې د بايزيد روښان علمي او نړيوال سيمينار جوړ شوی و، په دغه سيمينار کې د بايزيد روښان په باب، د هغه د شخصيت او کارنامو او مبارزو په باب، بېلابېل نظريات وړاندې شوي وو. دغه نظريات ټول يو شان نه وو، زه نه پوهېدم چې کوم يو نظر سم دی. بحثونو زه وهڅولم، چې په دې باره کې مستقله او بېطرفانه څېړنه وکړم. د بايزيد روښان په باب د خپلو څېړنو په ترڅ کې دې نتيجې ته ورسېدم، چې بايزيد روښان د هغه شخصيت، مبارزې د هغه پيروان او مريدان او د هغو کارنامې ددغه غورځنګ د ټولنې د فرهنګي شرايطو په چوکاټ کې، د بايزيد روښان د خپلو آثارو او د هغه د پيروانو او په هغه وخت کې د هغه د مخالفينو د آثارو په رڼا کې مطالعه او وڅېړل شي.

همدارنګه د بايزيد روښان فلسفي او عرفاني شخصيت او د نړۍ له سترو متفکرينو سره د هغه د اصولو پرتلنه، د اسماعيليه عقايدو په رڼا کې د روښان د عقايدو څېړنه او

پر تناسخ او حلول باندې د هغه عقيده او نه عقيده، د بايزيد روښان د تصوفي او عرفاني افکارو اغېزه، د هغه په تولنه کې، د ښځو د حقوقو په باب د روښان نظر او پر پښتني فرهنګ باندې د روښانيانو غوځه اغېزه او دا ډول نور مطالب، چې په نورو څېړنو کې پرې بحث نه و شوی او يا ډېره لږه اشاره ورته شوې وه، په دې څېړنه کې مې پرې د امکان تر حده رڼا واچوله، چې ګران لوستونکي ددې اثر په راتلونکيو مخونو کې د هغو لوستلو ته رابولم.

پس منظر

د بایزید روښان په باب څو ډوله نظریات موجود دي:

۱ـ پخپله د بایزید روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظر.

۲ـ د هغه د مخالفینو لکه اخوند درویزه او د درویزه د پیروانو نظریات او یا د گورگاني دولت د مؤرخینو لکه دطبقات اکبري او هغه ته د ورته کسانو نظر.

۳ـ هغه نظریات دي، چې د بایزید له وخت څخه لږ وروسته ځینو مورخینو او پوهانو لکه د مآثرالامراء د اثر لیکونکي، د دبستان مذاهب د اثر لیکونکي او دغه ډول نورو پوهانو نظریې دي.

دغه نظریات هېڅکله یو بل ته ورته نه دي. د روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظریې د روښان پېژندني لپاره

اصلي متون جوړوي. دغه آثار زياتره د هغه د عقايدو، افكارو او لارو چارو تشريح، توضيح او تبليغ دی.

د هغه د مخالفينو نظريې، اتهامات، تورونه او ځينې نور داسې دلايل دي، چې له هغو څخه هم په ناسيده توګه "د روښان پېژندنه" ترلاسه كېږي او درېيم ډول يې د بايزيد روښان په نسبت دوخت د فرهنګي محافلو نظريات دي، چې مونږ ورته اشاره وكړه. له دغو نظرياتو څخه په ځينو كې د بايزيد روښان د نظريو تائيد شوی او په ځينو كې يې په بې طرفانه توګه د هغو توضيح او معلومات وړاندې شوي دي، چې په مجموع كې دغه متون د روښان پېژندنې په برخه كې موثر او ګټور مطالب لري.

دوهم:

هغه آثار دي، چې نسبتاً په معاصر دوران پورې اړه لري. په دې مانا كله چې د بايزيد روښان اثر خيرالبيان له پيدا اينبت او چاپ كېدو څخه دمخه او يا لږ وروسته او يا د هغه د پيروانو او مخالفينو ان د اخوند درويزه د آثارو له چاپ كېدو او خپرېدو وروسته وړاندې شوي او منځ ته راغلي دي. له روښان پېژندنې سره له يوې خوا مرسته كوي، خو له بلې خوا يې د ځينو احساساتي او ذهني ډوله نظرياتو په وړاندې كولو سره ځينې ستونزې هم وړاندې كړې دي. په دې لړ كې د عبدالحليم اثر، عبدالاكبر خان اكبر، قيام

الدین خادم، حمزه شینواري، همېش خلیل همدارنګه په دې برخه کې د لوی استاد عبدالحی حبیبي، سید تقویم الحق کاکاخېل، مولینا عبدالقدوس قاسمي، ډاکتر محمد شفیع لاهوري څېړنې او نظریات زیات معلوماتي او با ارزښته څېړنې ګڼل کېږي.

دریم:

هغه نظریات دي، چې په ۱۳۵۳ کال کې په کابل کې د بایزید روښان د نړیوال علمي سیمینار په ترځ کې وړاندې شوي دي. په دې نظریاتو کې د معصومه عصمتي، پروفیسر سیال کاکړ، اسماعیل مبلغ، استاد خادم، عبدالله خدمتګار، ابراهیم عطايي، حبیب الله رفیع، څېړنمل ژواک، غوث شهامت، لوی استاد عبدالحی حبیبي، پروفیسر انور علي یف، عبدالقیوم نورزي، استاد پوهاند رشاد، اجمل ختک، دوست شینواري، پوهاند الهام، حسن ضمیر، استاد محمد صدیق روهي او نورو پوهانو نظریات دي. په معاصرو څېړنو کې په عمده ډول د بایزید روښان د شخصیت په باب درې ډوله نظریې وړاندې شوي، چې استاد محمد صدیق روهي په خپله یوه مقاله کې په لنډه ډول داسې تبویب کړی دی:

۱ـ عرفاني نظریه
۲ـ ملي نظریه

۳ـ عوامي نظريه

خو استاد روهي د خپلې لنډې مقالې په پای کې هر اړخيزه نتيجه ګيرې کړې ده.

استاد ددغه فلسفي مقالې په پای کې په دې ډول نتيجه اخلي:

"د روښانيانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوى له مخې نيشنل عوامي حرکت و. هغه مورخان، چې شکلياتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً د روښاني نهضت سطحي بڼه مطالعه کوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو په ليکنه بسنه، نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنيز انکشاف د عمومي قوانينو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي..."[1]

اوس ددې لپاره، چې موږ د بېلابېلو ليدونو ته په پام سره ددې اثر محتوى او متن ته داخل شو، لازمه بولو د معاصرو څېړنو ډېر عمده او لنډ ټکي وګورو:

مذهبی، عرفاني او تصوفي نظريات:

مولينا عبدالقدوس قاسمي، چې پر خيرالبيان يې مفصله سريزه کښلې ده، د بايزيد روښان په باب عقيده لري، چې:

ـ بايزيد انصاري د وحدة الوجود د ډلې په صوفيه وو

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۰)، ۱۲۸ مخ.

کې یو صوفي حسابېدای شي.

ـ د اسماعیلیه فرقې مربوطې نښې نښانې د هغه په آثارو کې موجودې دي.

ـ نوموړي د پیغمبرۍ دعوی هم کوله، خو د بشپړې پیرۍ دعوه یې درلوده.

ـ د نوموړي په باب مخالف او موافق روایات هم ډېر دي.

دغه راز سید تقویم الحق کاکاخېل د مخزن په سریزه کې لیکي:

" د تناسخ له یوې مسئلې پرته نور د اخوند درویزه ټول الزامونه په بایزید روښان وارد دي... د هغوی جنګ خالص په مذهبي بنیادونو وو، د حکومت په اشاره یا د سیاست په تحریک نه وو.

ډاکتر محمد شفیع، چې د بایزید روښان د آثارو په استناد یې یوه معتبره رساله کښلې او په (انسایکلوپیډیا اف اسلام) کې خپره شوې ځینې په زړه پورې نتیجو ته رسېدلی دی. هغه په دغه مقاله کې کښلي دي:

"ځکه چې له نورو خبرو نه علاوه د اسماعیلي عقایدو دا اثر دده په تعلیماتو کې د ملاحظې جوګه دی، چې ده د پیر کامل په عقیده ډېر ور اچولی، په ارکان اسلام په غسل وغیره مسایلو کې د تاویل بار بار استعمال او ځینې فروعي[1] مسایل یې په تعلیماتو

[1] آر: حروفي

کې شامل دي."(1)

همدا ډول مولينا عبدالقدوس قاسمي د بايزيد روښان مذهبي افکار تر عنوان لاندې مقاله کې ليکي:

"... د لوی روحاني طاقت څښتن و. دده د اقوالو شرعي توجيه په څه نه څه رنګ کې کېدی شوه، خو بيا هم د "همه اوست"، "ذکر خفی" کامليت دعوې او خلقو ته د اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزاء دي، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غونډې علماء او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو.

ددې مخالفت ابتدا اول په خالص مذهبي رنګ کې شوې وه او په دې کې هيڅ سياسي آميزش نه و. دا بيله خبره ده، چې وروستو چې د روښانيانو سياسي مخالفت شروع شو، نو د دوی په ختمولو کې دې مذهبي مخالفت هم ځپل اثر کړی دی او د روښانيانو مذهبي مخالفين د سياسي مخالفينو په مرسته په ځپل مقصد کې کامياب شوي دي."(2)

ياد شوي پوهان تر زياته حده د بايزيد روښان په مذهبي، عرفاني او تصوفي کيسه او طرز تفکر باندې تېنګار کوي. ځينې لکه سيد تقويم الحق کاکاخيل تر زياته حده، د

---

1. محمد شفيع، پښتو، بايزيد انصاري. (پېښور: پښتو اکېډيمي، ۱۹۵۹ع) ۴ ګڼه، ۲۱مخ

2. عبدالقدوس قاسمي، پښتو "د بايزيد روښان مذهبي افکار"، (پېښور: پښتو اکېډيمي، ۱۹۵۹کال، ۲ ګڼه) ۸۶مخ.

درویزه تر اثر لاندې دی، خو محمد شفیع په خپله رساله کې د حالنامې او د بایزید روښان د نورو آثارو په استناد د نومورې په افکارو کې نوې شیان رابرسېره کوي، لکه د اسماعیلیه عقایدو اثر، تاویل، کامل پیر او نور، خو په مجموع کې پورتنې یاد شوي پوهان د بایزید روښان په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو او کارنامو یا څه نه وایي او یا لږ څه وایي.

خو په کابل کې د بایزید روښان د نړیوال سیمینار مقالې، چې "د روښان یاد" تر عنوان لاندې اثر کې، چې په ۱۳۵۵ کال کې د حبیب الله رفیع په زیار او اهتمام چاپ شوي هم په زړه پورې مطالب لري.

په دغو مقالو کې مرحوم استاد اسماعیل مبلغ، داکتر ناصر الدین شاه حسیني د تهران پوهنتون استاد او استاد حسن ضمیر صافي د بایزید روښان په باب ورته قضاوتونه کړي دي. مرحوم مبلغ وایي:

"بایزید د هغه مطالعاتو له مخې، چې د اسلامي تصوف په میراث کې یې درلوده او هغه روحي تجربه، چې پخپله یې ترسره کړه، خاص مکتب ایجاد کړ. د هغه صوفیانه مکتب د خپلو اجزاوو سره د نورو فرقو په څېر د اسلامي تصوف د میراث تر اغېزې لاندې واقع و، خو په مجموع کې له هغو مستقل او جلا و. د روښاني مکتب اصول او اساسات د بایزید په آثارو خاص ډول په (خیرالبیان) او (صراط

التوحيد) کې تشريح او تحليل شوي دي..."([1])

نوموړی د خپلې مقالې په ترڅ کې د "روشنيه فرقې" اصول او اساسات توضيح کړي او په دې ډول يې نتجيه رااخيستې ده:

"لنډه دا چې بايزيد انصاري د افغانستان د تصوف په تاريخ کې د ډېر ارجمند مقام درلودونکی دی. د هغه ارجمندي په دې کې ده، چې د تصوف په لاره کې يې په جدي توګه له محض تقليد څخه ډډه کړې او په ابتکار سره يې نوې فرقه د "روشنيه" په نوم او د عرفاني مقاماتو په ترتيب او شماره کې يې تجديد نظر کړی او د اسلامي تصوف خزانه يې غني کړې ده..."([2])

په دې ډول د مرحوم مبلغ مقاله يوازې د اوږدو او مفصلو بحثونو لپاره يو مدخل کېدای شي، خو ځينې استنتاجات ورانديز کوي، چې بايد د تحليل په پای کې ترسره شي. کېدای شوای چې د بايزيد د تصوفي او عرفاني افکارو بېلابېلې خواوې يې راسپړلې وای.

ايرانی پوه، داکتر ناصر الدين شاه هم په خپله علمي مقاله کې د بايزيد روښان د فکري او فلسفي تناقض او عرفاني تعليماتو اړخونو ته اشاره کړې ده. نوموړی ليکي:

"قبلاً بايد يادآور شد که در جهان بينی پير روښان تضاد

---

[1] اسماعيل مبلغ، د روښان ياد، ۴۶ مخ.

[2] روښان ياد، ۵۴ مخ.

آشکاری میان راسیونالیزم و ایراسونالیزم دیده میشود. یعنی در عین اینکه وی روش مرتاضان را می پسندد و جهان را خوار دانسته و دیگر سرای را بهتر میشمرد و روح را جاودانی میداند. به شیوهء مبارزه و دعوت به عمل تبلیغ را جهت اقا مه حق و بسط عدل در این دنیا لازم میشمرد و پیروان خود را به قیام علیه جابران میخواند. تعالیم بایزید بدین صورت مختصر میگردد که نخست وی به خداشناسی و عرفان پرداخته و این در صورتی میسر میگردد که سالک پیروی کامل از پیر کامل کند. زیرا پیر کامل صاحب شریعت و حقیقت و طریقت است و هم اوست که معرفت و قرب و وصل و وحدت و سکون را یافته..."[1]

خو استاد ضمیر صافی سره له دې، چې هغه یو شکاک فیلسوف، مذهبي او عرفاني شخصیت بولي، د هغه عقیده او مسلک په سیاسي ډول هم توجیه کوي.

په دې ډول:

"... خو ماته دده د تعلیماتو او نورو کړو وړو له مطالعې څخه دا څرګنده شوې ده، چې بایزید یو شکاک فیلسوف (دی) او تر کومه ځایه پورې، چې ده له مذهب او الهیاتو سره تماس نیولی دی، له هغو نه دده مقصد د خپلو ملي اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره زیاتره یوه

[1] ایضاء، ۲۶۳ مخ

سیاسي استفاده وه او بس..."[1]

په پورتنیو نظریاتو کې مورږ وینو، چې هم د کوزې پښتونخوا پوهاند او هم د سیمینار له ګډون کوونکیو څخه ځینو پوهانو د بایزید روښان پر مذهبي تعالیمو اتکاء کړې او د هغه د آثارو یو تفسیر او تعبیر یې وړاندې کړی دی او د هغه زده کړې یې توجیه کړې هم دي، خو په مجموع کې د بایزید روښان د عقایدو او افکارو هر اړخیزه څېړنه یوه هم نه ده کړې، نه یې د هغه فلسفي افکار او نه یې د هغه د لارې عرفاني مشخصات او نه یې د هغه د تصوفي مکتب مقامات څېړلي دي. څرنګه، چې ددغو پوهانو کار ډېر لنډ او مقاله یې بڼه لري، یوازې پر یو یو بعد او اړخ یې ورته رڼا اچولې ده، نه پر ټولو خواوو. یوازې د محمد شفیع لاهوري کار له لنډې یادونې سره سره هر اړخیز برېښي.

د بایزید روښان ناسیونالېستي او ملي توجیه:

بایزید روښان (یې) د یوه ملي او استعمار ضد اولسي مشر په توګه بللی او هغه یې د افغاني ناسیونالېزم بنسټ ایښودونکی ګڼل لږ څه د غور او تامل خبره ده، ځکه ځینې مفاهیم لکه استعمار یا کلونیالېزم، ناسیونالېزم یا ملیت پرستي او د ملي مفهوم د بشري ټولنو د تکامل د خاصې زماني مقطع محصول دی، خو بیا هم که د پردیو په وړاندې

[1] روښان یاد، ۲۳۹ مخ.

دغه مفاهیم وکارول شي او هغه زمان او شرایط په نظر کې ونیول شي، باید لازمه توضیح ولري.

په هر صورت ځینو افغاني پوهانو د خاصو ملي احساساتو تر اغېزې لاندې، دغه تاریخي حادثه د نن ورځې په معیار توجیه کړې او د بایزید روښان غورځنګ یې یو ملي او ناسیونالېستي غورځنګ بللی دی. موږ هڅه کوو، لومړی ددغو پوهانو د نظریو یو څو لنډ ټکي راواخلو او وروسته پرې که لازمه وه څه ووایو.

پروفیسور سیال کاکړ وایي:

"دغه پیاوړی شخصیت د خپل عصر یو قوي قهرمان او زموږ د ملیت پر آسمان باندې د یو ځلاند ستوري حیثیت لري. موږ د خپلې ټولنې دغه حقیقي ترجمان د صوفیانو او مذهبي افکارو څښتن، د جنګي ډګر غښتلی مبارز، د ادب د میدان منلی لیکوال او د ملي شعور خاوند د بایزید روښان په درانه نامه سره پېژنو."([1])

استاد قیام الدین خادم د بایزید روښان مبارزې او غورځنګ په دې ډول توجیه کوي:

"د دهقانانو د قیام خبره خو ځکه تیک ده، چې پښتانه له پخوا څخه بیا ترننه پورې ټول اکثره دهقانان او مالداران دي. د نن ورځې په تخمین افغانان په سلو کې پنځه نوي

---

[1] روښان یاد ۳۳ مخ.

دهقانان یعني واړه مالکین دي. ملک، فیوډال او تاجر داسې چې انحصارات هم وکولی شي، یا نه وو یا ډېر کم وو. ډېر کم، چې په نشت حسابېږي، نو چې د بایزید علیه الرحمه پسې ملت درېدلو خامخا به دا ملت دهقان و..."[1]

خېړنمل ژواک په "ملي احساساتو" دا خبره کوي، چې:

"زما جهت زمعا عنوان!"روښان د ملیت د بنسټ ایښودونکي په حیث "تاکل شوی دی، نو ځکه وایم چې روښان د همدې کړې او د آسیا د لویې وچې د یوې برخې بالاخره د ۱۶ پېړۍ یو شخصیت دی، چې په ۱۶ پېړۍ کې روښان د ملیت بنسټ بیا اېږدي د ملیت!!"[2]

دغه راز غوث شهامت هم یادونه کوي، چې:

"هغه د خپل وخت د استبداد سره ډېرې ډغرې وهلې. روښاني نهضت د بېګانه تسلط مخالف او له ګورګانیانو سره یې روابط او تعلقات بنه نه دي پاتې شوي..."[3]

د بایزید روښان دغه ډول توجیه او د هغه د مبارزو، افکارو او عقایدو دغه ډول تعبیر او تفسیر هغه وخت سم پرځای او منطقي ګڼلی شي، چې د هغه خپلو آثارو او د هغه د وخت آثارو او اصلي متونو ته پام وکړو او د هغو په رڼا کې ځینو قضاوتونو او نتایجو ته ورسېږو. (په) دې کې هېڅ

---

[1] روښان یاد ۶۱ مخ.

[2] روښان یاد ۲۲۵ مخ

[3] روښان یاد ۳۱۰ مخ

شک نه شته، چې هغه او د هغه لښکرو د مغلو له دولت سره نېغ په نېغه او مستقیم جنګونه کړي دي، خو هغه هېڅکله د ملیت په نوم خپل بیرغ نه دی پورته کړی. دا سمه ده چې د هغه د مبارزو شکل دغه ډول توجیه کېدای شي، خو داسې هم نه چې یوازې سیاسي ډګرې یې وهلې وې او یوازې سیاسي مبارزه یې کړې وي. موږ به هڅه وکړو د همدې اثر په ځینو برخو کې د هغه د افکارو او عقایدو د مضمون او محتوی په باب څه ووایو.

۳_ د طبقاتي مبارزې د تیورۍ پر اساس نظریه:

د سیمینارو زیاترو ګډون کوونکیو پوهانو یو نظر د طبقاتي مبارزې د تیورۍ له مخې نظر دی. سره له دې، چې له دغه سیمینار څخه اوس شپاړس کاله تېرېږي، خو د فریدریک انګلس ددې تیورۍ له مخې، چې وایي:

"د شپاړسمې پېړۍ په اصطلاح د مذهبي جنګونو په وخت کې اصلي مسئله د پوره مادي او طبقاتي ګټو په خاطر رامخ ته وه. د فرانسې او انګلستان د وروستیو کورنیو بحرانونو بنسټ پر طبقاتي ګټو باندې ولاړ و. که چېرې په هغه وخت کې دغو طبقاتي مبارزو مذهبي رنګ درلودی او که چېرې تر مذهبي پوښ لاندې د مختلفو طبقاتو ګټې رامخ ته وې، نو دا مسئله د جنګونو څرنګوالي ته تغییر نه ورکوي او کولای شو، چې د هغه وخت د شرایطو د شنني له

مخـه يـې ځرنګـوالی روښانـه کـړو. ښکـاره خبـره ده، چـې د فيـوډالېزم او کليسـا پـر ضـد د مبـارزې پـه صـورت کـې بايـد ټولـو انقلابـي، سياسـي او اجتمـاعي ايډيـالوجيو مـذهبي رنـګ درلـودای او ددې لپـاره، چـې پـر اجتمـاعي اړيکـو بانـدې حمله ممکنـه شـوې وای، لومـړی بايـد لـه هغـه ځخـه د تقـدس پـوښ ليرې شوی وای."

درېـيم ډول نظريـات تـر زياتـه حـده د همـدې مفکـورې پـر اسـاس توجيـه شـوي دي. دا هغـه نظريـات دي، چـې پـه راوروسـته کلونـو کـې پـه تېـره د سـتالين د دورې تـاريخ ليکنـې ورتـه خـاص او نسـبتاً مطلـق رنـګ ورکـړی دی. ددغـه ډول نظريـاتو لـه مخـې، د حقـايقو، فـاکتونو او عواملـو لـه مخـې تيـوري مـنځ تـه نـه ده راغلـې، بلکـې ټـول عوامـل، حقـايق او پيښـې د تيـورۍ پـه چوکـاټ کـې اچـول شـوي او توجيـه شـوي دي. پـه دې کـې زيـاتره شـوروي پوهـان لکـه م.اسـلانوف، ي.ريسـز، ک.انتونـووا، يـو.انکوفسـکي، ن.دوريـانکوف، و.رومـادين، ګ.ګيـرس، ع.منـانوف يـی، پوليـاکووا او داسـې نـورو پـه خپلـو ځېړنـو کـې د بايزيـد روښـان د نهضـت پـه بـاره کې ځينې مسايل ځېړلي دي.

د سـيمينار زيـاتره ګـډون کوونکيـو او افغـاني پوهـانو هـم د بايزيـد روښـان شخصـيت او نهضـت پـه بـاره کـې همـدا لاره نيـولې او خپلـې شـننې يـې عيـارې کـړي، چـې لـه هغـه جملـې دوريـانکوف، عبـدالباري جهـاني، اسـتاد عطـايي، قيـوم

PDF Compressor Pro

نـــورزي، معصـــومه عصـــمتي، منـــانوف او نـــورو دغـــه ډول نتيجې اخيستي، چې په لنډ ډول يې يادونه کوو:

محترمه معصومه عصمتي ليکي:

" د پيـر روښـان مبـارزې تـه بزګـري او عـوامي نهضـت ويـلای شـو. ولـې چـې پيـر روښـان خپلـه مبـارزه د عوامـو او بزګرانـو او محرومـو او بېکـاره ډلـو پـه ملګرتيـا شـروع کـړه او پـرمخ يـې بيولـه او لـه لـوړو طبقـاتو سـره يـې هېـڅ راز اړيکـه نـه درلوده."(١)

عبـدالباري جهـاني هـم د انګلـز د پورتنـۍ تيـورۍ پـر بنسـټ خپلـه مقالـه کښلـې ده او پـه ضـمني ډول يـې روښـاني غـورځنګ پـه مـذهبي پـوښ کـې د ګورګانيـانو او حاکمـه پوړيـو پر ضد عوامي غورځنګ بللی دی.

قيـوم نـورزی هـم د خپلې مقـالې پـه تـرڅ کـې د عبـدالرحيم منـانوف نظريـه تاييـدوي او د نتيجـه ګيـرۍ پـه تـرڅ کـې يـې يادونه کوي:

" نومـوړی پـوه د خپلـو څېړنـو پـه نتيجـه کـې وايـي، چـې د بايزيـد روښـان پـر شـاوخوا د خلکـو لـويې حلقـې، چـې قـاطع اکثريـت يـې غريـب او نـادار خلـک وو، راټـول شـوي او د وخـت د دربار او د جاګيردارانو پر ضد يې مبارزې کولې." (٢)

محترم ابراهيم عطايي هم ليکي:

---

1 روښان یاد ۳۰ مخ.

2 روښان یاد ۱۲۰ مخ

" بایزید روښان د یو آګاه سړي په حیث د وخت د استعمار پر ضد له عقیدوي محاذ څخه جګړه شروع کړه. روښاني جنبش د یوې ملي ایډیالوژۍ په پیروۍ رااوچت شو. ده په ډاګه وویل، چې هر څوک خپل ځان نه پېژني، هغه خدای هم نه شي پېژندلای. روښان وویل، چې د خدای په نزد ټول انسانان مساوي دي، اصل نسب او دنیایي اعتبار څه اهمیت نه لري، ځکه چې بایزید د پیر روښان په لقب د اعتبار خاوند شو، نو هغه کسان چې د فیوډالۍ تسلط تر فشار لاندې ځپل شوي وو، ټول یې پر شاوخوا راټول شول. د روښان تعلیمات، چې سربېره پر مذهبي مترقي ارزښت ملي ارزښت هم درلود، داسې قدرت ومونډ، چې هېڅ له هغه څخه سر نه شو غړولای."(¹)

محترم عطایي صاحب د خپلې مقالې په پای کې دا ډول نتیجه ګیري کوي:

" روښاني نهضت یو بزګري نهضت و، ملي خصوصیت یې هم درلود.... په دې حقیقت موږ نن ښه پوهېږو، چې د روښانیانو نهضت ضد فیوډالي و او ملي خصوصیت یې درلود."(²)

دوریانکوف لیکي:

" د غه نهضت اولسي و او د خلکو د اکثریت (بزګرانو غوښتنې یې څرګندولې."(³)

---

[1] روښان یاد ۱۲۵ مخ

[2] روښان یاد ۱۲۸ مخ

[3] روښان یاد ۱۴۹ مخ

نوموړی زیاتوي:

بلکې دا نهضت د گورگاني امپراتورۍ د تسلط پر ضد د خپلو فیوډالانو پر خلاف د لویې منطقې د اولسونو د ازادۍ د مبارزې یوه مهمه برخه وه...([1])

بل شوروي پوه پروفیسور انور علي یف هم په دې لړ کې زیاتوي، لیکي چې:

"د پیر روښان د مذهبي زده کړو په استناد په اسانۍ سره ثابتولی شو، چې دغه غورځنگ ټولنیزه او طبقاتي جنبه درلوده او دا د ظلمونو او استبداد پر ضد د عامو او زیارکښو خلکو داسې عکس العمل و، چې د فیوډالیزم وده یې له ځانه سره درلوده..."([2])

انور علي یف په لنډه توگه ددغه غورځنگ مشخصات هم څرگندوي. نوموړی د روښانیانو غورځنگ یو کلیوالي بزگري غورځنگ بولي، چې زیاتې اغېزې یې پرېښې دي. دغه غورځنگ قومي غرور درلود. روښان د بزگري او کلیوالي غورځنگ بنسټ اېښودونکی و او ددې غورځنگ مبارزه نه یوازې یوه طبقاتي او سیاسي مبارزه وه، بلکې روښان د رنسانس موجد هم و.

اسلانوف شوروي پوه هم په خپله رساله کې د خپل تحلیل په نتیجه کې او د ډېرو لړو موادو پر بنسټ داسې نتیجه اخلي، چې:

---

[1] روښان یاد ۱۴۹ مخ

[2] روښان یاد ۳۶۱ مخ

" د پورته وینا په نتیجه کې ویلای شو، چې د روښانیانو نهضت او حرکت یو دهقاني او د بزګرانو حرکت و، چې د ملاکانو او فیوډالانو په مخالفت روان و.(1)

نورو شوروي پوهانو، و.م ماسون، او و. رومادین هم په خپل اثر د افغانستان تاریخ دوهم ټوک کې ددغه غورځنګ په باب داسې نتیجه اخلي. لیکي:

"دغه نهضت د خپل اصلي ماهیت له مخې ضد فیوډالي جریان و، ددې نهضت پیروانو د خانانو او عالمانو په مقابل کې د ځمکې د لاس ته راوستو او د دوی د امتیازاتو د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه کوله. په "منتخب التواریخ" کې، چې په ۱۷ پېړۍ کې د یوه هندوستاني مورخ په قلم لیکل شوی دی، روښاني جریان ته بالکل بزګري نهضت ویل شوی دی."(2)

خو له دې ټولو خبرو سره، چې دمخه وشوې څو مسئلې باید یو له بله سره ګډې نه شي.

ـ د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او تصوفي شخصیت، چې د روښانیانو د غورځنګ پر ټول جریان یې اغېزه درلوده.

---

[1] اسلانوف، د روښانیانو ملي نهضت د "معتمد ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه ۱۳۵۳ کال)، ۱۸ مخ.

[2] و.م.ماسون، و.ا. رومادین. د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک، بایزید انصاري "د ګل محمد نورزي ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه، لسمه ګڼه، ۱۳۴۹ کال) ۳۹ مخ.

- بل هغه بدلونونه، چې د زمان په اوږدو کې د بایزید روښان په ژوند او د هغه تر مرگ وروسته په دغه جریان کې منځ ته راتلل.

- په دغه جریان کې عقیدتي مسایل.

- له ټولنیزو-سیاسي پېښو سره ددغه جریان د لارښوونکیو چلند.

- او له خپلو مخالفینو سره د روښانیانو چلند.

موږ پر دې باور یو، چې د روښانیانو د غورځنگ په څېر په یوه موثر جریان او د جریان د کلي بهیر یوه کوچنۍ مقاله کې، د ضمني او دوهم لاس موادو له مخې څه ویل او د هغه په عمومي جریان د یوې جزیي پېښې تعمیم د سختو تېرو تنو سبب کېږي. دا هېڅکله د یوې مقالې د حوصلې کار هم نه دی. همدا اوس د روښانیانو د غورځنگ په باب ډېر اصلي او لومړني لاس مواد شته، چې موږ ته د نوې مېتودولوجۍ او څېړنې د نویو اصولو په ترڅ کې تیاره گوټونه راروښانه کوي.

اړه ده ددې پرځای، چې ددغه ډول یو عظیم جریان او دهغه پېښې د څینو معاصرو تیوریو په چوکاټونو کې واچوو او یا یې د اروپا له ټولنیزو-سیاسي او مذهبي مودلونو سره په تله کې واچوو او یا یې پرتلنه وکړو. ښه به دا وي، چې پخپله ددغه جریان خصوصیات، مشخصات، علتونه او عوامل وڅېړو او په پای کې ترې خپل تعریفونه بشپړ کړو.

PDF Compressor Pro

په دې اساس په دې اثر کې، چې په "حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي شخصیت" نومېږي، هڅه شوې چې د روښانیانو د دورې په اصلي متونو په تېره په حالنامه اتکار وشي. له همدې کبله مې حالنامه د اساسي موادو په توګه غوره کړه. البته باید ووایو، چې زموږ څېړنه یوازې د حالنامې په متن پورې تړلې نه ده، بلکې نوموړی اثر په خپل ځای کې خاص اهمیت لري، چې زموږ د څېړنې په یوه برخه کې به پرې څرګندې او تاکلې خبرې وشي.

په دې ډول موږ په دغه څېړنه کې د بایزید روښان د سیاسي شخصیت، د هغه د ملي او آزادي غوښتونکي شخصیت او نورو خواوو په باب څه نه وایو که څه وي هم هغه به ضمني جنبه لري، نه اساسي. په دې څېړنه کې هڅه شوې، چې په لومړي قدم کې د بایزید روښان د زېږېدو د ټولنیز ـ فرهنګي چاپېریال په باب، په مقدماتي ډول خبرې وکړو او وروسته د هغه د لنډ ژوندلیک له یادونې (چې په ډېرو آثارو او څېړنو کې یې تفصیلي یادونه شوې ده) د بایزید روښان شخصیت د فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کې، همدارنګه د وخت د فکري جریانونو څخه د هغه د تاثراتو په باب او په پای کې د بایزید روښان او د هغه د غورځنګ سترو اثراتو ته اشاره وکړو.

کله چې په دې څېړنه کې موږ د بایزید روښان د افکارو فلسفي او عرفاني اړخ څېړو، د فلسفي مفهوم د ارسطو یې،

افلاطوني، ديکارتي او نورو فلسفي ښوونځيو په سيستماتيک مفهوم نه دي، بلکې بې له شکه چې نوموړی د خپل وخت يو عارف، صوفي او پيشوا و. هغه د خپل وخت مذهبي او فکري پروبلماتيک او عرفاني-فلسفي اړخونه څېړلي دي، خو په دې اثر کې موږ هڅه کړې د ځينو مهمو معاصرو فلسفي ښوونځيو د هګل، سارتر او مشهورو اروپوهانو لکه فرويد يونګ او نورو له نظره ددغه ډول فکري ليد توګي لنډه اندازه ولګوو. خو دا به د څېړونکيو په قضاوت او مطالعې پورې اړه ولري، چې زموږ کار تر کومه حده نيمګړتياوې لري او تر کومه حده له دوبليکيشن څخه ليرې دی. البته دغه ليکنه تراوسه پورې د نورو څېړونکيو لپاره ډېره لږه د پاملرنې وړ مساله وه او که ده هم ضمني جنبه يې درلوده.

بايد ددې ټکي يادونه هم وکړو، چې په دې څېړنه کې د بايزيد روښان د علمي او فلسفي شخصيت پر څېړلو سربېره د بايزيد روښان او اسماعيليه افکارو پرتلنه هم شوې ده. د بايزيد روښان په افکارو او عقايدو کې د حلول او تناسخ د مفکورو په باب هم څرګندوني شوي. د موسيقۍ د رواج، د ښځو د حقوقو او په دغه جنبش کې د ښځو د مقام په باب څه ويل شوي او په پای کې پر پښتني ټولنه باندې ددغه ستر سياسي-فرهنګي او مذهبي غورځنګ اغېزو ته اشاره شوې.

دغه راز هڅه شوې، چې د څېړنې پر ميتود او د کار په

طـرز بانـدي ږومبنـې فريضـې او نظـريې تحميـل او ونـه تپـل شـي، بلکـې د علمـي او بـې طرفانـه قضـاوت او د لاس تـه راغليو اسنادو او مدارکو په رڼا کې مسايل تحليل او څېړو.

په نتيجه اخيستلو کې هم دا هڅه شوې ده.

لـه بلـې خـوا کېـداى شـي ددې اثـر يـو عمـده ارزښـت دا وګڼـل شي:

زمـوږ پـه کتـابتونونو او فرهنګـي موسسـو کـې تراوسـه پـورې ددغـه اثـر د موضـوعاتو لرونکـى اثـر نـه و. پـه دې شـرايطو کـې چـې زمـوږ د هېـواد پـرګنې، ولسـونه، مليتونـه او مـذهبي فـرقې سـره نـږدې کـړي، خـالي دي. بايـد هڅـه وکـړو، چـې د يـوه واحـد ملـت د تکـل او تکامـل پـر لـور لا پاخـه ګامونـه واخلـو. پـه همـدې اسـاس د بايزيـد روښـان او اسـماعيليه فـرقې د افکـارو پرتلنـه او پـر بايزيـد روښـان ددغـه فـرقې د عقايـدو د اثراتـو مطالعـه زمـوږ د کـار (پـه) ارزښـت کـې کمـى نـه راولـي، بلکـې بـالعکس. هيلـه ده ګـران لوسـتونکي پـه خپلـو علمـي او انتقـادي نظريـو سـره ددې کـار د بشـپړتيا پـه برخـه کـې لـه مـوږ سره مرستندوى شي.

و من الله التوفيق

محمد اکبر کرګر

PDF Compressor Pro

لومړی څپرکی

د بایزید روښان د ژوند چاپېریال، زوکړه او زده کړه

الف: د بایزید روښان د وخت ټولنیزو فرهنګي حالاتو ته یوه کتنه

د روښان پېژندنې یا په بل عبارت د روښان د ژوند، حالاتو او د هغه د فکري سیر او سلوک د څېړنې لپاره لږ تر لږه اړ یو، چې د روښان د زېږېدو ټاټوبی، د هغه د وخت (پر) سیاسي حاکمیت، فرهنګي چاپېریال، فکري او رواني اتموسفیر باندې رڼا واچوو.

د بایزید روښان ژوند، زده کړه، چې وروسته به پرې هم رڼا واچول شي، د مغلي امپراتورۍ په شرایطو کې ترسره

کېږي. د هغه تر زېږېدو يو کال وروسته بابر مغلي امپراتور هند ته ورځي او د لودي پښتنو حکومت سقوط کوي.

بايزيد روښان (انصاري) د خپل ژوند په مشخص پړاو کې د روښان لقب ګټي. يوه مذهبي فرقه رهبري کوي او د خپل وخت (له) متداوله علومو څخه فيض اخلي. په دې ډول هغه په خپل ژوند کې په خپلو سترګو مغلي حکومتونهويني. د مغلو "مغل واره" تاړاکونه ويني. د پښتنو د اوسېدو پر سيمو باندې د هغوی باج، خراج او سورسات ويني او له بلې خوا د هندي او پښتني فرهنګ په لمنه کې رالويېږي. ددې لپاره چې د وروسته څېړنو او نتايجو لپاره مو په آسانۍ سره لار هواره کړې وي، لازمه بولو چې په لنډه توګه د بايزيد روښان د عصر ټولنيز فرهنګي او فکري حالت ته يوه کتنه وکړو.

١ـ ټولنيز حالات:

د پښتنو په تاريخ، فرهنګ او ټولنيز ژوند کې د تېر په پرتله شپاړسمه پېړۍ د نويو پېښو، واقعاتو او زېږېدنو زمانه ده. د منځنۍ اسيا يرغلونه، د مغلي دولتونو استبداد، له افغانستان څخه د هند پر لور د تل په څېر لېږدېدني او نور عوامل ددې سبب شول، چې له اقتصادي پرمختګونو سره موازي ټولنيزه وده هم منځ ته راشي.

په پښتونخوا او دغه راز په افغانستان کې په خاص ډول

په پښتني سيمو کې هم د نورو په څېر په بزگرو او کروندگرو د مالياتو حواله زياته شوه. که دمخه يوازې پر آبي او حاصلخېزو ځمکو حواله وه، دا وخت په غير آبي (للمي) او نورو ځمکو هم ماليه حواله شوه.

ـ پر مالگې او تمباکو ماليات لوړ شول. د لارې ټکس هم په لارو يو جوپه والو او مسافرو وضع شو.

ـ د گورگاني (مغلي) دولتونو له خوا د مالياتو د راټولولو لپاره بېرحمانه قوانين وضع شول.

ـ بزگران او په تېره کسب گران په تدريج سره کمېدل. دا کار (د) کرکيلې د کمزورتيا سبب هم کېده.

پېښور په لره پښتونخوا کې دلاهور او کابل ترمنځ هغه مناسبه سيمه وه، چې تر نورو پښتني سيمو د لويې لارې پر سر پروت واو د تجارتي او ترانزېتي فعاليتونو مرکز کېداى شو.

"جلال الدين اکبر لومړنى بادشاه و، چې يوه لويه تجارتي لا يې پرانيستله. هغه ددې کار لپاره د خيبر دره، چې کابل او لاهور يې سره نږدې کول، غوره کړه او په ۱۵۸۱ع کال کې يې قاسم خان مهندس موظف کړ، چې د عراده جاتو د تېرېدو لاره جوړه کړي."(۱)

د صديق فرهنگ د يوې څېړنې له مخې په همدغو

---

۱ صديق فرهنگ، "محيط اقتصادى_اجتماعى و سياسى خوشحال خان" توريالي پښتون (کابل دولتي مطبعه، ۱۳۵۰)، ۱۷۱ مخ.

شرايطو کې په پښتونخوا کې دغه ډول ټولنيز جوړښت موجود و.

ـ ملاکان يا د زياتو ځمکو خاوندانو او د قبيلو مشرانو يو پاسنی قشر او طبقه جوړوله، چې مغلي دولتونو ورته پاملرنه کوله. د بډو او جاګير په واسطه يې د ځان تابع کول.

روحانيون، چې د قبلوي شخړو د فيصله کولو او لانجو په هوارولو کې يې نقش درلود.

ـ رعيت، يعنې بزګران، شپانه او مزدوران چې د اجورې (چاريکه) په مقابل کې يې د ملکانو په ځمکو کې کار کاوه.

ـ ګاونډيان، هغه خلک چې له قبيلې بهر او نورو سيمو څخه راغلي او ځمکې يې نه درلودې.

ـ مريان او غلامان، چې البته د پښتنې ټولنې د جوړښت په تناسب يې په ځينو متونو کې يادونه شوې ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي مرحوم په خپله مهمه مقاله کې، چې "د روښان پير عصر او دده غورځنګ" نوميږي، د هغه وخت د پښتونخوا د وګړيو طبقه بندي په څلورو کتګوريو کې (چې دمخه ويل شوي تبويب ته نږدې ده) څيړي.

ـ يوه ډله هغه خلک، چې د کوچيانو يا پووندوو په توګه په شين شوبو او څړځايونو پسې ګرځېدلې، ستري رمې يې درلودلې او د ټولنې د غذا او ابتدايي ثروت لومړنی سرچينه وه.

ـ دوهم ټولنيزه ډله د کليو کروندګر و، چې په ښېرازو ځمکو کې مېشت او خواريکښ ديګانان وو. يا هغه قبيلوي لېږدېدونکي وو، چې کله به د شړځايونو له امله په تنګ شول، نو د نورو ورشوګانو په لټه کې به بل ځای ته مهاجر کېدل. دغه ډله خلکو به ښېرازي ځمکې د شيخ ملي د دفتر له مخې په هرو لسو کالو کې بدلولې. د دوی د استوګنې سيمه هم د خيبر نه تر آباسينده پورې ښېرازه سيمه وه.

ـ درېيمه ډله خلک هغه وګړي وو، چې په ښارونو، باندېو او کليو کې په صنعت او کسب ګرۍ مشغول وو او د دربارونو او لويو خانانو په خدمت کې وو. د هنر او فرهنګ په انکشاف کې يې رول درلود.

ـ څلورمه ډله هغه خلک وو، چې د خاص ټولنيز دريځ له مخې يې پورته پوړۍ يا له دربار سره اړيکې پيدا کړې، لکه حکمرانان، لښکرکښان او درباريان، روحانيون، ملايان او پيران او کله هم له لويو خانانو څخه عبارت وو. ټولنيز تحرک Socialmobilty هم په همدغه قشر کې ترسره کېده." .. او کله چې به له هغو نورو درو ډلو څخه ځينې غښتلي او برياليي راووتل، نو به هغه هم په دې لوړه ډله کې ورېدل او د شاهانو او دربارونو په زور يې واړه يا غټ ملوکي مراکز جوړول. لکه ملک شاه منصور يوسفزی، چې خپله لور بي بي مبارکه يې بابر شاه ته واده کړه او ځان يې د دغه پاچا په دربار کې داخل کړ، د خوشحال خان خټک

کورنۍ، چې د ډهلي د مغولو له خوا ددې سيمې مشران او جاګيرداران وو.

يا مثلاً له روحانيونو څخه خواجه عبدالله احرار د آمو په شمال او جنوب کې د دونې مځکو او جايدادونو خاوند و، چې ځانته يې مستوفيان لرل. ملا عبدالله سلطان پورې، شيخ الاسلام، چې په هند کې د روښان معاصر و، کله چې (۹۹۰ق. ۱۵۸۱م) کې مړ شو، دېرش مليونه روپۍ څښتن پاتې شوې."(۱)

۲_ فرهنګي حالات:

د هند د ګورګاني امپراتورۍ په شرايطو کې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کې د دولت د عايداتو له زياتوالي ثابتېږي، چې د سوداګرۍ کرنې او د صنعت چارو له ټولو ستونزو او خنډونو سره سره بيا هم پراختيا موندله. په دغه دوره کې به تل له ماوراء النهر او له ايران او خراسان څخه کسب کاران هند ته او له هغه ځايه به نومړو هېوادونو ته تله راتله. پوهان او عالمان به هم له يوه هېواد څخه بل ته تله. سوداګرو به هم د عثمانيه ترکيې، ايران او ماوراءالنهر نه ښکلي کالي او توتې او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه، دواګاني او نور قيمتي شيان خراسان او ماوراء النهر، ايران او ترکيې

---

۱ بايزيد روښان، خيرالبيان. (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)، ۴_۵ مخونه.

تــه ورل راوړل. لــه دې لامله بــه تــل ســترې تجـارتي قــافلې د کابــل، کنــدهار او هــرات لــه لارو تېرېــدلې. امرتســر، پېښــور، ملتــان، شــکارپور او کابــل، کنــدهار،هرات، بخــارا، خجنــد او مشــهد د تجــارتي کــاروانونو او فرهنگــي مبــادلاتو ســتر او مهــم مرکزونه وو.

د هنــد او منځنــۍ آســيا تــرمنځ د تجــارت او ســوداگرۍ انکشــاف پېښــور تــه ښــه مناســب موقعيــت ورکــړ. د هنــد او خراســان او منځنــۍ آســيا تــرمنځ د لــويې لارې جوړېــدل، (پــر پېښــور او د هغــه پــه خواوشــا ســيمو ژوره اغېــزه وکــړه. پــه دې ډول د پېښــور او د هغــه د خواوشــا ســيمې لــه نويــو ټــولنيزو اقتصــادي بــدلونونو سره مخــامخ شــوې او د وگړيــو پــه ژونــد او د ژوندانه په طرز کې هم بدلون راغی.

د روښــاني غــورځنگ د پيــل تــر وختــه پــه پښتونخــوا کــې کتبــي (ليــک لوســتې) ژبــه دري يــا فارســي ژبــه وه. پښتــو ډېــره لــږه او يــا کمــه ليکــل کېــده. روښــاني غــورځنگ ددې لپــاره، چــې پــه ولســونو او د ســيمې اصــلي اوســېدونکيو تــه لاره پيــدا کــړي، خپــل آثــار يــې پــه پښتــو وکښــل. فارســي رســمي ژبــه وه. مغلــي حکمرانــانو د پښتنــو قبــايلو لــه مشــرانو ســره د پښتــو، فارسي د ترجمانانو په وسيله خبرې اترې کولې.

د اکبــر پادشــاه پــه دربــاز کــې بــه فارســي خبــرې کېــدلې او د پښتنو بنديانو خبرې هغه ته په فارسي ژباړل کېدلې.

فارســي د مدرســې ژبــه وه. د فارســي ژبــې مشــهور شــاعران،

صوفیان او عارفان لکه شیخ فرید الدین عطار، مولینا جلال الدین محمد بلخي، نورالدین عبدالرحمن جامي، ابو المجدود بن آدم سنايي غزنوي، حافظ شیرازي، سعدي او نور... زيات شاعران او هنرمندان د پښتنو په فرهنګي ټولنو کې اشنا او پېژندل شوي څېرې وې. ددغو مشاهیرو د اثارو او کلامونو نمونې او تاثيرات په پښتو ادبياتو کې ليدلای شو.

بايزيد روښان او د هغه سرسخته مخالف اخوند درويزه او د هغو پيروان په دواړو ژبو پوهېدل. تذکرة الابرار والا شرار په فارسي کښل شوی دی. د خيرالبيان زياته برخه په (پښتو برسېره) په فارسي او عربي ده. د بايزيد روښان حالنامه په فارسي ژبه کښل شوې ده.

له دې څخه جوتېږي، چې پښتونخوا د خپل سنکرتيک فرهنګي ځانګړتوب له مخې لکه څنګه، چې په تجارتي لحاظ د غرب او شرق د لويې لارې او ان د وربښمو د لارې پر تېر پرته وه، دغه ډول په بېلابېلو دورو کې د فرهنګي التقاط او يوځای کېدنو او ترکيبونو سيمه هم وه او ده. لذا پر پښتونخوا باندې د اسلامي فرهنګ د نفوذ له لارې د عربي فرهنګ اثرات بيخي زيات او لاسبري وو.

فارسي ژبه ددغو فرهنګونو په لاس بري کولو کې غوره وسيله وه. هندي او اردو ژبې هم بې اثره نه وې. لکه چې خيرالبيان په هندي (اوسنی پنجابي) هم کښل شوی دي.

اسلامي فرهنگ د وخت لاسبرى او مسلط فرهنگ وو. د اسلام تر خپرېدلو وروسته اسلامي او په تېره عربي فرهنگ ته د پښتنو په منځ کې پراخه امکانات وو. په دې اساس د تاريخي حقايقو له مخې موږ په پښتونخوا کې هر ډول فرهنگي پديدې له عربي، فارسي او هندي فرهنگي اثراتو څخه پرته او مجردې نه شو څېړلای او نه يې هم مطالعه کولای شو. کله کله، چې د ژبنيو تعصباتو ځينې څېړې راپورته کېږي، له هغو څخه جوتېږي چې عاملين يې له تاريخي حقايقو ډېر ليرې او مجرد فکر کوي او يا د اتنوسنتريزم او يا کلچرسنتريزم په امراضو اخته دي.

۳_ فکري او رواني حالات:

د مغلو د امپراتورۍ پراختيا او د هغې د دوام په موده کې په تېره د روښاني غورځنگ د منځ ته راتلو په شرايطو کې په فکري لحاظ يو ډول تشتت او پراگنده گي بربښي. اساطيري، موهومي او خرافاتي ذهنيت پر ټولنه لاسبري دي. قبيله او په تېره په مجموع کې (د) پښتنو قبايلو لپاره د هغو مخالفين د افسانوي نسب نامو روايات جوړوي. غير پښتون اخوند د سيد علي ترمذي مريد درويزه په تذکرة الابرار والاشرار کې د پښتنو د نسب او شجرې په باب غلط او غير علمي او غالباً موهومه نسب نامه ذکر کوي. نوموړي پښتانه بني اسرايل يادوي. سره له دې، چې نوموړی په خپله

په پښتو آثار کاږي، خو د حاکمو پوړيو لپاره د خاصو سياسي اهدافو په خاطر اظهار نظر کوي.

"د سيد بهادر شاه ظفر کاکاخېل په عقيده خواجه نعمت الله هروي لومړنی مورخ دی، چې په "مخزن افغاني" نومي کتاب کې يې پښتانه بني اسرايل بللي دي، خو څرنګه چې اخوند درويزه هم په تذکرة الابرار والاشرار کې(*) همدغه نظريه وړاندې کړې ده او دا دواړه کتابونه تقريباً په يوه وخت کې ليکل شوي دي، نو موږ د کاکاخېل صاحب نظريه د څېړلو وړ بولو."([2])

استاد روهي له نوموړيو نظرياتو داسې استنباط کوي:

"سيد علي ترمذي، اخوند درويزه د حضرت بنور صاحب زامن، ميا نور او اخوند پنجو، چې له ګورګاني دولت سره يې دوستانه تعلقات درلودل، د روښانيانو پر ضد يې ډېر زيات تبليغات کول او ځينې قومونه يې د هغوی له ملاتړ څخه راوګرځول. د هغو کسانو له جملې څخه، چې د روحانيت په لباس کې د سياسي مقاصدو د پوره کولو په خاطر پښتنو ته ورغلي دي، اخوند درويزه خاص شهرت

---

* د درويزه له تذکرة الابرار والاشرار کې له ۷۹ مخ څخه وروسته دا تفصيل راغلی دی.
(ذکر احوال و انساب و اعمال افغانان و کيفيت الحاق اين فقير).
تذکرهٔ دوم.

[2] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰)، ۱۸ مخ.

لري."[1]

- په مطلوبه زمانه کې په مذهبي او عقيدتي لحاظ سره له دې چې افغانان اسلام ته ډېر له پخوا رااوښتي وو، خو اسلامي وحدت نظر يوازې په حرف کې و، نه په عمل کې. په پښتنو کې متعدد پيران او مرشدان راپيدا شوي او هر يو پير ځان برحق باله.

په هغه زمانه کې دا ډول مقولې عامې وې لکه، چې د حالنامې مؤلف يې هم يادونه کوي:

" لا دين لمن لا شيخ له" (څوک چې پير نه لري، هغه دين نه لري) او يا دا چې "من لا شيخ له فاالشيطان شيخه." (چې د چا پير نه وي، د هغه پير شيطان وي.)

په همدې ډول د روښان او اخوند درويزه په زمانه کې په پښتونخوا کې د همدغه فضا او اتموسفير په موجوديت کې زيات شمېر پيران پيدا شوي وو. اخوند درويزه په تذکرة

---

[1] پومبنی اثر، ۱۸۸ مخ.

اخوند درويزه د ټولو پيرانو په نسبت په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار ۱۵۱ مخ کې زيات د بايزيد روښان په آدرس ناوړه کلمات استعمالوي او د لعين خطاب ورته کوي، خو په مجموع کې د افغانانو سپکاوی هم کوي. وايي، چې: "از آنکه علمای افاغنين چون تحصيل تام ندارند بل تحصيل ناتمام هم ندارند، چی از علم دارند هر آئينه از جهلا اينمردم. در دين و ديانت و صلاحيت و عفت کمتر اند تا روزی از روزها نوشته اين لعين به خدمت حضرت شيخ علی ترمذی قدس سره و هم بره در رسيد. حضرت ايشان فرموده که قوی بلا برين مردم افغانين نازل شده."

ابرار والاشرار کې د مبتدعو پیرانو یو اوږد لست وړاندې کوي. لکه پیر طیب، پیر ولي، بایزید انصاري، پیر عمر، پیر چالاک او نور، چې شمېر یې له پنځوسو څخه زیات دی او د یاد شوي اثر له ۱۵۹ مخ څخه وروسته یې په تفصیل یادونه شوې ده.

د پیرانو له تعدد او د هغو د لاسنیوي او له روابطو څخه د هغه وخت د ټولنې لاسبرې او حاکمه فضا، د خلکو رواني او فکري سطحه، ګډوډي او بې نظمي، پرېشاني او د یو ثبات د پیدا کولو په خاطر لټه او تلاش برېښي، چې د وخت د ټولنې انسان په ټول سرسانده او سرسامه حالت کې د یوه رواني ایډیال او تسکین په لټه کې دی. سره له دې، چې استاد روهي ددغه حالت یو علت د وخت په موجوده شرایطو کې په دې ډول څېړي، چې له نورو عواملو څخه هغه عمده یو دی.

"د زیر بنا بدلون (په خیو سیمو کې، فیوډالي طرز تولید د لومړني کمون سیستم د پاتې شونو ځای نیسي) او په روبنایي موسسو او افکارو کې تحول، له مرکزي آسیا څخه د ګورګاني فاتحانو په راتګ سره د مختلفو کولتورونو ترمنځ ټکر او پخلا کېدنه، د حاکمې طبقې اداري او سیاسي تګلاره، د عرفان او روحاني ریفورم په لباس کې د اجتماعي او اقتصادي تحول لپاره د خلکو قیامونه، د علومو په ساحه کې د تجدد او آزاد فکرې لپاره د روښانفکرانو مبارزه او د

خرافاتو او انحرافاتو پر ضد د متشرعو عالمانو تبليغات او داسي نور."([1])

- د پښتنو په سيمو کې د پښتنو "پښتني مرکزيت" او حاکميت هم موجود نه وو. اخوند درويزه په دې باب ليکي، چې دوی پادشاهي د يو بل لپاره جايزه نه گڼي. نوموړی دا مساله د پښتنو د انفراديت پسندۍ او رتې ازادۍ غوښتني د احساس نتيجه بولي. هغه ليکي:

" اين مردم افغان را از قديم رسم و آئين برآن بود که... در ميان يکديگر پادشاهی را بر خود جايز نداشتند چه ايشان را تکبر، خودبينی برآن داشته که چگونه در حضور يکی از اقربای خويش عجز فروتنی کشيم؟ خود نوکر و آن ديگر را پادشاه گوييم، بل مساوی يکديگر باشيم، رسم از آنست که افغانان را ملک گويند."([2])

کېدای شي دا دليل هم د هغه خاص فکري جوړښت او طرز فکر پيداوار وي او د مغلو د لاسبرۍ او د هغوی د دولت د قانوني کولو لپاره يو دليل هم وي.

نوموړی بايزيد روښان او د هغه پيروان په دې هم محکوموي، چې گواکې روښان او روښانيان د پادشاهۍ دعوه لري:

---

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړني، ۱۸۸ مخ.

[2] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار. (پېښور: ن،م، ۱۹۶۰)، ۸۳ مخ

"دغه لاپه يې په خوله کړه زه پادشاه د پښتنو يم
پښتنو سره به ښه کړم پښتانه راپسې ځي
زه به ماتې دروازې کړم د اګرې او د سيکرې"[1]

ب: د بايزيد روښان لنډه پېژندنه:

۱ـ زوکړه:

بايزيد د قاضي عبدالله اورمړ زوی دی، چې پلار او نيکه يې د وزيرستان په کاني کرم(*) کې اوسېدل. په ۹۳۱هـ ـ۱۵۲۴م کال د پنجاب په جالندهر کې وزېږېد. د مور نوم يې بي بي آمنه يا ايمنه وه، چې د حاجي ابوبکر لور وه.

قاضي عبدالله د خپل وخت قاضي و. د تاريخ مرصع مولف ليکي:

"نقل دی له اخون درويزه(رح) نه، چې په مخزن کې يې کښلي دي، چې عبدالله نومېده اورمړ وه. د کاني کورم په اورمړو کې، علم او صلاحيت يې ډېر و او له اولاده د

[1] اخوند درويزه، مخزن (پېښور، پښتو اکيډيمي، ۱۹۶۹) (کو) مخ.

* د کاني ګرام کلمه په بېلابېلو متونو کې په مختلفو ډولونو راغلې او کارول شوې ده. له هغې جملې لوی استاد عبدالحی حبيبي مرحوم په خپل اثر د پښتو ادبياتو په دوهم ټوک د کاني کوړم اصطلاح کارولې ده. (کاني کوړم* د وزيرستان د بدر په وادۍ کې د غره لمنې ته يوځای دی، چې په پښتنو کې شهرت لري). په ځينو نورو متونو کې د کاڼيګرام ـ کانيګرام او نورو ډولونو راغلي دي.

صالحانوو. ځوی یې پیدا شه نوم یې بایزید کښېښن."([1])

همدارنګه د ډاکتر محمد شفیع په قول:

"د بایزید د بیان مطابق دده د نسب سلسله په پنځه پېړۍ کې پیر سراج الدین پوري او د هغه په واسطه په یوویشتمه پېړۍ کې د حضور کریم مشهور صحابي (ابو ایوب الانصاري^{رض}) پورې رسي. دده مور ایمنه دده د پلار لري ترله او د جالندهر د الحاج ابابکر لور وه. بایزید په جالندهر کې په ۹۳۱هـ مطابق ۱۵۲۵م کې (یعني په هند کې د بابر د سلطنت د قیام نه یو کال اول) زېږېدلی و."([2])

استاد رشاد لیکي:

"... (قاضي عبدالله) په ارثي توګه د اسلامي تصوف له تاریخه سره آشنا و او د تبرک لپاره یې پر خپل زوی باندې د طیفوریه طریقې د مؤسس نامتو بزرګ بایزید طیفور بسطامي (په ۲۶۱ه ق مړ) نوم کېښود." ([3])

د حالنامې مولف لیکي، چې د عبدالله نیکه او د بي بي ایمنې (آمنه) نیکونه حقیقي ورونه وو او د بي بي ایمنه پلار حاجي ابابکر و. وایي، چې اوه ځلې یې حج کړی او د حرمین

[1] افضل خان خټک، تاریخ مرصع، مقابله تصحیح او نوټونه له دوست محمد خان کامل مومند، (پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۷۴) ۲۳۷ مخ.

[2] محمد شفیع، "بایزید انصاري"، پښتو، د مولانا عبدالقدوس ژباړه، ۴ ګڼه (پېښور: پښتو اکیډیمی، ۱۹۵۹)، ۲۰ مخ.

[3] د واصل روښاني خو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په مقدمه او تصحیح (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۱مخ.

شـريفين طـواف يـې كـړى و. او د ثـروت خاونـد و. اصـلي استوګنځى يې په جالندهر كې واقع و، له منكوحه يې يوه لور او له وينزې يې دوه زامن او يوه لور وه او د عبدالله پلار هم غني او مالدار و، سوداګري يې كوله. نوم يې شيخ محمد و او د كوهستان د كانيكرام په ښار كې يې كور درلود. يو وار هندوستان ته د تجارت لپاره تللى و.

د حالنامې مولف ددې يادونه هم كوي، چې بايزيد لا د ځلوېښت ورځو و، چې عبدالله غرونو ته د تللو نيت وكړ، خو كورنۍ او د كورنۍ غړي يې ورسره په دې خاطر لاړ نه شو، چې د هندوستان رسم و رواج يې زده كړى وو.

له دې ټكو دا هم جوتېږي، چې د بايزيد كورنۍ د خپل وخت عادي او پر تيټه پوړۍ پورې مربوطه كورنۍ نه وه، بلكې له يوې خوا د هندي فرهنګ او هم له خپل بومي پښتني فرهنګ سره اشنا وه او له بلې خوا د خپل وخت "جهان ديده" كورنۍ وه. (له) تجارت سره يې هم سروكار درلود او له دې څخه دا هم جوتېږي، چې نوموړې كورنۍ او د هغې لوى شخصيت بايزيد د خپل وخت يو "ايليت" او روښانفكره عنصر و.

حالنامه په لومړيو مخونو كې د بايزيد د كوچنيوالي، پېښو او د مغلو راتګ ته اشاره كوي. كله چې عبدالله كور ته لاړ، هلته يې د مور له درې لونو او بايزيد سره د نفقې او كسوت خبر اخيستلو څو كاله وروسته هندوستان ته د مغلو

لښکر راغی. د پهرې پر ښار يې يرغل وکړ او د خداداد کور هم په پهره کې و. مال يې ورته لوټ کړ او شيخ خداداد له خپلې کورنۍ سره جالندهر ښار ته لاړ او له بايزيد سره کور ته لاړ او بې بي ايمنې، چې هرڅه درلودل د خداداد کورنۍ ته يې ورکړه. شيخ خداداد درې لورنې درلودې، يوه يې د بايزيد په نامه کړه. يو کال څخه زيات و کم مغولو هندوستان له افغانانو ونيو او افغانان د بهارپتنه ايالت ته ولاړل.

د حالنامې مؤلف زياتوي کله، چې مغول په هند حمله کوي او د پهره ښار ته ورځي، نو په افغانانو هيبت لويېږي. وايي چې ځينو ښځې و ماشومان پرېښوول او وتښتېدل خو ځينې پوه شول، چې زموږ ښځې او ماشومان به بنديان شي، نو ويې وژل. بايزيد د شيخ خداداد کورنۍ وساتله او زيات خلک له لوږې او تندې مړه شول او نور يې تر هت ولايت ته ولاړل. داسې سيمو ته ولاړل، چې آب و هوا يې نامساعده وه. ځينې ناجوړه شول او ځينې مړه شول. وروسته ټولو افغانانو اتفاق وکړ، چې له تندې مړه کېږو، نو ښه به دا وي، چې يو وار په ټول وس سره له مغولو سره جنګ وکړو او په ميدان کې مړه شو.

وروسته څوارلس زره جنګي ميړونه افغانان سره راجمع شول او اتلس زره زيات و کم د مغولو لښکر وو... د مغولو لښکر ماته ومونده او شپږ زره تنه يې ووژل شول. وروسته

بیا بهار د افغانانو لاس ته ورغی.

بابر ددغه جنګ په موقع وویل:

"افغانان ووژنئ او مال يې لوټ کړئ."(١).

همدارنګه سید تقویم الحق کاکاخیل د همدغه پېښو په باب زیاتوي:

"بایزید د شپږو کالو و، چې د بابر پوځونو پښتانه تس نس کړل او د جالندهر پښتانه خپل اصلي وطن ته واپس راوتښتېدل. بایزید او د بایزید مور هم په دې اله ګوله کې کاني کرم ته راغلل..."(٢)

مور د خپل تېر اوږده بحث ماحصل او نتیجه په دې برخه کې هم راغونډولای شو، چې بایزید په غړولو سترګو سره مغول او مغولواله لیدلي او د هغې هیبت یې احساس کړی دی او وروسته یې که د مذهب په فورم کې سیاست هم کړی دی، د هغه سیاست د افغانانو او مغولي دولتونو د کشمکش سنتیز او برداشت و.

٢_ د بایزید د ژوندانه پړاوونه:

لوی استاد اروانباد پوهاند عبدالحی حبیبي د بایزید د ژوندانه مراحل په دې ډول ښیي:

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، (کابل: علومو اکاډمی، ١٣۶۴)، ٨ مخ_ (ګستتنر چاپ)

اخون درویزه، مخزن، مقدمه د سید تقویم الحق کاکاخیل (پېښور: پښتو کېډیمی، ١٩۶٩، تر مخ.

"زېږېدنه: ۹۳۱ق ۱۵۲۴م کال په جالندهر کې".
له خپل اکا شيخ خداداد او مور سره کاني کورم ته راتګ د ۹۳۷ ق_۱۵۳۰م) حدود د بايزيد نکاح له بي بي شمسو سره (د تره لور). د ۹۵۵ق ۱۵۴۳م حدود په کاني کوړم کې سياحت او سلوک وخت له۹۵۵تر ۹۷۰ق_۱۵۴۳_۱۵۶۲م.
د پير کامل درجې ته رسېدل او تبليغ خپرول او د صراط لتوحيد تاليف (۹۷۸ق_۱۵۷۰م) د اشنغر جنګ او کابل ته تګ او له قاضي خان او ميرزا محمد حکيم سره خبرې کول، د ۹۷۹ق حدود (غالباً ۱۵۷۱م) د آغاز پور جنګ، ۹۷۹ق_۱۵۶۵حدود.
د تور راغه جنګ او د روښان وژنه. د ۹۸۰ق ۱۵۷۲م حدود.
دده خلف او زوی شيخ عمر او ورونه يې مغولو مړه کړل. ۹۸۲ق_۱۵۷۴م". ([1])
په دې ډول له پورتنيو بېلابېلو نظرياتو څخه پوهېداى شو، چې بايزيد روښان د يوه ټولنيز_سياسي، فرهنګي، مذهبي او ملي شخصيت په توګه، چې ژوند او شخصيت (يې) له ټولنې سره په رابطه کې له کورنۍ سره په رابطه کې او د خپل ناسالم چاپېريال سياسي او اقتصادي قوتونو،

---

[1] بايزيد روښان، خير البيان، (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۳)، ۱۰ مخ.

PDF Compressor Pro

رواني اتموسفير او نورو زياتو عناصرو سره په رابطه کې بېلابېل ابعاد لري. دغه ابعاد په يوه نقطه کې نه شو څېړلای، بلکې د هغه د ژوندانه ماضي د هغه د سرنوشت تفکر او مستقبل بستره وه.

په عمده ډول د بايزيد روښان د ژوندانه مراحل، چې د استاد حبيبي د نظر له مخې يې ګورو، په درې برخو څېړلی او مطالعه کولای شو:

لومړۍ مرحله:

د بايزيد روښان له زوکړې څخه د سياحت او تجارتي فعاليتونو تر پايه پورې.

دوهمه مرحله:

د سلوک اختيارول، چله او د پير کامل درجې ته رسېدل، تبليغ کول او پر خان باندې د مريدانو راټولول.

درېيمه مرحله:

له آغاز پور نه نيولې تر شهادت پورې.

اول:

د پير روښان د ژوندانه په دې پړاو کې، چې د هغه له زوکړې پيلېږي او بيا د هغه د مسافرتونو او تجارتي کاروانونو او يا د سير و سياحت او سلوک تر وخته دوام

کوي، ډېرې عمده او اساسي پېښې ويني.

د مغلو راتګ هند ته، د هغه کورنی چاپېريال، د هغه له مور سره د هغه د پلار ناوړه سلوک، د هغه زده کړه او تعليمات، د پلار قاضي عبدالله او يعقوب سره مخالفتونه او په تجارت پسې سفرونه. دا پړاو د بايزيد بلوغ ته د رسېدو دوران دی. د ټولنيزې اروا پوهنې له مخې د هغه شخصيت اساسي عناصر او بعدونه په همدغه پړاو کې ځای نيسي او وروسته د بېلابېل ډوله عکس العملونو په توګه رابرسېره کېږي.

دوهم:

د بايزيد روښان د ژوندانه هغه پړاو دی، چې نوموړی پکې په خفي ذکر مشغولېږي، عبادت او رياضت کوي او د توحيد لوړ مقام ته د رسېدو په خاطر چله باسي. د خوبونو د ليدلو پړاو، په دغه مرحله کې ځيني الهامي اوازونه اوري:

"ای د ادم زويه وګوره، ماته چې زه له تا سره يم او ته له ما سره، يعنې زه په تا کې يم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وينم او هرڅه، چې وو او دي او وي به، د خپل موجود له وجوده يې وينم."[1]

له يوولسو کالو وروسته، چې بايزيد د وصلت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، يو غيبي آواز ورته

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۴۵ مه.

کېږي، چې اسم أعظم وواېه، چې د توحيد مقام دي ثابت شي، چې د معرفت قربت او د وصلت (په) مقام کې توحيد ثابت نه دی، نو وروسته له څه وخته له هرڅه چې اواز اوريدل کيده، له هغه آوازه يې اسم اعظم اوريده.[1]

د روښان د ژوندانه دغه پړاو د تفکراتو او تاملاتو پړاو دی. نوموړی د ژوندانه په دغه پړاو کې فکر کوي، ذکر کوي، د سکر بيلابيل حالتونهويني او هغه د تېر ژوندانه سير و سفر او د فرهنګي اغېزو ټول علايم په مختلفو اشکالو د صوفي په وجود او تفکر کې بشپړتيا ته رسېږي او پوخوالي مومي.

فرهنګي او عرفاني آثار لکه خيرالبيان، مقصود المومنين، فخر الطالبين، حالنامه او نور ليکي. مريدان پر خان راټولوي او د خپلو سرفروشو مريدانو يو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختيا مومي. له محلي حکومتونو او متنفذو روحانيونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو ويره او ترهه پيدا کېږي او د متضادو قطبونو د منځ ته راتلو سبب کېږي. په فکري لحاظ ټولنه انقطاب پيدا کوي. ځرګنده فکري دوګانګي د عرفان او شريعت په جامه کې منځ ته راځي او په نتيجه کې يې لومړنی مغولي ضد پاخون رامنځ ته کېږي، چې ددغه قيام ځای د آغاز پور په نامه يادېږي.

---

[1] همدغه اثر، ۵۳ مخ.

دریم:

لـه دې هـم جوتېـږي، چـې ددغـه جګـړې پیـل روښـان تـه خـاص ارزښـت درلـود، چـې د جـنګ د پیـل پـر ځـای هـم د آغـازپور نـوم ږدي او لـه هغـه وروسـته د نومـوړي او د هغـه د اخلاقـو لـه خـواد ظـالمو مغلـي حامیـانو او د هغـو د پلویـانو پـر ضـد ناپایـه او اوږده جګـړه پیلېـږي او پېـړۍ وروسـته هـم خپـل اثرات پرېږدي.

پـه لنـډ ډول: هغـه څـه، چـې ددغـه اثـر د لیکـونکي لپـاره پـه دې خبـرنـه کـې پـه زړه پـورې دي، د هغـه د تفکـر سـیر و سـلوک او د هغـه د نـړۍ لیـد د تکـوین پـړاو دی، چـې د هغـه د ژوندانـه د لومـړني پـړاو د اغېـزو پـر بسـتر عمـل کـوي. هغـه ورتـه د یـوې تـولنیزې او روانـي زمینـې حیثیـت لـري او نومـوړی پکـې د یـوه صـوفي، د یـوه هـادي، د یـوه روښـان او د یـوه "موحـد شخصـیت" پـه توګـه خپلـو ادعـاوو تـه رسـېږي او خپـل اثـرات پـه خپله ټولنه کې پرېږدي.

دویم څپرکی

حکمت بر سه گونه است:
_ یکی گفتار،
_ دوم کردار،
_ سوم دیدار
_ حکمت گفتار، عالمان راست
_ حکمت کردار، عابدان راست
_ و حکمت دیدار، عارفان راست
خط سوم: ناصرالدین صاحب الزمانی،
چاپ ۱۳۵۱ ص ۱۴۰

بایزید روښان د خپلو فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادوکې

الف: د حالنامې پېژندنه:

حالنامه په ظاهر کې د بایزید روښان د یوه مرید، چې علي محمد مخلص نومېده او د ابابکر قندهاري کاسي زوی و، تالیف دی چې په روانه او ساده فارسي ژبه یې کښلې دی. دغه اثر د روښانیانو د غورځنگ ډېر پټ او ناروښانه گوټونه روښانه کوي او هم په مفصله توگه د روښان او د هغه د اولادونو او مریدانو مبارزې او کوښښونه تشریح کوي.

خو ځینې څېړونکي په دې معتقد دي، چې حالنامه په

لومړي سر کې د بايزيد لـه خـوا کنبـل شـوې وه او وروسـته بيـا مخلص لـه سـره وکښلـه، زيـاتونې يـې پـرې وکـړې او بشـپړه يـې کړه.

د دبستان مذاهب مولف ليکي:

"و حالنامـه کتـابی دارد کـه در آنجـا احـوال خـود را بـاز گـذارده."([1]) منظـور يـې بايزيـد روښـان دی، نـه علـي محمـد مخلص.

او مخلص هـم پـه خپلـه ددې اثـر پـه بـاب ليکـي:" فقيـر حقيـر علـي محمـد ابـن ابـابکر قنـدهاری مريـد و خـادم خانـدان بايزيـد انصـاری قـدس الله سـره العزيـز ميگويـد، کـه بعضـی از محبـان و مخلصـان کـه رعايـت و مراعـات خـاطر ايشـان از جملـهء لوازمـات و واجبـات دانسـته ازيـن فقيـر التمـاس داشـتند، کـه حالنامـه پيـر دسـتگير کـه از تـدابير دوران و سـامع ناسـخان تغييـر و تبـديل بـه عبـاراتش راه يافتـه و صـحتش بـه سـقامت بـدل گشـته و نيـز سـوانح و حقـايق فرزنـدان و احـوال نبيـره گـان پيـر دسـتگير قـدس سـره و ديگـر از احـوالات کـه در منصـهء ظهـور جلـوه گرامـده... بسـط تحريـر و در نظـم تقريـر در آورده شد."([2])

خـو کلـه چـې حالنامـه او د هغـې مـتن لولـو، لـه هغـې څخـه هـم د بشـپړوونکي (مخلـص) دا خبـره جوتيـږي، چـې نومـوړی

---

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب (کانپور: مطبعه نولکشور، ۱۳۲۱ه) ۳۰۹ مخ

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱ مخ.

اثـر د بايزيـد روښـان لـه خـوا پيـل شـوی او وروسـته د علـي محمـد مخلـص لـه خـوا لـه سره ليکـل شـوی، بشـپړ شـوی او بيـا پکـې د بايزيـد روښـان د اولادونـو، مبـارزو او جدوجهـد بيانونه راغلي دي.

د مـتن لـه مخـې هـم د حالنـامې د لومـړی او وروسـتی برخې متـون او عقايـد، د افکـارو د بيـان او د پېښـو او حوادثـو د بيـان لـه مخـې سره تـوپير لـري. پـه دې مانـا، چـې د حالنامې لومـړی بـرخې د بايزيـد روښـان مـذهبي، عرفـاني او عقيـدتي اسـتدلالونه دي او پـه ځينـو برخـو کـې هـم مبـاحثې او ديالوگونـه دي، چـې پـه قرآنـي آيـاتو او "متشـابهو" احـاديثو لـه مخـې راغلـي او بيـان شـوي دي، خـو لـه دغـه لـړې بـرخې وروسـته، چـې تقريبـاً پـه غالـب گومـان لـه مغلـو سره د مخالفـت تـر بيـان پـورې رسـېږي، د بايزيـد لـه يـادښتونو نقـل شـوي دي او وروسـتی برخـه يـې مخلـص بشـپړه کـړې او لـيکلې ده. لـوی اسـتاد حبيبـي هـم دې ټکـي تـه د پښتـو ادبيـاتو تـاريخ پـه دوهـم ټوک کې اشاره کوي:

"داسـې ښکـاري، چـې د حالنـامې ابتـدايي بـرخې روښـان لـيکلې او بيـا نـو دغـه علـي محمـد مخلـص دده د اولادو احـوال هم پکـې زيـات کـړی دی. وايـې چـې د علـي محمـد پلار ابابکر پـه کوچنيوالـه کـې د جـلال الـدين بـن بايزيـد پـه خـدمت کـې داخـل شـوی او بيـا نـو د احـداد پـه لښکـرو کـې و، خـو چـې پـه آخـر کـې د بايزيـد لـه لمسـيانو سره هندوسـتان تـه ولاړ او لـه

رشید خان سره، چې د روښان له کورنۍ څخه و، په دکن کې مستخدم او د شمس آباد په رشیدآباد کې ناندیر ته نژدې اوسېده."(1)

دمخه ورته اشاره وشوه، چې حالنامه په روانه فارسي کښل شوې ده. په لومړیو برخو کې لکه، چې څرګندېږي د بایزید استدلالونه او مباحثې دي، خو ځای ځای پکې د استدلال د قوت لپاره فارسي ابیات، مثنوي، قطعې او ځینې غزلونه راغلي دي، چې ټول یې تصوفي او عرفاني اړخونه لري. په دغو شعرونو کې د شیخ سعدي، مولینا او عطار نیشاپوري، بایزید روښان او په خپله د مخلص او نورو شاعرانو شعرونه هم شته.

له دې ټکو څخه جوتېږي، چې هم بایزید روښان د فارسي ادبیاتو او عرفاني فرهنګ سره ښه آشنا و او هم علي محمد مخلص د وخت متبحر عالم او شاعر وو، چې د ځینو محققینو په قول د دیوان خښتن هم دی. د فارسي ژبې او فرهنګ او هم له عربي ژبي او ادب سره ښه اشنا او بلد و.

خو هغه څه، چې په حالنامه کې مونږ او زمونږ بحث او موضوع ته په زړه پورې دي، هغه د بایزید افکار او فکري طرز دی. په دې برخه کې باید ووایو، چې د حالنامې لومړۍ برخه هم له فکري پلوه کوم منظم او سیستماتیک اثر نه دی،

1 عبدالحي حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوک، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)، ۲۹۸مخ.

چې په هغه کې د بایزید د افکارو ژوره کره کتنه وکړو. دغه اثر د بایزید روښان د نورو آثارو په پرتله لکه خیرالبیان، مقصود المؤمنین، صراط التوحید او نورو په څېر د عقیدې او ایمان منظم بیان نه دی، بلکې د هغه پر عقایدو سربېره د هغه د ژوند او د هغه د اولادونو د ژوندانه او مبارزو بیان هم دی.

د دبستان مذاهب لیکونکی د بایزید روښان د نورو آثارو په باب لنډه یادونه کوي. وایي:

"او را تصانیف بسیار است، به عربی و پارسی و هندی و افغانی _مقصود المومنین به عربی است_ گویند حق با او بی میانجی جبویل سخن کردی و کتابی دارد، خیرالبیان نام و آن به چهار زبان است. اول به عربی، دوم به فارسی، سوم به هندی‌و چهارم به پشتو یعنې لغت افغانی. همان یک مطلب را به چهار زبان گفته و آن خطابیست از حق تعالی بر حضرت بایزید و آنرا صحیفهء الهی دانند."[1]

له بلې خوا د بایزید روښان خپل لاس کښلي آثار د هغه د مریدانو لپاره مقدس او سپېڅلي آثار وو. د هغه مریدانو به په ښه اواز په جمع کې لوستل او د تبرک او تقدس په خاطر یې له ځان سره گرځول.

د مثال په ډول شیخ عمر په یوه جنگ کې خاص ددې

---

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب، ۳۰۸ مخ.

لپـاره بېرتـه د جـنـګ ځـای تـه ورسـتون شـو، چـې د خيرالبيـان يـوه نسـخه تـرې پـه يـوه ځـای کـې پـاتې شـوې وه او د هغـې د راوړلو لپاره د جنګ په ځای کې ولاړ و.

خـو حالنامـه د يـادو شـويو آثـارو پـه څېړنـه، بلکـې سـره لـه دې چـې د بايزيـد او د هغــه د مريـدانو او پيروانــو او اخلاقــو سرګذشت دی، د اثـر پـه لومړی برخـه کې داسې څـه شـته، چـې د بايزيـد روښـان د عملـي ژوندانـه او د هغـه د سـير و سـلوک او فکري طرز په باب ترې زيات څه پوهېدلای شو.

پـه دې اثـر کـې لـه بېلابېلـو پېښـو او واقعـاتو سـره د بايزيـد عکـس العمـل کښـل شـوی دی. ځيـنې شـيان او ځيـنې حقـايق، چـې د بايزيـد پـه خپلـو آثـارو کـې نشـته، پـه حالنامـه کـې يـې يادونـه شـوې ده. د محمـد عبدالقـدوس خبـره بـه يـو څـه حقيقـت ته نږدې هم وي، چې وايي:

"د کتــاب د مطــالعې د پســه د بايزيـد پـه بـاب کـې د هـر قسـم بدګمانـۍ، کـول روا دي. زمـا پـه خيـال "کـونټ نـوير"، چـې پـه خپـل کتـاب "قيصـر اکبـر" کـې څـه خوشـې خبـرې ليکلـې دي، هغه د حالنامې برکت دی".

سـره لـه دې، چـې زمـوږ د بحـث او څېـړنې اساسـي اثـر يـوازې حالنامـه نـه، بلکـې پـه مجمـوع کـې د بايزيـد د افکـارو او عقايـدو جـاج دی. البتـه حالنامـه زمـوږ د څېـړنې عمـده اثـر دی. دغـه راز حالنامـه م...وږ تـه يـوازې تـولې ښـې خبـرې تـولې مـنظمې مفکـورې نـه راخرګنـدوي، بلکـې بېلابېـل اړخونـه او

بعدونه راجوتوي. د مثال په ډول د بایزید روښان خوبونه، چې کېدای شي د نوي اروا پوهنې د څېړنې او مطالعې په رڼا کې تفسیر او تعبیر شي، یا د هغه د پیروانو جنګونه او قساوتونه، چې د موضوعاتو په نورو اړخونو رڼا اچوي، ځرګند شي.

په هر حال په حالنامه کې د بایزید د افکارو تت او ناروښانه اړخونه لیدلای شو. هڅه به وکړو دغه ډول ناځرګند نکات او خواوې رابرسېره او روښانه کړو.

ب: په حالنامه کې د بایزید روښان د عقایدو عام جاج:

تراوسه پورې د بایزید روښان د افکارو او عقایدو په باب ډېر نظریات ځرګند شوي دي. ځینو هغه د یوه سیاسي مبارز او ځینو د یوه متصوف او عارف، ځینو د پښتنو د استقلال او آزادۍ د لارې سالار، ځینو په همدې لړ کې د مغلي حاکمیت او استبداد سرسخت مخالف او د هغه مخالفینو هم د "کافر"، "ملحد"، "اباحتي"، "رافضي"، "باطني" د "شریعت او سنت دښمن" او دا ډول ډېر هغه څه د بایزید روښان په ادرس ویل شوي دي، چې په مجموع کې له روښان پېژندنې سره څه ناڅه مرسته کوي.

خو حالنامه که له یوې خوا د یوه فکري سیستم ځرګندوی نه وي، نو د بایزید روښان د ګډوډ او څپانده ژوندانه او د هغه د مریدانو د مبارزو او سیرو سلوک هنداره

ده. په دې ډول کله، چې په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو او افکارو عمومي انداه لګوو، نو د بايزيد روښان د ژوندانه له بېلابېلو اړخونو سره مخامخېږو:

ـ بايزيد روښان د فکري تناقض په حالت کې.

ـ بايزيد د يوه صوفي او عارف په توګه، چې د سنت او عنعنې ټول چوکاټونه ماتوي او د يوه عصيان ګر او متمرد په توګه پېژندل کېږي.

ـ بايزيد د يوه مبارز او د ظلم او استبداد پرخلاف د يوه مجاهد په توګه.

ـ او کله هم بايزيد روښان د يوه روحاني متنفذ مشر په توګه، چې پر زړونو حکومت کوي او پر اميرانو سلطنت.

په لومړني قدم کې په حالنامه کې موږ د بايزيد له داسې شخصيت سره مخامخ يو، چې ځوان، حساس، بااستعداد او د ملکونو سير و سفر يې کړی دی. هند او سمرقند يې ليدلي دي، د وخت له مروجه علومو سره مخامخ دی. په داسې چاپېريال کې راپورته شوی، چې په هغه کې پيري او مريدي رواج ده. هر څوک او هر انسان د يوه ايډيال په لټه کې دی. د کامل پير له لوري عالي روحاني مقام ته ځان رسول، د هر انسان ايډيال دی. پير روښان نه خو د يوې بېوزلې او نه خو د ډېرې بډايې او حاکمې کورنۍ شخصيت دی، بلکې په داسې منځنۍ حالت کې موقعيت لري، چې هم بايد ښه ژوند وکړي او هم بايد نوم او نښان ولري. هغه په

انتخــاب کــې د مــال او رياضــت پــه برخــه کــې د مــال او سـوداګرۍ چـاره پرېــږدي او د رياضـت لاره غـوره کـوي. د هغـه لومړنی عـداوت د مـال او متـاع پـر مسـاله د خپـل پـلار او ورور يعــني شــيخ عبــدالله او يعقــوب ســره پيــدا کيــږي او لــه دې فکري او رواني ثنويت څخه هم ځان ژغوري:

"وويـل شـيطان يـا بايزيـده! وګـوره، چې عبـدالله سـتا پـه حـق کــې څـه وکـړه؟ لومـړی يـې سـتا مـور تـه طـلاق ورکـړه او پـه کوچنيــوالي کــې يــې لــه مــوره جــلا کــړې. د فــاطمې لــه لاس لانـدې وې او دويـم ځرنګـه، چـې قـرآن دې پـای تـه ورسـاوه، د شــاګردانو مېلمســتيا او د اســتادانو هدايــه يــې ورنکــړه... دربـيم د خـداداد لـور سـتا پـه نـوم وه، هغـه يـې بـل چېـرې ورکـړه. څلورم دا چـې تـه يـې تجـارت تـه وګومـارلې، چـې سـتا د کـړاو لـه لارې زيــات مــال کــور تــه راغــی او د وېــش پــه وخــت کــې يــې زيات مال له تانه غصب کړ".([1])

خــو بايزيــد پــه همدغــه ډول دوه ګــوني فکــري حالــت کــې، چـې لا د لارې د غــوره کولــو پــه فکــر دی، پــه يــوه غــره کــې لــه يعقــوب ســره يوځــای کيــږي، يعقــوب ويــده کيــږي او د هغــه پــه وجـود کـې د بـدۍ وسوسـه، يعـني شـيطان هغـه دې تـه رابـولي، چــې د يعقــوب د وژلــو پرېکــړه وکــړي او هغــه لــه ګــړنګ نــه وغورځـوي، خـو د هغـه پـه ځـان او روان کـې د نيکـۍ وسوسـه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۲۷ مخ.

پیاوړې ده. هغه له دې لارې ژغوري او ورته وايي: "دا کار د کولو نه دی. که څرګنده شي، یو خو بدنامي ده، په دنیا کې د خدای بنده ګان به ووایي، چې د شیخ عبدالله زوی د ملا ابراهیم، سراج الدین او چراغ الدین له پشته وو د دنیا د مال په خاطر یې خپل ورور په ناحقه وواژه."(١)

د سارتر په قول د انسان په هستۍ کې یو د علوهیله ده. انسان غواړي په نهایت کې له ټولو لوړ وي، که دا نظر په کلي ډول د منلو نه وي، نو د ځینو غیر عادي انسانانو په باب، چې خاص فکري او رواني امتیازات لري، باید ووایو.

کله چې له بایزید روښان سره د وخت د یوه روښانفکر او مستعد انسان په توګه مخامخېږو، هغه په لومړي قدم کې داسې څوک وینو، چې د لوړو ایډیالونو د لرلو پر خاطر په ټولو کوچنیو او ټیټو بارکو پښې ږدي او تري پورته خېږي. کېدای شي هغه ته دغه ډول تېرېدنو او ګذشتونو دا وس ورکړی وی، چې رب النوع ته د ځان رسولو په خاطر په کې د "ځاني" رب النوع فکر پیدا شوی وی، چې په وروسته څپرکو کې په دې ټکو بنه بحث کېدای شي.

بایزید په خپل فکري سفر کې له واحد ذات سره د وصال په نیت سفر پیلوي. هلته کلمه په جهر وايي او بیا ورته الهام کېږي، چې ورو او په زړه کې یې ووایي او بیا ورته غیبي

---

[1] هماغه اثر، ۲۸ مخ.

آواز کېږي، چې په خفّي ذکر مشغول شه، نو له درې ځلورو کلونو وروسته پر کلمه باندې د هغه ایمان او باور پخېږي. د قرآن او احادیثو په رڼا کې هغه غېر معدوم ویني او حق موجود:

"ای د آدم زویه! وګوره ماته، چې زه له تا سره یم او ته له ما سره. یعنې زه په تا کې یم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وینم او هرڅه ...او وي به د خپل موجود له وجوده يې وینم".([1])

بایزید د سیر و سلوک په پړاوونو کې الهامي آوازونه اوري، چې ذات باریتعالی څرنګه پېژني!

نوموړی څواب وايي:

"په هر طرف په هرڅه کې، چې ګورم د خپلې هستۍ د زړه په سترګو تا وینم او له څه، چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړیو کې ستا له وجوده يې ګڼم".([2])

له یوولسو کالو وروسته چې بایزید روښان د وحدت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، له حضرت عزت نه ورته آواز کېږي، چې: اسم اعظم ووایه، چې د توحید مقام دې ثابت شي، ځکه چې د معرفت، قربت او وصلت په مقام کې توحید ثابت نه و، نو له هغه وروسته چې يې له هرڅه اواز اورېده، له هغه نه يې اسم اعظم اورېده.

---

[1] هماغه اثر ، ۴۵ مخ

[2] هماغه اثر ، ۵۰ مخ.

د اسم اعظم له اسرارو تر خبرېدو وروسته بایزید ته الهام کېږي، چې خلک دعوت کړي او هغو ته لارښوونه وکړي او مریدان پرځان راټول کړي.

"بعد از چند روز دو کس از یاران و محبان پیر دستگیر آواز شنیدند که ای محبان! بایزید را بعد از این بنام مخوانید میان روشان و یا پیر و روشان بگوئید".([1])

بایزید خپله دنده بولي، چې د خدای مخلوق څلورو اساسي ټکو ته متوجه کړي:

- خلک د اسلام چارو ته سیخ کړي.
- له غفلته یې منع کړي او د حق تعالی په ذکر مشغول شي.
- له جهالته یې وژغوري او د توحید علم ته یې راوبولي.
- له ناوړه خصلته او بده خویه یې منع کړي او نېکه لاره ورته وښیي.

په دې ډول بایزید روښان د یوه عارف او صوفي په توګه خلک دعوتوي. وګړیو ته لارښوونه کوي، هغوی له شرک ژغوري او د توحید لارې ته یې سموي. هغه د خپل سیر و سلوک اته مرحلې تاکي (چې وروسته به پرې خبرې وشي) او خپلو پیروانو ته د هغو د عملي کولو هدایت او لارښوونه کوي.

خو بایزید یو مبارز او مجاهد هم و، هغه وایي:

---

[1] هماغه اثر، ۱۱۵ مخ

"یعني دشمني نادار یا توانگر، و دشمنی مرد نادان با مرد دانا، و دشمن مرد بد کار با مرد نیکو کار، طبیعی است که هرگز تغییر نگردد."(١)

نوموړی خپل پیروان ښـې لارې، عدالت او له ظلم سره نه پخلا کېدني ته رابولي او د خواوشا سیمو امیرانو، حاکمانو ته هم خپل خلیفه گان او داعیان لېږي.

"و به طرف قندهار خلیفه مودود فرستاد. چون در ملک قندهار رسید در قبایل کاسی تشریف برد."(٢)

حالنامه وایي، چې په قندهار کې د کاسي قبایل ټول د پیر روښان مریدان شول او پر هغو سربېره شینوارو، مومندو او صافیو، د هغه پیري ومنله او د برېخو له قبیلې ته یې علي د خلیفه په توگه وټاکه. په قندهار کې د پیر روښان د خلیفه له ورتلو وروسته مغلي حاکم ته چا راپور ورکړ، چې یو څوک روښاني شوی دی او خپله وربره یې د جلال الدین زوی ته ورکړې ده. تر هغه وخته لا نجلۍ د تره کره وه، چې هغه جابر حاکم نوموړی غواړي، بندي کوي یې او پړی ورته په غاړه کې اچوي او شکنجه کوي یې، چې هغه نجلۍ ماته راکړه.(٣)

دا یوه واقعه مو ددې لپاره ذکر کړه، چې له یوې خوا د

---

[1] هماغه اثر، ١٠٧ اثر.
[2] هماغه اثر، ٣٦١ مخ
[3] هماغه اثر، ٣٦٥ مخ.

روښاني غورځنگ د سازمان د پراخېدو مانا لري او له بلې خوا د مغلي حکمرانانو مخالفت ورسره جوتېږي او له بلې خوا پير روښان اکبر مغلي پاچا ته هم خليفه دولت لېږي. "... خليفه دولت خان را با کتاب (صراط التوحيد) پيش اکبر پادشاه فرستاد. چون خليفه پيش اکبر پادشاه رفت و کتاب (صراط التوحيد) پيش نمود، چون اکبر پادشاه صراط التوحيد را ديد، فرمود که من شيخ را به پيری قبول کردم و هر خدمت که بفرمايد، به جا آرم. بعد چيزی هديه برای پير دستگير فرستاد، خليفه را خلعت بخشيد."[1]

دغه راز يو خليفه بدخشان ته استوي. "بعد خليفه يوسف را با رسالهء فخرالطالبين به بدخشان پيش ميرزا سليمان فرستاد... بعد ميرزا سليمان کتابت، و اسب و يک پوستين به خدمت پير دستگير فرستاد و در آن کتاب مرقوم بود که مرا يکی از طالبان و مريدان خود بدانيد".[2]

دغه راز نور خلفاء هندوستان، بلخ او بخارا ته هم استوي. د حالنامې په قول:"بعد خليفه ارزاني را بسوی هندوستان مرخص نمود تا خلق الله از وی معرفت ذات و علم توحيد حاصل نمايد و بعضی خلفا را بسوی بلخ و بخارا فرستادند. تا مردم را دعوت نمايند و بسوی علوم توحيد راغب سازند و الحال نيز در آن سرزمين خلق و

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.
[2] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.

مریدان پیر دستگیر قدس سره هستند ".([1])

د پیـر روښـان د خلفـاو لـه لېږلو او د پیـر او هـادي پـه توګـه د هغـه لـه منلـو څخـه جوتېـږي، چـې ورو ورو د هغـه د معنـوي نفـوذ او روحـاني سـازمان ساحه پراخېـږي. د هغـه د نفـوذ د سـاحې پـه پراختیـا سـره زیـات متنفـذین او امیـران د هغـه دعـوت نـامې قبلـوي. د وخـت حکومـت او محلـي حکومتونـه د ځـان لپـاره ساحه تنګـه ګـوري. د حالنـامې مولـف پـه ډاګـه کـوي، چـې مغلـي کـوچني حاکمـان لـه بایزیـد روښـان سـره لـه دې لامله مخالفـت کـوي، چـې هغـه "د پښتنـو پیـر" دی او د مېرزا حکیم وزیـران دا خبره پـه څرګنـده وایـي، چـې:"که مـا پـس از ایـن بـه حضـرت عـرض کـرده بـودیم، کـه شـیخ (منظـور تـرې روښـان دی) کـی روا خواهـد داشـت، کـه مـا مـردم افغـان را در قید آریم و اسیر سازیم".([2])

ددغـه تضـاد لـه راپیـدا کېـدو څخـه یعـنې د روښانیـت او مغلـوالي تضـاد د شـخړو د پـیلامې سـبب کېـږي. همدغـه پـړاو دی، چـې بایزیـد یکـې د یـو قلنـدر او درویـش پـه توګـه نـه، لکـه څنګـه چـې وایـي:"الحـاا، ای عزیـزان از بهـرمن دلگیـر نشـوید و دل را پریشـان مداریـد ، مـن مـرد قلنـدر ام در ایـن شـهر چیـزی نمی ماند و هر جا که بروم ملک خدای تعالی است..."([3])

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۳۸۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۲۳۵ مخ

بلکـې د يـوه داسـې شخصـيت پـه توگـه، چـې د توحيـد تـر توغ لاندې او په سيورې کې حرکت کوي.

نېکـي او بـدي سـره دښمنـه بـولي، ظلـم او مظلوميـت، جهـل او پوهـه سـره نـه پخـلا کېـدونکې بـولي او پـه همـدې جدوجهـد کـې بنـدي کېـږي او کابـل تـه ببـول کېـږي. مېـرزا حکـيم دهغـه اسـتدلال اوري، لـه قاضـي خـان سـره يـې بحـث تـه کېنـوي او تـر مبـاحثو وروسـته سـرلوړی راوځـي. مېـرزا حکـيم د هغـه مريـد کېږي، حالنامه وايي:

"چـون وزيـران و اميـران ميـرزا حکـيم از ميـرزا چنـين شـنيدند جمـع شـده عـرض نمودنـد کـه رعيـت و محکـوم مـا مـردم افغـان اسـت و هميشـه بـا ايشـان جنـگ و جـدال داريـم و فرزنـدان ايشـان را بـه بنـد مـى آريـم و از ايشـان خـراج ميسـتانيم چـون ميـرزا مريـد شـيخ شـد، کـى روا دارد کـه از افغانـان خـراج سـتانيم و يـا فرزنـدان ايشـان در قيـد آريـم الحـال بـودن مـا دريـن سرزمين ممکن نيست، ميرزا مايان را رخصت نمايد."([1])

ميـرزا حکـيم د افغانـانو او حاکمـانو د جـنگ پيـل پـه خپلـو سـترگو ليـده، ناچـاره شـو او شـيخ (بايزيـد) تـه يـې وويـل، تـه پـه دغـه قـوم کـې څـه کـوې، دا داسـې طايفـه ده، چـې اودس او غسـل او جنابـت نـه پېژنـي، نـو سـتا قـدر بـه څه وپېژنـي، لـه تـا بـه څـه گټـه واخلـي، خـو کلـه چـې بايزيـد روښـان د ميـرزا حکـيم

---

[1] هماغه اثر ، ۳۴۱ مخ

PDF Compressor Pro

خبرې واورېدې، ويې ويل:"زه خدای تعالی په همدې قوم کې پيدا کړی يم او پر داسې عالم باندې، چې د هغې وارث دی، ورته لازمه ده او پرې امر دی، چې بې لارو ته لاره وښيې او جاهل عالم کړي."(1)

حالنامه ليکي:

"خدای تعالی دوه خزانې له افغانانو پټې ساتلې وې. يوه خزانه يې د توحيد علم دی، چې له افغانانو پټ و او خدای تعالی د پير روښان له برکته هغو ته ثرګنده کړه او بله خزانه هم د موسيقۍ خزانه ده، چې د مير فضل الله ولي د خليفه حاجي محمد له (2) برکته افغانانو ته کشف شوه، ځکه افغانانو به په غنجکين (غيچکې) ستار اچاوه او واهه به يې او په رباب يې پنځه تاره په سرمده (سرنده) يې دوه تاره اچول او دوه تار يې ورته ويل، خو د حاجي محمد د زده کړې له برکته په سازونو کې يې زيات تارونه واچول او نوې نوې نغمې يې جوړې کړې، خو خو اکثراً دغه نغمې د نڅا لپاره او غير ملايمې نغمې وې، خو ثرنګه چې دغه سازنده ګان د روښان مريدان شول او د روښان د خبرو او صحبت له برکته يې سرودونه او نرمې نغمې جوړې کړې او شپږ مقامه يې جوړ کړل، چې يو يې ناسرې، دوهم يې پنځه پردې، دريم يې ثلور پردې، ثلورم يې درې پردې، پنځم يې د جنګ

---

1 همدغه ځای

2 همدغه اثر، ۳۵۹ مخ.

پــرده، چــې د جــنگ پــه وخــت کــې بــه وهــل کېــده، شــپږم د شهادت مقام.

او پـه دغـو مقـامونو کـې ډېـر بندونـه او نغمـې وهـل کېـږي او بـل دا چـې پـه افغانـانو کـې لـه دوه درې بيتـو څخـه زيـات شـعرونه، نـه وو. "پيـر دسـتگير قـدس سـره بـه زبـان افغـانی قصـيده هـا و غزلهـا و ربـاعی هـا و قطعـه هـا و مثنـوی هـا سـاختند و از طفيـل پيـر دسـتگير قـدس سـره فرزنـدان و مريـدانش ديوانهـا گفتنـد و دُرهـای حقـايق و معـانی در آن سفتند و بعضـی افغانـان کـه مريـد ايـن خانـدان نبودنـد، چـون شـعر و کـلام ايشـان ديدنـد، تقليـد و تتبـع ايشـان کردنـد. امـا تقليـد بـه تحقيـق کـی مانـد و بينايـان زنگـی ورو مـی را از دور شناسند."(١)

ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو جاج

دبسـتان مـذاهب، چـې ځيـنې يـې د مـلا محسـن فـاني اثـر بـولي او ځيـنې څېړونکي يـې د موبـد شـاه موبـد اثـر او د ځينـو څېړونکيـو پـه عقيـده، چـې وايـي ددې اثـر مؤلـف پـه بشـپړه تو‌گـه څرگنـد نـه دی. پـه اسـلامي فـرهنگ کـې د عقايـدو او فکري جريانونو د مطالعې په برخه کې معتبر اثر گڼل کېږي.

د ځينـو څېړونکيـو پـه عقيـده، چـې وايـي د دبسـتان مـذاهب مولـف هـم لـه اسـماعيليه فـرقې پـورې اړه درلـوده، خـو پـه هـر

[1] همدغه اثر، ۳۶ مخ.

صورت، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، دا دي چې په نوموړي اثر کې هم يو کوچنی فصل د روښانيانو په باب کښل شوی دی. ددغه اثر د مولف په قول، چې وايي:

"پدرم شاه بيگ خان رغون مخاطب به خان دوران ميان بايزيد را ديده بود."([1])

په دې ډول دبستان مذاهب په دغه کوچني فصل کې تر زياته حده د بايزيد روښان پر عقايدو او افکارو رڼا اچولې. د پورتنۍ وينا له مخې، چې يادونه مو وکړه او هم د اثر ددغه برخې له محتوى څخه جوتېږي، چې د اثر مولف نسبتاً په بې غرضانه ډول د بايزيد روښان عقايد بيان کړي دي. له بلې خوا د مولف استناد هم تر حده په حالنامه باندې دی. نوموړی ليکي:

"... و از خرد یباز اورا ميل به مبدا بود چنانکه پرسيدی که آسمان و زمين موجود است، اما خدای کجاست چون خواجه اسمعيل که از اقربای ایشان بود، در واقعه بیشتر شد برياضت پرداخت و جمعی از ارادت او منفعت ديدند بايزيد خواست مريد او شود عبدالله مانع شد..."([2])

دبستان مذاهب هم د حالنامې په څېر، خو لږ څه په اختصار سره د بايزيد د عقايدو بيان کړی دی، خو په دې توپير سره، چې د دبستان مذاهب د مؤلف خپله ليد توگه هم

---

[1] دبستان المذاهب، ۳۰۹ مخ.

[2] همدغه اثر، ۳۰۴ مخ

بربښي. په دې مانا، چې وايي له ابتدا څخه د هغه ميل او غوښتنه له "مبداء" سره وه. يعنې هغه څه، چې په وروسته لړ څه فلسفي بحث کې پرې رڼا اچولای شو. دبستان مذاهب زياتوي:

"حکم شد به بايزيد که بگو رايتک بک و عرفتک بک و حق با او گفت فضوح الله ينا هون من فضيح الاخره استعجلوا به الحسنه و لا تستعجلوا بالسيه.

خداوند با او سرود...

بايزيد در ماندا گر نماز ميگذارم مشرک ميشوم و اگر نميگذارم کافر. پس فرمان رسيد که نماز انبيا گذار پرسيد که آن کدام است. حق تعالى فرمود صفت معبود بود پس ان صلواة اختيار نمود."[1]

دبستان مذاهب د بايزيد د نبوت د مسالې يادونه هم په ډېر صراحت سره کوي:" حق تعالى اورا به نبوث برگزيد و به پيغمبرى دست گرفت".[2]

خو د دبستان مذاهب مؤلف ددغه خبرې يادونه د اخوند درويزه او نورو مؤلفانو په څېر نه کوي، بلکې په داسې لهجه او صراحت يې وړاندې کوي، لکه پخپله چې هم په دې معتقد وي، خو حواله يې بيا هم حالنامه ده.

دبستان... هم د بايزيد پر ضد د هغه د مخالفينو د

---

[1] ايضاء، ۳۰۵ مخ

[2] ايضاء، ۳۰۵ مخ

اعتراض یادونه کوي. وايي چې د هغه مخالفينو بايزيد ته وويل، چې حق تعالی پر تا امر کړی دی وو وايه، چې ماته جبرابیل راځي او زه مهدي يم، خو خلکو ته کافر او بې لارې مه وایئ. دبستان مذاهب بيا هم دا خبره تکراروي، چې هغه خپل ځان نبي باله او خلک يې رياضت او لمانځه ته دعوتول، خو لوری يې نه ښووه. زياتوي:

"فرمود غسل با آب حاجت نيست چه همين که با درسيد تن پاک ميشود چه چار عنصر از مطهرات است و گفت هر که خدا را و خود را شناسد، آدمي نيست و اگر موذی است حکم گرگ و پلنگ و مار و کژدم دارد، پيغمبر عربي گفته اقتل الموذی قبل الايذا و اگر نيکو کار و نماز گذار است حکم گاوو گوسفند دارد کشتن آن جايز است، بنا برين مخالفان خود شناسی را کشتن فرمود چه اينها حيوانانند اولئک کالانعام بل هم اضل و گفت.

هر کس خود را نشناسد و خبر از زنده گی جاويد و حيات ابدی ندارد، مرده است و حال مرده که وارثان آن چنين مرده باشند، به زنده گان رسد، بنا برين نيز حکم بر قتل نادان کرد و اگر هندو را خودشناس يافتند، بر مسلمان ترجيح ميدادی او با فرزندانش مدتها راه ميزد، اموال از مسلمانان وغيره ستده، خمس اموال در بيت المال ميداشت چون حاجت شدی بر اهل استحقاق قسمت کردی و او و فرزندانش همه از فسوق مجتنب و از زنا و از اعمال

ناشایسته و از بردن مال موحد ان و ستم بر یگانه نینان به کران بودند ..."[1]

دبستان... له هغه وروسته، چې د بایزید روښان د آثارو یادونه کوي، دا هم څرګندوي، چې :"گویند حق با او بی میانجی جبرئیل سخن کردی."[2]

په دې ډول په دبستان مذاهب کې هم په ډېرو لنډو عباراتو سره د بایزید روښان د عقایدو اندازه لګول شوې ده. ددغه مطالبو د څېړنې په رڼا کې د بایزید روښان د شخصیت په باب څو فرضیې مطرح دي:

- بایزید روښان د نبي او هادي په توګه.
- بایزید روښان د واجب الوجود د مدعی په توګه.
- بایزید روښان د اسلامي متصوفینو او عارفانو په لړ کې د یوه عارف او متصوف په حیث.

مونږ د بایزید روښان د وخت د اصلي او هم د فلسفي پوهنو او عرفاني ـ تصوفي تعلیماتو په رڼا کې په دې باور یو، چې د بایزید روښان د څو اړخیز شخصیت تحلیل او شننه تر ځینو حدودو پورې امکان لري. د پورتنیو مواردو په باب وڅېړل شي، ځکه یادې شوې فرضیې، کله د نړۍ د نورو متفکرینو او فلاسفه وو په تېره د معاصرو سترو لیکوالو په آثارو کې هم وینو، چې په همدې فصل کې پرې رڼا اچوو.

---

1 ایضاء، ۳۰۸ مخ.

2 ایضاء، ۳۰۹ مخ

PDF Compressor Pro

د: د بایزید روښان د شخصیت روانـــي او انفسي اړخ:

" ته لومړی ووایه، چې
خوب دې لیدلی دی، چې
بیا زه ووایم ته څوک یې".
فاف: تعبیر خواب و بیماری های روانی.
فروید_۵۹ مخ

حالنامــه د بایزیـد روښـان د عرفـاني او معنـوي شخصـیت زیـات اړخونـه بیـانوي. نومـوړی اثـر پـه ناخودآگـاه او نـاخبره توگــه د بایزیــد د ځینــو ســایکولوجیکو او روانــي غوښتنــو اړخونـه هـم ثرگنـدوي، چـې پـه عمـده توگـه د هغـه د خوبونـو پـه ترڅ کې ځینې ټکي جوتېږي.

لـه بلـې خـوا پـر خوبونـو بانـدې اعتقـاد او د خوبونـو انگېـزو تـه پاملرنـه د بایزیـد روښـان لپـاره ټـولنیز فرهنگـي بنسـټ هـم لـري او هغـه لـه یـوې خـوا د پښتنـي عنعنـوي ټـولنې موجودیـت، اسـلامي فـرهنگ او د وخـت لاسـبرې ټـولنیز روان و، چـې مـوږ دمخـه پـه لومـړي فصـل کـې ورتـه گوتـه نیـولې ده، لـه بلـې خـوا پـه اسـلامي فـرهنگ او د هغـه تـر اغېـزې لانـدې پښتنـي ټولنـه کـې، پـر شـیطاني او رحمـاني خوبونـو بـاور څـه لـږ مثالونـه نـه لـري، بلکـې پـه اسـلامي فـرهنگ او زده کـړو کـې پـه وار وار د حضـــرت یوســـف^ع، د حضـــرت محمـــد^ص، او نـــورو ســـترو شخصـیتونو د خـوب لیـدلو یـادونې شـوې دي، چـې مـوږ یـې لـه بیا ځلي یادونې ډډه کوو.

پـر دې اسـاس بـې ځایـه بـه نـه وي، چـې د څو تنو اروا پوهـانو

په تېره د فروید او یونګ د نظریاتو په رڼا کې د بایزید روښان انصاري د ذهني دنیا دغه اړخ هم تحلیل کړو.

د فروید په عقیده، خوبونه یوازې د مختلفو حسي تحریکاتو نتیجه نه ده، چې امکان لري یوازې د یوه ویده انسان لپاره رامنځ ته شي، بلکې دا هم باید ووایو چې خوب خپله ځانګړې مانا لري او هغه زموږ د باطني غوښتنو، آرزوګانو، اندېښنو او د ټولنیز چاپېریال د پېښو انعکاس دی. فروید دې نتیجې ته رسېږي، چې خوب زموږ د شعور له عملونو څخه یو عمل دی. خوب په هماغه وخت او حالت کې، چې د انسان خطرناکې هیلې او له جنایت څخه ډکې غوښتنې په بې ضرره او ناڅرګنده توګه جبیره کوي او پرته له دې، چې بل چاته آزار ورسېږي، خوب لیدونکی ارضا کوي. د خوب لیدونکي لپاره د خوب د حالت دوام ورکوونکی هم دی. نوموړی زیاتوي:

"دا خوب دی، چې د طلايي هیلو او زموږ د لوړو او عالي غوښتنو د ترسره کېدو په خاطر، چې په واقعي او وینښه دنیا کې بې تحقق له درده ډک او خطرناک دی. موږ (آرام)، خوشحاله او بې له تشویشه خوب کولو څخه برخورداره کوي."([1])

هدف دا دی، چې د زیاترو خلاقو او سترو شخصیتونو

---

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماری های روان. "ترجمه: ایرج پور باقر". (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم. ۱۹۶۳ع)، ۱۱مخ

هيلي او آرزوګاني د هغوی د ناخبره شعور له لارې پېژندل کېږي او څېړل کېږي. بايزيد روښان هم هغه ځلانده څېره ده، چې پر ظاهري او څرګند شخصيت سربېره ډېره پياوړې او غني باطني دنيا لري.

کېدای شي په حالنامه کې چې کوم خوبونه ثبت شوي دي، د پښتني ټولنې د عنعنوي ځانګړنو په مقياس او دا رنګه د اسلامي فرهنګ ارزښتونو ته په پام سره، چې خوبونو ته خاص ارزښت ورکوي، د هغه د راتلونکي شخصيت د ودې، تکامل او بشپړتيا لپاره غوره رواني انګيزې ګرځېدلې وي. همدارنګه بايزيد روښان ته دغه خوبونه د راتلونکيو معنوي مقاماتو د حصول لپاره هم د الهاماتو سبب شوي دي.

په هر صورت مونږ د اروا پوهنې د څېړنو په ترڅ کې د بايزيد روښان د شخصيت په رغښت کې له دغه رواني اړخونو سترګې نه شو پټولای، نو ځکه څه ناڅه يادونې ته يې اړه ده.

په حالنامه کې د بايزيد روښان خوبونه په دې ډول دي:

ـ "بيان در آمدن خواطر ملکی در دل بايزيد قدس سره"[1]

ـ "خواب ديدن بايزيد قدس سره خضر عليه السلام را"[2]

ـ "بيان سبب نزول الهام بر بايزيد قدس سره و دانانيدن معنی کلمه..."[3]

---

[1] حالنامه، ۲۷ مخ.

[2] حالنامه، ۳۹ مخ

[3] حالنامه، ۴۲ مخ

ـ "خواب دیدن پیر دستگیر که در خانه من زنار دلران آمده اند."[1]

ـ "بیان سبب جمع آمدن منافقان که بایزید دیوانه شده است، باید بست تا به شعور آید."[2]

په دغه لنډ فهرست کې وینو، چې د بایزید د څرګند عمل او ظاهري چلندونو په څېر د هغه دننني او نفساني تمایل او رغبت هم زیات مذهبي او دیني دی. کله چې د نورو ادیانو او مذاهبو د سترو کسانو په باب ګورو، د بایزید نفاسیت هم له هغو سره د پرتلنې وړ دی او ان ځینې الهامي او هاتفي پیغامونه د خوبونو او خاصو رواني حالاتو له مخې راڅرګندېږي.

د مثال په ډول: د بنو اپریه (Benoit Perier) په نوم یو اروایوه په خپله یوه رساله کې، چې نوم یې دی "خوب او د ستورو لیدلو په باب اټکلونه" او په ۱۵۹۸م کال یې خپره کړې، د خوبونو لیدلو په باب زیات څه لري. نوموړی د خوب لیدلو علتونه پر څلورو برخو وېشي.

د هغه په نظر جسمي ناروغي هم کېدای شي. چې ناروغ له سخت عاطفي انقلاب سره مخامخ کړي یا له هیلې، امید او یا وېرې څخه ورته یو حالت پیدا شي، بل علت د شیطان مکر او د هغه نفوذ او اغېزه ده، چې د مذاهبو یو رب النوع

---

[1] حالنامه، ۱۳ مخ

[2] حالنامه، ۱۶۲ مخ

یا مسیحي شیطان دا کار کوي. هغه لیکي:" انسان له هغه څه څخه، چې باید ترسره یې کړي او یا یې ترسره کوي، مخکې له دې چې خبر شي، شیطان ترې خبرېږي او شیطان د خوب په ترڅ کې هغه څه انسان ته ورښیي."(١)

خو هغه څه، چې مونږ ته په زړه پورې دي، هغه د خوبونو ځلورم علت دی، چې ځېرونکي ښودلي دي، چې زمونږ له موضوع سره هم رابطه لري او یا کېدای شي ارتباط پیدا کړي.

د بنواپریه په عقیده، چې یونګ ترې اقتباس کوي، هغه خوبونه ځرګندوي، چې:"د خدای له لارې بنده ته الهام کېږي، د خوبونو ملکوتي علامه د هغو له مضمون څخه عبارت ده، په دې مانا چې دې خوبونو داسې مسایل روښانه کړل، چې علم پرې له فضل او الهي عنایت پرته امکان نه درلود. لکه د راتلونکي امکانات، د زړه اسرار او د ایمان رمزونه، خدای پخپله خپل بنده ګان ددغو خوبونو له اصالت څخه خبروي."(٢)

نومورې دا خبره هم واضح کوي، چې شیطاني خوبونه هم انسان له ځینو اټکلونو خبروي، چې انسان د هغه پر دروغو باور وکړي، خو دا چې کوم یو شیطاني او کوم یو رباني

---

[1] کارل ګوستاویونګ، روانشناسی و دین "ترجمه، فواد روحانی" (تهران: فرانکلین، ١٣٥٤)، ۶ مخ.

[2] ایضاء، ۶۰ مخ

دی، نو د هغه بېلوالی سخت دی، خو له کومه ځایه چې زمونږ په وجدان کې یوه رڼا شته، نو د هغې روښنايي په مرسته یې مونږ الهامي منشاء پېژندلای شو.

همدا ډول کارل گوستاویونک په دې لړ کې د خوبونو د رباني منشاء په باب د یو بل اروا پوه کاسپاریوسر د خوبو اټکل هم رانقلوي او لیکي:

"یوازې هغه خوبونه الهي منشاء لري، چې د سپېڅلي کتاب په موجب د اسماني وحې خاصیت ولري. دا ډول خوبونه هر څوک نه گوري ان هغه څوک، چې د وحې او الهام خاص انتظار هم ولري، بلکې یوازې د ادیانو په لویانو او پېغمبرانو پورې اړه لري، چې یا د خپل تصمیم او یا د الهي مشیت پر بنسټ دا ډول خوبونه ویني..."(1)

د پورتنیو ویل شویو ټکو او مطالبو پر استناد کله، چې د بایزید روښان د ځینو خوبونو الهامي اوازونو او مخصوصو رواني حالتونو ته گورو، هغه د یو عارف، صوفي، د وجد او شور جذبې خاوند دی. لکه چې وایي: " له اوله له مبدا سره د هغه رغبت" و، نو د هغه په نیم ویښ او نیم آگاه حالتونه، د هغه د خوب حالتونه له الهامي خوبونو سره سرخوري. حال دا چې په بحث او خبرو اترو او استدلالونو کې هم هغه د الهام له نزول څخه انکار نه کوي.

---

1 ایضاء، ۶۱ مخ.

د بایزید روښان له ټولو رؤیایي حالتونو څخه مهم او ډېر غوره هغه دی، چې نوموړی خضر علیه السلام په خوب کېویني. دا د هغه د ژوند هغه حالت دی، چې له یوه نوي بدلون او انفسي انقلاب سره مخامخېږي. د حضرت خضر علیه السلام په لیدلو سره هغه په نوي روانې دنیا کې قدم ږدي او ځان له عادي بهیر څخه جلا کوي، سره له دې چې د بایزید روښان د خوب لیدلو دغه برخه په تفصیل سره په حالنامه کې راغلې، په دې ډول پیلېږي:

"چون روح جاری پیر دستگیر قدس سره در عالم مثال رفت دید که بزرگی روی بسوی قبله نشسته است و من از آن بزرگوار میگذشتم و آن بزرگوار فرمود که ای بایزید! از من بی حاصل میگذری. پس پیر دستگیر قدس سره گفت شما کیستید! آن بزرگوار فرمود من مهتر خضر هستم. پیر دستگیر گفت که مرا بر تو یقین است، اگر من میدانستم که تو خضر علیه السلام هستی من آمده قدم بوسی نموده از تو دعا میخواستم.

چون پیر دستگیر قدس سره برگشته قدم بوسی کرد گفت: که مرا دعا کن. خضر صلوات الله علیه فرمود که من ترا دعا نکنم و لیکن میخواهم که با من برادر دین شوی و دین خود با من شریک و برادر دین تو شوم. مرا دعا بکن که دعای تو مرا کافی است..."[1]

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

دغــه حالــت ټــول پــه خــوب لیــدلو کــې تېرېــږي، خــوب لیدونکی[1] یـا بایزیـد روښـان یکې لـه خضر علیـه السـلام سره پـه بحث او خبرو اترو کې پر خپې ګناهګارۍ لـه اعتـراف ښخـه پیـل کـوي، خـو مقابـل لـوری (خضـرع) ټینګـار کـوي، چې لـه تـا سره د دیـن پـه ګډون کې ماتـه کـوم زیـان او ضـرر نـه رارسـېږي.

دا پـه واقعیت کې د روښـان د روانـي تسـکین او پر خپلـه پاکـۍ بانـدې د بـاور د پیاوړتیـا ډېره حساسـه مرحلـه ده، تـر هغـې چې بایزیـد لـه بسـم الله الـرحمن الـرحیم لـه ویلـو وروسـته لـه خضـر علیـه السـلام سره د دیـن د شـریکولو خبره کـوي او بالمقابـل خضـر علیـه السـلام لـه بایزیـد روښـان سـره د دیـن شـریکولو اعلام کوي، له دې وروسته وایي:

"پـس دل پیـر دسـتګیر قـدس سـره ګفـت: کـه امـروز کـرم فرمـایی و سـایه همـای خـود بخانـه مـن انـداز، اګرچـه میـدانم کـه بـه آب و طعـام حاجـت نـدارد امـا از طفیـل تـو دیګـران مسـتفید شـوند بهتـر اسـت. خضـر صـلوات الله علیـه قـول نمـوده بـر خاسـته همـراه ایشـان روان شـد. پیـر دسـتګیر قـدس سـره در دل اندیشـه کـرد کـه اګـر ایـن شـخص مهتـر خضـر صلوات الله علیـه است فبها و اګر کسی دیګر است سخن بود ګذشت..."(۱)

بایزیـد پـه همدغـه حالـت کې لـه زیـاتو شـکونو او تردیـدونو ښخـه تېرېـږي، هغـه پـه الهـامي او غیبـي ډول پوهېـږي، یـا

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

پوهول کېږي چې له حضرت خضر علیه السلام سره یې ملاقات کړی دی، بیا په همدغه حالت (د خوب لیدلو په حالت) کې یوې چینې ته ځي او هلته تول اوبه څښي، زیات وګړي ویني، خو د مینځو له لاسه له اوبو د بایزید روښان تنده نه ماتېږي، تر هغې چې حضرت خضرع د هغه له زړه پوهېږي او پخپله اوبه ورکوي او په همدغه اوبو د هغه بشپړه تنده ماتېږي. "پس مهتر خضر صلوات الله علیه گفت: الحمد الله رب العالمین از دست من بآب حیات سیراب شدی. بعد از خواب بیدار شد آه سرد بر آورد و گفت: کاشکی از این خواب زود بیدار نشدمی..."[1]

کله چې موږ د بایزید روښان د خوبونو په لړ کې د همدغه خوب مواد او عناصر وینو له هغو هم جوتېږي او د هغو له سمبولونو او پخپله د خوب له روان څخه، چې د بایزید خوب د هغه د کمال په لور یو فکري رواني حرکت دی. هغه پکې له تول شک او تردید څخه تېرېږي او یو ډول روښانیت ته لاره پیدا کوي. له بلې خوا د اوبو څښل او هغه هم د حضرت خضرع له لاسه د هغه د بیا ځلې ژوند مانا ورکوي. اوبه د ژوند او حیات سمبول دی. یونګ پخپلو نتیجه ګیریو کې دې ته رسېږي، چې وایي:

"د خوبونو د تعبیر لپاره باید یوازې مواد غوره شي، چې

---

[1] حالنامه، ۴۱ مخ

په ځرګنده توګه او محسوس ډول د خوب جزء دی. خوب خپل ځانګړي محدوديتونه لري او يوازې خپل ځانګړی شکل مور ته وايي، چې ورپورې اړه لري او څه شی ترې مور ليرې کوي."(١)

پر دې اساس کله چې د پورتني خوب عناصر او اجزاء وينو، په هغه کې هم سمبولونه او فکري او رواني حرکتونه په ځرګنده د بايزيد روښان له عمل او مبارزې او هغو سره مطابقت لري، خو د هغه پر رواني او شعوري حالت باندې مذهبي او ديني فضاء ډېره په ځرګنده رابلنه ده او دا يوازې د بايزيد روښان په باب نه، بلکې د نورو مذهبي او رواني شخصيتونو په برخه کې هم صدق کوي. د مثال په ډول: د منځنيو پېړيو په کليسايي ليکنو کې له دې خبرې انکار نه کېږي، چې امکان لري، يو خدايي نفوذ احيانا په خوب کې ظاهر شي، خو په دې برخه کې ټينګار نه دی شوی او طلب هم دا حق ځانته ساتلی، چې پر هره برخه باندې ويوهېږي، چې آيا هغه څه چې د خوب په صورت کې ظاهرېږي اعتبار لري او که نه...."سره له دې، چې کليسايي تصديقوي، چې ځينې خوبونه د خدايي منشاء لري، خو زيات تمايل نه لري، چې خوبونو ته جدي پاملرنه وکړي، بلکې حتی له دې عمل نه ځان ژغوري، پر دې اساس له دې څخه هم انکار نه کوي.

---

١ کارل ګوستاويونګ، انسان و سمبولهايش. (ترجمه ابو طالب صارمی) چاپ دوم، ١٣٥٩ (تهران، انتشارات امير کبير ١٣٥٩) ٢٧ مخ.

چې امکان لري ځينې خوبونه د خدای له خوا د سيده الهام لرونکی وي."[1]

دغه راز حالنامه د بايزيد روښان د نورو خوبونو او رواني حالتونو په باب نور ټکي هم لري. د مثال په ډول له پلار سره د مال د تقسيم په باب هم د اثر په (۲۲) مخ کې يو خوب ويني، چې اوبه پر پټيو ورسموي او دوه تنه نور راځي او هغه يوې کندې ته ورسموي، خو د حالنامې مؤلف ددغه ساده خوب تفسير او تعبير هم بيانوي.

همدا ډول په يوه بل خوب کې، چې هغه هم ديني او الهامي منشاء لري او د يوې نسبتاً پېچلې مسألې حل له ځانه سره لري، هغه هم په زړه پورې دی. دغه خوب د بايزيد د پير د پيدا کولو په باب دی. په دې ډول د نومورې خوب يوه برخه: "اما در آن ايام اين چنين کس يافت نميشد که در وی صفت پير بيابم تا مرا راه راست نمايد... ناگاه شبی أسمعيل پسر شيخ محمود و عمزادهء بايزيد قدس سره پدر خود را در خواب ديدي. ميگويد او را که در فلان طاق فلان کتاب است، در وی فلان اسم نوشته است. اگر آنرا بخلوت بخوانی، منفعت دين بيابی. چون خواجه اسمعيل از خواب بيدار شد ، تفحص نمود و آن کتاب را يافت و در آن کتاب اسم اعظم نوشته ديد . خواجه اسمعيل فی الحال حجره

[1] يونګ. روانشناسی و دين، ۳۳ مخ

تاریک ساخت و در خلوت نشست و اسم اعظم آغاز کرد و شب بیداری اختیار نمود..."([1])

حالنامه د بایزید روښان د تره د زوی شیخ اسمعیل خوب رانقلوي. یعنې هغه څوک، چې پر بایزید روښان باندې یې معنوي نفوذ درلود. په هر حال دغه خوبونه او یا الهامي حالتونه د حالنامې او په تېره د بایزید روښان د معنوي شخصیت او د غیب په اسرارو باندې د پوهېدو غوره او ځرګند اړخ جوړوي او د پورتنې حالت اقتباس او ثبت به هم د بایزید روښان د خوبونو لپاره یوه ذهني زمینه وي.

په هر حال! دا او داسې نور مطالب او مسایل په مجموع کې د بایزید روښان د انفسي او ذنني شخصیت ښکارندوی او څرګندوی دی. فروید عقیده لري، چې د خوب ارزښت په داسې شرایطو کې، چې عقل پر حس او اراده غالبېږي او اوس یې وخت تېر شوی دی. په هماغه وخت کې یې ارزښت او اهمیت په اسانۍ د پوهېدو وړ و، ځکه چې په هغه دوران کې فلسفې تفوق درلود او نن ورځ طبیعي علومو دغه تفوق له منځه وړی دی. ځینو پوهانو خوب د ذهن یو ډول استقلال باله او ځینو هم د طبیعت په نسبت د حواسو له بنده ګۍ څخه خوبونه د روح خلاصون او ژغورنه بلله، خو د فروید په عقیده: "زموږ په دوران کې له

[1] حالنامه، ۳۷ مخ

عارفانو او زاهدانو پرته نور څوک ددغه ډول عقایدو پلویان نه دي."(1)

دا سمه ده، چې طبیعي او مثبته علوم به د خپلو معیارونو او پرنسیپونو پر بنسټ له دغه ډول مسایلو سره روغه جوړه ونه لري، خو موږ له دې هم انکار نه شو کولای، چې د انسان دننني او انفسي دنیا هم ډېره پېچلې او له رنګینیو ډکه ده او دغه پېچلتیا د رواني او د هغه د بېلابېلو حالتونو د راسپړلو او شنني په ترڅ کې څېړلای شو.

فروید د دوېرل یو عارف شخصیت عقیده په دې باب یادوي، چې یوازې بېداري او ویښه نه، بلکې خوب هم د متافزیکي دنیا د پوهېدنې په اسانتیا کې تر هغه ځایه، چې په انسان پورې اړه لري، ګټور عامل دی.

خوب د بېدارۍ او رښتیا د وخت د رواني فعالیتونو دوام هم بللای شوی او دا هم کېدای شي، چې هغه مقصدونه چې د ورځې په ترڅ کې یې پرې برې موندلی دی، لوری ورکړي. خوبونه د انسان شکایتونه، ستونزې رفع کوي او کېدای شي د شاعرانو او آهنګ جوړوونکیو لپاره د نویو الهامونو منبع شي.

په لنډ عبارت سره:" د غیب ویلو هغه قدرت، چې خوب ته منسوببږي، د هغو مشاجراتو او خبرو اترو سبب شوی که ضروري باورونه پرې له مشکلاتو او شکونو سره مخامخ

---

1 فروید، تعبیر خواب و بیماریهای رواني، ۵۸ مخ.

شـوي پـر ځـای ده، چـې پـه دې برخـه کـې لـه هـر ډول نفـي يـا انکـار څخـه ډډه وکـړو. ددې لپـاره چـې د دغـه ډول قضـاياوو روانـــي حقيقـــي توجيـــه امکـــان ډيـــر زيـــات دی."[1]

ددې بـرخې پـه پـای کـې کله، چـې خـپلې خبـرې راټولـوو او د نتـيجې پـه توگـه وغـواړو څـه ووايـو، زمـوږ بيـان بيـا هـم د بايزيـد روښـان انصـاري د عـارفانـه، صـوفيانه شخصـيت پـر محـور څرخـي، د هغـه "روان" او ذهنـي نـړۍ د هغـه تـر ظـاهري او څرگنـدې دنيـا پيچلـې ده او يـا پـه بـل عبـارت د هغـه ظـاهري شخصـيت د هغـه د انفسـي او دننيـو بعـدونو يـوه "نيمـه څرگنـده" برخـه ده. کلـه چـې حالنامـه گـورو او کلـه چـې د هغـه بحثونـه او اسـتدلال تـه گـورو او يـا د هغـه نـورو آثـارو تـه پاملرنـه کـوو، پـه ډاگـه وينـو چـې مـوږ لـه يـوه داسـې شخصـيت سـره مخـامخ يـو، چـې هغـه دريـدا او تمپـدا نـه منـي، د هغـه تـن او روان د هغـه جسـم او روح لـه يـو ډول هيجـان، شـور او جـذبې څخـه ډک دی. هغـه پـه هرڅـه او هـره شـيبه کـې لـه اسفل څخه اعلی ته د "بدلون" او "کېدلو" په حالت کې دی.

د: بايزيد روښان د يو عرفاني او فلسفي شخصيت په توگه:

پـه اسـلامي تمـدن کـې دوه فکـري جريانونـه زيـات د غـور او تأمـل وړ دي. دغـه دوه جريانونـه لـه فلسـفه او تصـوف دي.

---

[1] فروید، تعبیر خواب، ۵۹۰۰ مخ.

PDF Compressor Pro

"پل نويا" د پروفيسور ارنالدز له قوله ليکي:

"د اسلامي نړۍ فلاسفه وو د واقعي مسابلو پر وړاندې له عجيب رندوالي څخه کار اخيستی دی. ددې پرځای، چې د هستۍ او ژوند د اسرارو په باب فکر وکړي، ډېر وخت يې په دې لګولی، چې د ارسطو او افلاطون دا متن او يا هغه متن د ځان لپاره د فهم وړ وګرځوي."([1])

په اسلامي نړۍ کې فلاسفه په يو مجرد چاپېريال کې بند او د ژوند له واقعيتونو څخه ګوښې په فکر کولو بوخت وو. فلسفې په جامده او مجرده توګه د افلاطون او ارسطو تېر بحثونه تکرارول. پرته له دې، چې دا په نظر کې ونيسي، چې هغوی په خپله د يو ډول خاصو شرايطو پيداوار وو. په دې ډول د يوه پوه دا طرح په شرقي اسلامي نړۍ کې صدق کوي، چې:

"د فلسفې واقعي مسايل فيلسوف مطرح نه کړل، بلکې صوفي طرح کړل، د صدق او اخلاص مشکله لاره يې غوره کړه. فيلسوف د مسالې د حل لپاره د ارسطو او افلاطون پر وينا اتکا وکړه. فقيه د ديني ارشاداتو ظواهرو ته پناه يووړه، خو يوازې صوفي ځان ته مراجعه وکړه او د شخصي تجربې لاره يې غوره کړه."([2])

[1] سيد بهاوالدين مجروح "پيام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بيستم، ادب، شماره دوم (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۵) ۱۷ مخ

[2] همدغه ځای

خو په همدې لړ کې، چې کله د بایزید روښان تصوفي او فلسفي ابعاد څېړو، مشکله به وي، چې هغه د خپلې زماني او یا د هغه د ماضي له متفکرینو، فلاسفه وو او متصوفینو سره پرتله کړو. وینو چې کټ مټ هغه د هېچا په سلو کې سل پیروي نه ده کړې او نه یې د کوم متفکر او فیلسوف او صوفي تقلید کړی دی.

پیر روښان د خپل وخت ډېر هوښیار او تېز فهم انسان دی. د درویزه په قول "این ملعون مرد زیرک و تیز فهم بوده."([1]) دغه راز سید تقویم الحق کاکاخیل د درویزه خبره په بل عبارت هم راوړي. لیکي:

"دا کم علمه خو ډېر ذهین بې مرشد صوفي په علم باطن او سلوک دواړو کې د یو خاص مقام او یو خاص انداز دعویدار و. دې کې شک نشته، چې ډېرو سختو ریاضتونو دده په خوله او نظر کې یو خاص اثر پیدا کړی وو."([2])

په هر حال د بایزید روښان تصوفي او فلسفي مطالعه موږ د اسلامي مدنیت او شرقي ټولنې د یوه صوفي او متفکر په توګه څېړو:

عرفان څه شی دی؟ په واقعیت کې عرفان داسې پوهه ده، چې پر روحاني او نه تشریح کېدونکي حالت ولاړه ده. په دغه حالت کې انسان ته دا احساس پیدا کېږي، چې له مطلق ذات سره مستقیم او بې واسطه اړیکې پیدا کړي. دا

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۲۷ مخ.

[2] اخوند درویزه، مخزن (لها) مخ

احساس البته روحاني حالت دی، حدود نه لري. داسې حالت، چې په هغه کې عارف مطلق ذات د برهان په وسیله نه، بلکې د ذوق او وجدان له مخې پېژني.

د زرین کوب په قول په یاد شوي حالت کې عارف داسې حالت لري، چې هغه نه بیانېږي. هغه څه، چې د نوموړي په وجدان کې دي، اندیشه نه ده، بلکې مجرد احساس دی. پر دې اساس د هغه حالت تر زیاته حده سلبي او منفي دی او هغه نه شي کېدای نورو ته تلقین او القاء شي. که څوک وغواړي دغه حالت تجربه کړي او پرې پوه شي، باید عرفان ته مخه کړي، عارف شي، تر هغه چې څوک عاشق نه شي، د عشق شور او جذبه نه لري، تر هغه چې څوک عارف نه وي، د عارفانو په حالت نه شي پوهېدای.

په دې ډول هغه څه، چې د عارف په دننني روان کې ګرځي، د هغه په نزد ادراک او معرفت دی او هغه د یو لړ حقایقو او واقعاتو حکایت کوي، چې له عقل او استدلال څخه اوچت مقام لري. دا حالت د عارف پر تن او روان خاصه اغېزه کوي او د هغه دننني ژوند ته ځانګړی رنګ ورکوي.

د معرفت دغه حالت په مسلمانانو په تېره په متصوفینو پورې اړه لري. سره له دې، چې هغوی د شریعت پیروي کوي، خو له خدای تعالی سره د مستقیم او بې واسطه ارتباط امکان ته هم قایل دي او هغه ته د رسېدو لپاره سلوک او ریاضت غوره کوي.

"ماکس هورتن د هندوانو او برهمنانو د مذاهبو د عقایدو اغیزه په تېره د حلاج پر خبرو او ځینو نورو متصوفینو لکه بایزید او جنید باندې هم پیاوړې احساس کړې ده. هارتمان د هندوانو اغیزې ته _ پر نورو عواملو سربېره_ زیاته پاملرنه کړې او دغه نظریې د یو لړ قرائینو په مرسته هم تایید کړې دي.

د فونکرمر هندي او بودایي عنصر، چې د نوموړې په عقیده جنید او بایزید(*) یې مظهر دي، خبرې کړې او بل عنصر یې هم ښودلی، چې هغه مسیحي رهبانیت دی، چې حارث محاسبي او ذوالفنون مصري یې مظاهر بللي دي.(۱)

داکتر عبدالحکیم هم دا خبرې جوتوي. وایي:

"په دې ډول وینو حلاج، چې د جنید په اند یو مجنون و. له بایزید سره، چې ځینې بې د فناد طریق لومړنی اعلاموونکی بولي، بشپړ توافق لري او بایزید (بایزید بسطامي) په دې دلیل سره، چې په داسې خاوره کې لوی شوی، چې له بودایي افکارو ښه خبر شوی او د نیروانا له بودایي عقیدې څخه یې اغېزمن بولي."(۲)

* مطلب ترې بایزید بسطامي دی، چې د روښان کورنۍ هم ورته عقیدت درلود او د بایزید روښان پلار د تبرک لپاره پر خپل زوی د بایزید نوم کېښود.

[1] عبدالحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم، (تهران:امیر کبیر، ۱۳۵۳_ ۱۳ مخ.

[2] عبدالحکیم، عرفان مولوی، "ترجمه احمد مهدی"، (تهران، ۲۵۳۶) ۱۳۲ مخ

دغه راز د بایزید روښان د سلوک او مقاماتو په پړاوونو کې هم دا حالتونه لیدلای شو.

ـ بایزید روښان له هندي فرهنګ څخه په بشپړه توګه متاثر دی. هغه هند کې لوی شوی، زده کړې یې حاصلې کړي او هلته یې ژوند او تګ راتګ کړی دی.

ـ له بلې خوا هغه په خپل انفسي سیر او سلوک کې داسې څرګند عارف دی، چې پر بې واسطه اوسېده پوهې (معرفت) باندې ایمان لري او د هغه لپاره تبلیغ او تلقین کوي.

"یوه شپه، چې پیر دستګیر قدس سره ناڅاپه آواز واورېده، چې یا بایزیده! خپل معرفت بیان کړه، چې ما څرنګه پېژنې؟ ځواب یې ورکړ: یا بار خدایا په هر طرف، په هر څه کې، چې ګورم د خپلې هستي د زړه په سترګو تا وینم او له څه چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړیو کې ستا له وجوده یې ګنم."[1]

بایزید روښان هم سیده او مخامخ له حق تعالی سره خبرې او د زړه راز وایي. دی هم د نورو عارفانو په څېر د زړه پر پاکۍ او د وجدان پر آواز باور لري. د حالنامې مولف لیکي: "او د طریقت غسل د زړه تشول دي. د نفس او شیطان

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۵۰ مخ

له وسوسې او له ټولو ګناهونو ځان ژغورل."(1)

بایزید روښان هم په خپل فکري او انفسي سیر کې د ځینو متصوفینو په څېر له معمول چوکاټ څخه وځي. پر سننو او ټولنیزه مواخذه پښې ږدي، نوي مسایل رابرسیره کوي، په علم لدنی(*) یې باور خبرېږي او نوي فکري پراوونه

---

[1] علي محمد، مخلص، حالنامه، ۷۰ مخ

* علم لدنی: په فرهنګ لغات اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې په دې ډول تعریف شوی دی:

(علم لدنی علمی است که بنده از خدا آموزد بدون واسطه، ملک و یا پیغمبر به حکم (و اتینا فی لدنا علما) و علمی است که اهل قرب را به تعلیم الهی و تفهیم ربانی معلوم و مفهوم شود نه_لدنی و علم یقین آنکه علم یقین_ بدلایل عقلی و شواهد نقلی و فرق علم ادراک نور ذات و صفات الهی است و علم لدنی ادراک معانی و کلمات از حق است بی واسطه بشر، آن بر سه قسم است: وحی، الهام و فراست.

انصاری گوید: مصطفی را علم یقین بود به خطاب لااله الا لله اورا از علم یقین با عین الیقین خواندند و آن که از عین الیقین او را به حق الیقین بردند.

علم الیقین استدلالی است، عین الیقین استدراک است، حق الیقین حقیقت است.

علم الیقین مطالعت است، عین الیقین مکاشفت است، حق الیقین مشاهده است، علم الیقین از سماع بود، عین الیقین از الهام رود، حرالیقین از سبب بازرستن است.

حق الیقین از انتظار و تمییز آزاد کشتن است.)

(سید جعفر سجادی، فرهنګ لغات و اصطلاحات، ۳۴۱ مخ)

مولوی یې علم عندالله هم بولي، چې مانا یې له علم لدنی سره یو شان ده.

علم الانسان خم طغرای ماست علم عندالله مقصد های ماست. (دفتر پنجم بیت ۲۵۸۷) دا عقیده، چې انسان د ځان دننه له منطق او حس څخه پورته د پوهې

طی کوي. د ټولنې د لاسبري فکري طرز څخه اخوا ګام ایښودلو او هغه د نورو متصوفینو او عارفانو په څېر تومتي وي، ځکه چې نوې ادعاګانې وړاندې کوي.

صوفي د انسان د شخصیت.د کمال په اړه د پیغمبرۍ او وحې پرځای بل مفهوم هم کاروي، چې په مطلق ډول د اهل سنت له آئین سره مخالف دی. په اسلام کې د پیغمبرۍ ډېره لوړه انساني مرتبه ده او خاتم الانبیاء ص یې ډېره بشپړه نمونه ګڼل کېږي.

له خاتم الانبیاء څخه وروسته د وحې او نبوت باب وتړل شو. له پیغمبر ص څخه وروسته په هره پېړۍ کې یوازې عالمانو او احیاکوونکیو ددې حق درلود، چې د خلکو د زده کړې او لارښوونې چارې پر غاړه واخلي، خو مسیح او مهدي ص، چې د هغو ظهور د قیامت د ورځې د نږدې والي مانا لري، د وحې د بابونو تړل د معنوي اذهانو له ژورو اړتیاوو سره مطابقت نه درلود، نو صوفیانو دا حکم لیرې وغورځاوه:

"زیاتره صوفیان له اهل سنت سره د سازش په خاطر په ظاهر کې د اسلام د پیغمبر ص د رسالت پای ته رسېدو ته

منشاء لري، چې د هغه ترلاسه کول د تفکر له لارې امکان نه لري او یوازې د زړه د صافولو له لارې هر هغه څه چې د خدای جزء دي حاصلېږي، د صوفیانو یوه ټینګه عقیده ده. مولوی همدا عقیده په دې ډول بیانوي:

عقل دو عقلست اول مکسبی_که در آموزی چو در مکتب صبی. (عقل دیگر بخشش یزدان بود_چشمه آن در میان جان بود... (عبدالحکیم، عرفان مولوی، پاورقی ۱۱۱ مخ)

قايـل و، خـو بلـه عقيـده يـې راوړانـدې کـړه او هغـه دا چـې ولايت لـه نبوت څخه لـوړ دی. لـه کومـه ځايـه، چـې دغـه عقيـده همـدومره لـه کفر ډکـه پـه نظـر راتلـه، نـو يـو بـديعي تعبيـر يـې تـرې وکـړ، چـې د مسـلمانانو لـه نظـره د منلـو وړ شـي. وې ويـل، چـې: محمـد[ص] پـه خپلـه د نبـوت او ولايـت دوې خـواوې لـري، خـو دويمـه جنبـه يـې پـر لومـړۍ برتـري لـري. نبـوت دوې خـواوې لـري:"د خـدای خـوا او د مخلـوق خـوا حـال دا چـې ولايـت همـدا يـو اړخ لـري. يعنـي يـوازې د خـدای اړخ. يـوازې د خـدای اړخ لاس نسـبت دې تـه، چـې پـه عـين حـال کـې دواړو خـواوو تـه يـې نظر وي، بهتره او بې تکليفه ده."[1]

پـه اسـلامي مـدنيت کـې شـيعه فـرقې دا مسـاله د پيغمبـر روحـاني وراثـت تـه پـه قايلېـدو پـه امامـت سـره حـل کـړه او هغـه څـه، چـې ځينـو امامـانو ځـان تـه منسـوب کـړل، هغـه لـه پيغمبـر څخـه وروسـته وتـړل شـوه. پـه اسـماعيله فـرقې کـې دا مسـاله ځـانګړې خصوصـيت لـري (چـې وروسـته پـرې مفصـل بحـث کېـږي) سره لـه دې، چـې پـه شـيعه فرقـه کـې عقيـده دا ده، چـې غايـب امـام ژونـدی دی او هـره شـېبه ددې ګومـان شـته، چـې بيـا راوګرځـوي او اسـماني ملکـوت پـر ځمکـه برقـرار کـړي. لکـه چـې دمخـه وويـل شـول امامـت پـه غلـو کـې د کامـل انسـان مفهوم لري.

---

[1] عبدالحکيم، عرفان مولوی، ۱۱۳ مخ.

د انبیاء وو ټول صفات_له شریعت راوړلو پرته_ اولیاوو
ــه منسوبوي. د انبیاو ټولې ځانګړنې په بل ډول او نورو
الفاظو او تعبیراتو سره اولیاوو ته منسوبېږي. ولي د خدای
دوست دی او د هغه له خوا رالېږل شوی دی. ولي د کرامت
خاوند دی او نبي د معجزې خاوند. ددې لپاره، چې د نبوت
پر حریم تېری نه وي شوی، وحی د اولیاو و په مورد کې بل
نوم غوره کړ. الهام یا د زړه وِحې ونومول شوه. غزالي، چې
هم د سنیانو ویاند دی او هم د عرفان، ددې نظر په درلودلو
سره چې د نبوت علم د انسان د معنوي تکامل لوړه مرحله
ده، مهم ګام اوچت کړ."

د بایزید په مباحثو کې هم په ډېر مهارت او زیرکۍ سره
او هم په ډېر تیت پرک ډول دغه فکري اړخونه لیدلای شو. د
مثال په توګه: ځینې محققین لکه عبدالقدوس قاسمي د
درویزه له قوله څرګندوي، چې بایزید روښان د پیغمبرۍ
مدعی هم و. ویل به یې، چې جبریل ماته راځي او پر ما
باندې وحې نازلېږي. خپل تعصنیف خیرالبیان ته به یې
الهامي کتاب وایه او ویل به یې، چې دا پر ما باندې خدای
نازل کړی دی. نوموړی ددغه ادعا لپاره د دومهرونو نقش
جملې دلیل راوړي. په دې ډول:

"سبحان الملک الباری، جدا کرد عالم نوری از ناری،
بایزید انصاری."

ددې نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د خپلې خدایی مدعی و.

د بل مهر نقش دا و:

"بایزید مسکین هادي المضلین" نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د پېغمبرۍ مدعي و.([1])

حالنامه لږ څه په تفصیل سره د بایزید روښان د نیول کېدو او د کابل مغولي حکمران میرزا حکیم ته د بیول کېدو جریان لیکي. کله چې بایزید روښان د میرزا حکیم په امر له قاضي خان سره بحث کوي، د روښان له خولې د پېغمبرۍ ادعا یا د محدودیت ادعا ردوي، خو له همدغه تردید څخه ځیني ټکي جوتېږي، چې د بحث وړ برېښي او په ناسیده توګه موږ ته د بحث وړ ټکي راڅرګندوي.

"میگویم که هادي ام راه رسول الله علیه السلام را مینمایم و علی النبی (ممکن علم النبی وي) دانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ظلالت و جهل و شرک باز میگردانم و حاسدان از روی حسد به جای هادی مهدی و به جای ولی نبی میگویند."([2])

دلته د بایزید روښان له خپل قول څخه دوه ټکي پوهېږو: یو دا چې دی هم د توحید لارښیي او هم د ولایت د درجې دعوه کوي. د ولایت مقام د اسلامي متصوفینو په نزد هماغه څه دي، چې موږ ترمخه ورته ګوته ونیوه او بحث مو پرې وکړ. خو کله چې دی خپلو مریدانو ته د توحید د لارې لارښوونه کوي، په خپله هماغه مقام کې دی، چې د "وحدت غسل" یې کړی دی.

---

[1] د همدغه مطلب لپاره وګورئ: اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۵ م مخ.

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۳۷ مخ

بایزید په فکري لحاظ دا پړاو ترمخه تېر کړی دی او د حق په صفت موصوف شوی دی. د حالنامې مولف (یا بشپړوونکی) لیکي:

"یا بایزید. مر ترا باید که غسل وحدت اختیار کنی و موصوف به صفت حق شوی. و آنکه در خواب دیده بودی که پیالهء پاکی مینوشم و تعبیر آن نفهمیده بودی الحال بشنو که پیاله پاک همین اسم اعظم مذکور است و از غسل پاک و منزه است".([1])

له قاضي خان سره له بحث او پورتنی یادونې څخه د بایزید روښان د اعتقاد پټول جوتېږي، خو موږ بیا هم د بایزید روښان دیالوگ ته دوام ورکوو. هغه د قاضي خان د بلې پوښتنې په ځواب کې وایي:

"بعد پرسید که شنیده میشود که میگویی برمن وحی(*)

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۷۱ مخ.

* سجادي وحي په دې ډول تعریفوي: "ومابنطق عن الهوی ان هوالا وحی یوحی" وحي د نبوت له خواصو څخه ده او په دوه ډوله ده: یو الهي کلام او نبوي حدیث، چې ټول اقوال یې وحي ده او کلام یې د جبریيل په وسیله د رسول په زړه کې ځای نیسي، خو ځیني نبوي احادث د جبریيل له واسطې پرته راغلي دي او ځیني یې د جبریيل د نزول په وسیله او ځیني یې نفث په وسیله. نبي په زړه کې چې فرمایلي یې دي: "و نفث روح الامین فی ورعی" او د جبریيل له تنزل څخه مراد، چې د روح الامین علی قلبه دا وحي الی عبده ما وحی" ته د هغه تنل دی له ملکي صورت څخه په بشري هیات کې او له نفث څخه د هغې مراد له غیب څخه. له حجاب څخه ماوراء د نبي زړه ته الهي وحي ده. له تمثیل څخه په بې واسطه ډول لکه. چې فرمایي: "قل انما انا بشر یوحی الی"

PDF Compressor Pro

مـی آیـد. پیـر دسـتگیر جـواب داد، کـه غلـط میگوینـد مـن میفرمـایم کـه بـر مـن الهـام (**) میشـود و نـدای غیـب رحمـانی و شـیطانی چگونـه فـرق و تمییـز مینمـایی پیـر دسـتگیر قـدس سـره فرمـود کـه تمییـز میـان الهـام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـانی و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکنم..."(۱)

همدارنګـه الهـام هـم پـه دې ډول تعریفـوي: الهـام پـه لغـت کـې د مطلـق اعـلام پـه مانـا دی او پـه شـرح کـې د خاصـې مانـا القـاء ده. پـه زړه کـې د فـیض پـه ډول لـه اکسـاب فکـر کولـو او استغاصـه څخـه پرتـه، بلکـې یـو غیبـي وارد دی، چـې زړه تـه لاره مومي. ځینې وایي په زړونو کې د خیر القاء ده.

الهـام د مبتـدیانو مقـام دی او لـه هوښـیارۍ څخـه لوړتیـا لـري، چـې کلـه پـه روحـي او سـماع تـه نـژدې حالـت کـې او کلـه د خوب په وسیله حاصلیږي او کله مشاهده کیږي.

بابا طاهر په شرح کلمات کې وایي:

" الهـام بـاطن تـه د خیـر او یـا د شـر القـاء تـه وایـي او د بنـده پـه زړه کـې د چـارو صـفت دی او هغـه څـوک، چـې د الهـام رڼـا یـې پـه زړه کـې وځلیـږي او غیبـي چـارې پـه هوښـیارۍ سـره وپیژني.

همدارنګـه پـه مثنـوي کـې پـر قـرآن بانـدې د وحـې اطـلاق

(فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ۴۸۵مخ.)

[1] ایضاء ۳۳۹ مخ

شوی دی او د وحي کتاب هم ورته له دې لامله وايي او هم يې الهام د غير انساني موجوداتو عامل او شامل گڼلی او کله هم وحي په غير انساني موجوداتو کې بولي."

هغه د قاضي خان د پوښتنې په وړاندې د خپل اثر د نزول مساله هم څرگندوي. وايي:

"... مردمان ميگويند که ميفرمايي که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است. جواب فرمود که آنچه مدعيان ميگويند خلاف است، زيرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خيرالبيان است، چهل البيان در آن مذکور است. چنانچه غوثيه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده."([1])

د پورتنيو اسنادو او مدارکو او هم د نورو زياتو څېړنو له مخې، کله چې د بايزيد روښان څو اړخيز شخصيت راوسپړو، دې ته اړ يو چې د نوې ساه پوهنې په رڼا کې د هغه فکري او سلوکي سفرونه مطالعه کړو. بايزيد د يوه وتلي او نتلي شخصيت په توگه سنت شکن او د نورو عرفاني شخصيتونو په څېر عصيانگر دی. هغه چاته د تابعيت غاړه نه ږدي او نه خو په موجوده زمان او مکان کې د تمبدنې صبر او زغم لري، نو ځکه هغه د يوه صوفي او عارف په توگه د شخصي او رواني تجربو لاره غوره کوي.

✲ ✲ ✲

---

[1] ايضاء، ۳۳۹ مخ

بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات

د حالنامې له مطالعې او همدارنګه د بایزید روښان له نورو آثارو څخه جوتېږي. چې د هغه دشخصیت یو عمده اړخ تصوف او معرفت دی. په فکري او انفسي لحاظ هغه پر شخصي-رواني تجربه ټینګار کوي. نوموړی په خپل انفسي سیر کې له زیاتو پړاوونو وروسته د مسکین پړاو ته رسیدلی دی. هغه په دغه سفر کې د زمان پر دیالکتیک باور لري. (پرته له دې چې د دیالکتیک اصطلاح وکارول شي) هغه په زمان کې له خامۍ نه پوخوالي ته رسېږي او د خپل سلوک پړاوونه وهي.

په عمده ډول د بایزید روښان خیرالبیان او صراط

التوحید د هغه د رواني تجربې ښکاره کوونکی دی. هر صوفي او عارف او په تیره بایزید د خپل رواني سلامت د ترلاسه کولو لپاره له خپله ځانه پیل کوي او له ځانه مرسته غواړي او له بلې خوا خپل انفسي سیر د خپل کار د یو تخنیک او دسپلین په توګه کاروي او د همدغه فکري او رواني مېتود له مخې لوړو فکري پوړیو ته ځان رسوي.

له بلې خوا بایزید روښان هم په زمان کې له ټیټو پوړیو څخه لوړو پوړیو ته ځان رسوي. له محسوساتو څخه معنویاتو، له ظاهر څخه باطن، له خامۍ څخه پوخوالي ته او له کثرت څخه د وحدت په لور پرمخ ځي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي، چې د بایزید روښان د اتو مقاماتو ذکر وکړو:

الف: د شریعت مقام:

د بایزید روښان په نزد دا هغه مقام دی، چې سالک پکې د اسلام پر پنځو بناوو پابند دی. د بایزید په فکري انفسي سیر کې د تفکر او تأمل لومړی پړاو دی. یا د خپلو تفکراتو د پیل پړاو دی. بایزید ددغه پیل اصول او پرنسیپونه په دې ډول ښکاره کوي:

" او بایزیده! زه د طریقت ور و هغه ته پرانیزم، چې د شریعت په علم چارکا، د هغه پس وده و ته د طریقت پوهه وروبخښم د حقیقت ور وهغه وته پرانزم چې د طریقت په علم

چارکا. دغه پس یې د حقیقت له پوهې خبر کړم. د معرفت ور و هیغه و ته پرانزم چې د حقیقت په علم چار کار د غه پس د یګانه ګي پېژندګلي وروښيي. عیان."([1])

ب: د طریقت مقام:

د طریقت په مقام کې سالک هڅه کوي، چې په خپل ځان کې د پرښتو او صاف او د پیغمبرانو اعمال پیدا کړي.

دغه اعمال او صفات په خپل ذات کې د حق تعالی صفات دي. بایزید ته الهام کېږي او خیرالبیان یې څرګندوي، چې:

"راوښایه و ماوته تاریکي روشنایي له معنی په خپل فرمان او سبحان! او بایزید! کم عقلي، منکري، ګناه، غفلت، جاهلي، ناداني، مې له خپلې تاریکی کړي دي. عقل، ایمان، جاروانه، نفته او یاد او علم مې له خپلې روښنایي کړي دي عیان."([2])

ګورو، چې په دغه پړاو کې سالک په خپل انفسي سیر کې له دوو لارو سره مخامخېږي او په همدې مقام کې یې هغې لارې ته لارښوونه کېږي، چې هغه د نېکو صفاتو او د حق تعالی د روښنایي د لوري څرګندوی دي. نو کله چې سالک له دغه پړاوه تېر شي، په خپلې رواني لړۍ کې بل

---

[1] بایزید روښان، خیرالبیان (پېښور: پښتو اکېډیمی)، ۲۱۸مخ.

[2] ایضاء ۲۲۹ مخ.

مقام ته پورته کېږي، ړومبنی مقام نفي وي. دغه نفي په زړه پورې تکاملي او ديالکتيکي نفي ته ورته ده او د حقيقت مقام ته داخلېږي.

ج : د حقيقت مقام:

په دې ډول د حقيقت په مقام کې سالک هغه حالت پيدا کوي، چې د پېغمبرانو وي. خفي ذکر کول پکې دايمي مسأله ده او له دې لارې باطني صفايي (دروني سپېڅلتيا) ته رسېدل امکان پيدا کوي. د بايزيد په مقاماتو کې خفي ذکر ډېر ارزښت لري. د حقيقت له مقام څخه وروسته سالک د معرفت مقام ته رسيږي.

د : د معرفت مقام:

دا مقام د انبياوو د راز مقام دی. سالک په دې مقام کې د حق ديدار ته رسېږي. په هرڅه کې د ذات الهي جلوه لټوي او څلور شرطونه لري. سالک بايد دغه شرطونه پرځای کړي:

۱ـ يعني نفساني غوښتني بايد ترک کړي،
۲ـ هېڅ ډول حرص ونه لري،
۳ـ شهوت بايد پرېږدي،
۴ـ طمع بايد هېڅ په ذهن او فکر کې ونه ګرځوي.

سالک بايد له دغه شيانو په کلکه ځان وژغوري.
خيرالبيان ليکي:

"او بایزید! د معرفت زده د یګانه ګی زده او چار یي هغه ده چې هر چار زما په حضوري کا ادمیان."([1])

او په بل ځای کې راوړي:

"ګوره! په معرفت کې مقام د قربت د وصلت و د وحدت سکونت دی، په تا دې وي اعلام او عارف واجد مقرب واصل موحد مسکین وي عیان."([2])

په دې ډول که د هګل درې ګوني فکري مراحل په نظر کې ونیسو، نو د شریعت مقام د تېز (حکم) پړاو دی او د معرفت مقام له انتي تېز سره ورته والی لري. البته دا په فکري او رواني بهیر کې مطالعه کېږي. له دغو مراحلو او پړاوونو څخه د معرفت مقام خاص ارزښت لري.

ځکه د بایزید په قول د معرفت په مقام کې د قربت، وصلت، وحدت او سکونت ته نږدې کېدل دي. یعنې له کثرت څخه د وحدت پر لور فکري حرکت دی. په معرفت کې قربت حاصلېږي.

هـ : د قربت مقام:

په دې مقام کې یوازې د سالک غوږونو ته د حق اواز وررسېږي، د مخلوقاتو اوازونه ورته د حق تسبیحات ښکاري او د سماع په خوند هم پوهېږي. خیرالبیان دغه

---

[1] ایضا، ۲۵۳ مخ.

[2] ایضا، رر

فکري حالت په دې ډول څرګندوي:

"ګوره! هر علم زما له علمه دی، هر نوم زما له نومه دی، هر زور زما له زوره دی، هر اواز زما له اوازه دی، هر رنګ زما له رنګه دی، هره ستروي (لويي) زما له لويي ده، هر ښاېست زما له ښاېسته دی، هره تياره زما له تاريکۍ ده، هره روښنايي زما له روښنايي ده، هر قهر زما له قهره دی، هر رحم زما له رحمه دی، زه له هرڅه سره يو يم، په تا دې وي اعلام."(1)

و : د وصلت مقام:

سالک په دغه مقام کې خپل اوصاف هېروي، اورېدل، ونيول، تلل، هرڅه يې د حق تعالی په ذات وي، بې له خدايه بل هېڅ نه ويني. د وصلت مقام داسې مقام دی، چې سالک لا پکې خپله هستي نه وي ورکه کړې.

ز: د وحدت مقام:

د وحدت مقام کې سالک خپله هستي فنا کوي، د بشريت اوصاف يې پای ته رسېږي او رباني اوصاف پيدا کوي. په دې مقام کې د خپلې هستۍ احساس هم خفي شرک دی. په دې ډول سالک پکې له شرک نه فارغ دی.

د هګلي مېتود له مخې ددغه مقام په ډيالکتيکي نفي

---

1 ايضا، ۲۶۳ مخ

سره د فکري بهیرّ د سنتیز پړاو یعنې د سکونت پړاو ته رسېږي. په رومبنیو پړاوونو کې هم دغه مېتود د انطباق وړ دی. بایزید روښان د خپل الهامي اثر خیرالبیان په حواله څو واري د خپل مسکنت مقام تثبیتوي. په دې ډول:

"گوره! آدمیان زما په هستۍ کې(ې) دي، زما هستي ده په آدمیان. لکه کبونه په اوبو او اوبه په کبو کې، لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هستي په ما ژوندی دی آدمیان، په تا دې وي اعلام."[1]

آیا په دې ډول: "کب چې په اوبو کې گرزي مخ یې و اوبو ته شي هستي هر لور ته، چې و جاروزي مخ یې و هلته شي د آدمیان."[2]

بایزید په خپل انفسی سیر کې د ټولو مقاماتو تر نفي وروسته عالي پړاو ته رسېږي، د حق تعالی په مقام کې مسکنت اختیاروي. دغه وروستی پړاو په خیرالبیان کې په دې ډول څرگند شوی دی:

"گوره! زما خوښي ده، چې مې په یگانه گۍ وپېژني، چې وپژني بیا مومي زما حیاتي، بقایي، مال، ملک، توانگري، عزیزي، قراري، خوی راحت تر (و) به مسکین شي عیان."[3]

او یا په دې ډول، چې وایي:

---

[1] ایضاء، ۲۶۹ مخ

[2] ایضا، ۲۶۹ مخ

[3] ایضا، ۲۸۹ مخ

"ګوره! ورمندن په سکونت کې په عارف مسکين هغه دی، چې له غبنتې قرار اوسي، نه دې غواړي زيات زما له حياتي له بقايي له مال له ملکه، نه دې غواړي ب(ې) زما له توانګرۍ له عزيزۍ له قراري زما له خويه له راحت که غواړي هيڅ کله نه به مومي ته باور کړه په دا وينا، چې دی کلام."(۱)

د مسکنت مقام د تفکر او انفسي سير له مخې د بايزيد وروستۍ او عالي پړاو دی، چې هغه ځان په هغه هستۍ کې محوه کړي، چې د هغه له شاه رګ څخه هغه ته نژدې دی. په دې مقام کې ددغه هستۍ او مسکين توپير مسکين لپاره شرک دی.

ح : د سکونت مقام:

په دې مقام کې د سالک روح آرام مومي، غوړونه، سترګې، پزه، هرڅه د حرامو له اورېدو، ليدو او بويولو نه فارغ وي، يعني بې له خدايه د هيڅ څيز احساس هم نه کوي. د سالک بدن که په ظاهر کې هرڅه کوي، اثر يې روح ته نه رسيږي. سالک ته حکم دی، چې تر مرګ دمخه ځان ووژني، روح يې په دې دنيا کې د بدن له قيده آزاد دی، بدن خوځي او روح ساکن وي.

بايزيد، چې ځان ته مسکين ويل، ځان يې د سکونت د مقام ښبتن باله.

---

۱ ايضا، ۲۹۰ مخ

د معاصرې ساه پوهنې او فلسفې له نظره صوفي په خپلو مقاماتو او په خپل انفسی سیر کې د نفې او اثبات پړاوونه طی کوي، خپل ځان په "زه" او واقعي هستۍ کې احساسوي. د بایزید روښان په مقاماتو کې لکه، چې دمخه مو ورته ګوته ونیوله، د حقیقت په مقام کې د باطني (دروني) صفایۍ په لټه کې کېږي او د معرفت په مقام کې ړومبنی مقام نفې کوي.

انساني ځانګړنې نفې کوي، پر نفساني شهواني، طمع او حرص پښې ږدي او نفې کوي یې. د وحدت په مقام کې له کثرت نه تېرېږي او هرڅه واحدویني او د سکونت مقام په واقعیت کې هغه مقام دی، چې د هستۍ او نیستۍ ترمنځ موجودیت لري او هغه د هګل په قول د (کېدون یا شول) حالت دی. هګل وایي:"څرنګه، چې هستي او موجودیت په زمان کې واقع دي، متحرک او د تغییر په حال کې دي، نو اضداد او تناقضات په خپل نفس کې لري. حرکت له یو پړاو نه بل متناقض پړاو ته له تېرېدو بل څه نه دی، د دیالکتیکي حرکت عمومي نظري شکل له دې پرته بل څه نه دی. لومړی "د هستۍ" پړاو دی او دا د اثبات مرحله ده. دوهمه د "نیستۍ" پړاو دی، چې د نفې پړاو دی او درېمه د "کېدون یا شون" (شدن) مرحله ده، چې ترکیب یا د هستۍ او نیستۍ مرحله ده. په دغه لړۍ کې په دغه پړاوونو کې د اثبات او نفې له مراحلو د "شول" مفهوم راووځي. صوفي دغه مفهوم په خپله شخصي تجربه کې په غور سره درک کوي. دا داسې مفهوم دی، چې په زمان کې واقع دی.

د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید روښان مقام

په دې برخه کې اړه ګڼو لږ څه د هګل د افکارو او شرقي تصوف په باب تأمل وکړو.

مهمه خبره دا ده، چې د هګل د معرفت بهیر په ذهني او فردي حدودو کې، چې له لاک څخه تر کانت پورې زماني حدود کې پاتې دي، نه متوقف کوي، بلکې د معرفت پر عیني تظاهر باندې (په مدنیتونو کې د روح د تصاویرو په صورت او وروسته د علم ترحده لوړوالي) کې ورته پاملرنه

کوي. دا هغه دنده ده، چې لږ تر لږه د "معرفت د تیورۍ" په وړاندې مطرح ده. یعنې د معرفت تاریخ په مشخص شکل په بېلا بېلو مدنیتونو کې لږ تر لږه د تحقیق وړ ده او په خپله سخت کار دی. مارکس وایي، چې په "هګلي انجیل" یعنې فنومنولوژۍ کې لومړی فرد پر (عاقل) شعور بدلېږي او له نړۍ سره د (معقول) محمول په توګه مقابل کېږي، چې د هغه په برکت ژوند او تاریخ د شعور په مختلفو مناسباتو کې د هغه پر محمول بدلېږي.

هګل د پدیدې او تحلیل له لارې غوښتل خپله فنومنولوژیکه پوهه ټینګه او مستدله کړي او خپل حکم، چې د "مطلق ایده" ټینګه ستنه وه، د مثلث پر اساس ورته بدلون ورکړي، تز، انتي تیز او سنتیز داسې شکل دی، چې په نابشپړه توګه د کانت او په بشپړه توګه په ذهني ایدیالېزم کې ریښې لري.

دا حکم په دې ډول دی:

۱_ منطق،

۲_ طبیعت (انتي تیز)

۳_ دایده متحوله اشکال (د سنتز په ډول) مطلقه روح.

د هګل په عقیده دا "مطلق" روح دی، چې هرڅه د هغه نتیجه ده او د ټولو شیانو ترمنځ اړیکې د هماغه روح په واسطه امکان پیدا کوي. د غه جهاني عقل " یا "جهاني روح" (Wiltgeist) یا (مطلقه ایده) هغه څه دي، چې د نړۍ له

پیدا ینبت ځخه یې دمخه موجودیت درلود او موجودیت یې د طبیعت په جهان پورې تړلی نه دی.

داسې ښکاري، چې د (مطلق روح) په باب د هګل عقیده، چې بې له شکه د هغه هدف تري خالق او واجب الوجود دی، دا دی چې دا ارواح په خپل "فیضان" سره په نړۍ کې "بدلیږي" او بیرته خپل اصل ته ورګرځي. د هګل دغه مفکوره یعني د (فیضان) مفکوره د خدایي مبدا په ذهن کې ژوندۍ کوي. هګل "د فیضان"(*) مفکوره د آسماني عرفان او آسماني عرفان د قدس اکوستین او بیا هغه له فلوطین ځخه اقتباس کړې ده. اړه ده دلته لږ شان ددغه متقابلو اثراتو په باب لږه رڼا واچوو.

وایي، چې "فلوطین" شرقي عقاید او فلسفه د هغه مسافرت په ترڅ کې، چې ایران ته یې وکړ، زده کړل. ایران ته د فلوطین د مسافرت په باب ځینو مورخینو او له هغه جملې

---

* فیضان یا فیض په لغت کې تویدل، ورکول او د زیات باران په مانا، په اصطلاح کې په زړه کې د هغه امر القاء ده، چې د الهام په ډول په زحمت سره حاصلیږي. حق تعالی د فیض یا فیضان مبدا القدس او فیض مقدس.

فیض القدس: د ذات د اولیت پر اساس د هغه د تجلی مانا لري او د هغه ذات باطنیت ځرګندوي.

فیض مقدس: هغه وجودي تجلي ده، یا د ځینو صوفیانو په عقیده آسماني تجلیات دي، چې د استعدادونو په مقتضی د ظهور موجب ګرځي او همدارنګه فیض واسطه، له مفهوم ځخه هدف کامل انساني دی، چې د خلکو او حق ترمنځ واسطه دی.

مرحوم فروغي په خپل اثر سير حکمت کې کښلي:

"فلوطين په اسکندريه کې د امونيوس ساکاس په خدمت مشرف شو او له هغه سره د ملګرتيا له برکته يې فلسفه او عرفان زده کړل او ويې غوښتل، چې د ايرانيانو او هنديانو له حکمت سره آشنا شي. هغه ددې هدف لپاره د روم له امپراتور "ګرويانوس" سره چې د اردشير ساسانې له زوی، شاپور سره يې جنګ و، ايران ته راغلی و."([1])

د نوموړي اثر د ليکونکي په قول د فلوطين نورو پيروانو هم ايران ته سفر کړی، چې د فلسفې په تاريخ کې ثبت دی. ددغو مسافرتونو په باب ليکي:

"امپراتور ژوستينان د نوي افلاطونيانو يوه ډله فلاسفه د بت پرستۍ له لامله د خپل حکومت له قلمروه وشړل. دغه پوهان ايران ته راغلل او د انوشيروان د کسرې په دربار کې يې ډېر ښه هرکلی وشو.

د جند شاه پور سلطنتي مدرسه دوی ته ورکړ شوه، دغه مدرسه يو ځل بيا د فلوطين او د هغه د ملګرو تر ستنېدو وروسته بلې ډلې ته، چې فارس ته لېږل شوې وه، ورکړ شوه او په حقيقت کې د اسکندريې حوزه جند شاپور ته ولېږدول شوه".([2])

---

[1] عميد زنجانی، تحقيق و بررسی در تاريخ تصوف. (تهران دارالکتب اسلاميه، ۱۳۴۶)، ۶۷ مخ

[2] ايضاء

ددي ټکو لـه ځرګنـدولو څخـه زمـوږ هـدف دا دی، چـې لـږ تـر لـږه ځرګنـده کـړو، چـې پـر لويـديزه فلسـفه بانـدې د شـرقي فلسفې او تصوف پر اثراتو سترګې نه شو پټولای.

پـه دغـه فکـري جريـانونو کـې يـو ډول ورتـه والـی او مشـابهتونه ليـدلای شـو. دغـه ورتـه والـی مـوږ پـه راوروسـته فلسـفي ليـدتوګو او تصـوفي ښوونځيـو کـې وينـو. پـه هـر حـال اوس راځو اصلي مطلب ته.

د "بـرهمن" لـه نظـره د ټولـو موجوداتـو منشـاء واحـده ده، ځرنګـه چـې لـه اوره سـپرغۍ الـوځي، همدارنګـه جزيـي روح لـه کلـي روح څخـه منشـاء اخلـي او لکـه ځرنګـه، چـې د ټولـو اوبـو منشـاء يـو بحـر دی، نـو ټـولې اوبـه او بـاران کـه هـر ډول دي، بېرته بحر ته ستنېږي.

پـه اسـلامي فلسـفه او عرفـان کـې هـم "فيضـان" لرغـونی ماضـي لـري. شـيخ اشـراق هـم پـه (غربـت غـرب) کـې د روح دغـه حرکـت لـه يـووالي څخـه "بېګانـه ګـي" يـا غربـت تـه تمثيـل کـړی دی. انسـان لـه علـوي نـړۍ څخـه، چـې پـه شـرق کـې وجـود دی، سفر پيلـوي او پـه "سـفلي" عـالم ـچـې پـه غـرب کـې يـې هسـتي بـولي ـ د تـن پـه زنـدان کـې بنـدي شـوی دی. دغـه مفکـوره پـه شـرقي ذوق او خلاقيـت کـې ډېـره سـتره سـرچينه شـوه، چـې پـه شـرقي عرفـاني ادبيـاتو کـې يـې ځـای پيـدا کـړ. اقبال وايي:

نعره زد عشق که خونین جگری پیدا شد
حسن لرزید که صاحب نظری پیدا شد
فطرت آشفت که از خاک جهان مجبور
خود گری، خود شکنی، خود نگری پیدا شد
خبری رفت گردون به شبستان ازل
حذرای پر دلیان، پرده دری پیدا شد
آرزویی خبر از خویش به آغوش حیات
چشم واکرد و جهان دگری پیدا شد
زنده گی گفت که در خاک تپیدم همه عمر
تا از این گنبد دیرینه دری پیدا شد.

زیاتره صوفیان د "فیض اقدس" او "فیض مقدس" په باب خبرې لري. فیض اقدس یا ازلي قضا او د اشیاوو ثبوت دی، خو د هګل په نظر "مطلق روح" مشخص او عیني دی، د شعور په تحلیل سره روح خپل ځان کشفوي او د طبیعت، انسان او تاریخ ماهیت توصیفوي او د هغه د پراختیا او انکشاف په اثر تاریخ منځ ته راځي.

هګل وایي: فلسفي فعالیت د "حقیقت" د منځ ته راتلو سبب کېږي. هغه څه، چې دا حقیقت نفي کوي، خطا دی. خو هیڅ شی مطلقه خطا نه ده. د فکر حرکت مخ په وړاندې خپله ړومبی مرحله نفي کوي، خو دا نفي هم په مطلقه مانا نه ده، بلکې د تېر حالت رفع او ارتفاع ده یعنې خطا رفع کوي، خو د حقیقت مجموعه د نوې "ارتفاع" پړاو نه بولي.

په دې ډول فلسفه يو "تاريخي" او "نسبي" ليد دی، ځکه حقيقت هر وخت د نوسان په حالت کې دی او د فلسفې تاريخ د حقيقت تدريجي او دايمي راسپړنه ده. په تاريخ کې او پخپله د کلی روح فعال اړخونه دي، چې مطلق روح واحد او يوازينی جوهر اساسي مقوله ده. ټول او هرڅه د هغه په لوري اړه لري او هغه ته بېرته ورګرځوي او يوازې يو روح دی، چې د ټولو شيانو ځرګندوی دی. هګل هم په مونيزم (د نړۍ په يووالي) معتقد دی، خو اسلامي عرفان پر توحيد عقيده لري، نو په دې ډول نتيجه اخيستلای شو، چې دا دواړه سره توپير لري او د هګل مونيزم له عرفاني وحدة الوجود سره تشبيه کول يوازې د کار اسانول دي.

خو د مولوي دا نفي د يو عارف په توګه هم مطلقه نفي نه ده، بلکې د تېرو حالتونو نفي ده،چې وايي:

از جمادی مردم و نامی شدم
و زنما مردم ز حيوان سر زدم
مردم از حيوانی و آدم شدم
پس چه گويم که ز مردن گم شدم
بار ديگر از فلک پران شوم
و آنچه اندروهم نايدآن شوم...

د صوفيانو او له هغه جملې د روښان په افکارو کې همدا حقيقت يعنې په زمان کې د هستۍ موقعيت ډېر په زړه

پوري دی. کـه صوفي لـه مقاماتو خبرې کوي، پـه دې مانا ده چې د زمانې پـه پروسه کې خپل موقعيتونـه او مقامونـه ويني او تجربـه کوي. پرونـۍ ورځ شاته پرېږدي، نفې کوي يې، څـټ تـه نـه ګوري، هغه د نن پـه مقام کې موقعيت لـري او هغـه هم د نفي پـه حالت کې دی. د راتلونکي پـه لـور ګام ږدي، صوفي د زمان او هستۍ په واقعيت کې حقيقت لټوي.

بايزيد روښان هم د نـورو شرقي اسلامي متصوفينو پـه څېر هېڅ بيروني قدرت تـه نـه تسلمېږي. د يوه پوه پـه قول د شرق صوفي او لويديځ انسان دواړه د پرومتـه د ارمان لاره غوره کړې او پـه دوو اساسي ټکو کې سره د عمل او نظر اشتراک لري:

" لومړی دا چې: دواړه سرنوشت تـه نـه تسلمېږي، بلکې ورسره پنجه وهي، هېڅ بيروني اقتدار نـه قبلوي او د لاسبرو سياسي، مذهبي، قدرتونو پـه وړاندې عصيان کوي. د خپلې ارادې پـه قوت او ځانګړتوب سره هڅـه کوي، چې پـه خپلـه د ژوند او هستۍ مانا پيدا کړي او يا يې ايجاد کړي. دواړه د مانا هستوونکي او ايجادوونکي دي او د مانا د پيدا کولو او ايجادولو په هڅه کې ځان مومي او ځان هستوي.

دوهم: دواړه لـوړ مقام تـه د رسېدو هيلـه لـري، چې هدف هماغـه پـه کمال کې د خپل شعور تحقق دی او دغـه تحقق د رباني طبيعت انفجار او انفلاق دی، چې پـه انساني

موجودیت کې ترسره کېږي."[1]

سره له دې، چې بایزید روښان د نورو متصوفینو په پرتله په خپل کار کې ډېر بېړندی او د پښتني کرکتر له مخې له وخته دمخه عصیان کوي، خو بیا هم پورتنی یاد شوی حالت یې په اړه صدق کوي.

د حالنامې مولف (بشپړوونکی) د بایزید روښان په باب دا ټکي جوتوي، چې د نومورې ټول موجودیت ته ټکان ورکوي:

"و هر که هستی خود را از هستی من جدا شمارد اعمی است و در هر عدد دلیل احد است و در هر عدد که دلیل احد نه بیند اعمی است. در هر مخلوق دلیل خالق است، هر که مخلوق را بی دلیل خالق بیند اعمی است. در هر حادثه دلیل قدیم است، هر که حادث بی دلیل قدیم است، هر که حادث بی دلیل قدیم بیند اعمی است و در هر مزروق دلیل رازق است هر که مزروق را بی دلیل رازق بیند اعمی است."[2]

بایزید روښان د وحدت په سیر کې همدغه ډول مکاشفې ته رسېږي، هرڅه نفې کوي او یوازې یو واحد ذات ثابتوي.

"و چون پیر دستگیر قدس سره از بحر محیط خبر شد تن

---

[1] سید بهاوالدین مجروح "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم" ادب، (کابل: پوهنځی ادبیات و علوم بشری، ۱۳۵۵)، ۲۶مخ؟

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۶ مخ

خـود را و جملـه عـالم را بـه مثـل مـاهی بـه چشـم در آن بحـر اعظـم غـرق میدیـد و چـون مـاهی در آب و آب در مـاهی مشـاهده مینمـود بـدان که چون مـاهی نفس کشـد در بحـر روان و آب دریـا بـا نفـس در رود و چـون نفـس بـرارد و آن آب همـراه نفس برآمـده بـه آب دریـا محلـق شـده روان گـردد. همچنـین بـار دگر با نفس درآید و برآید. هم بر این منـوال دید که از دریـای محـیط آب حیـات کـه ممدزنـده گـانی ابدان است در مـی آیـد و موجـب حیـات و قیـام اجسـام گشـته بـاز رجعـت نمـوده.... و محـو ذات نامتنـاهی میگـردد. بـار دیگـر آب دریـا و محـیط سـبب حیـات و قیـام قالـب میشـود و همـراه ایـن آب در جـوی قالب جاریست."[1]

حالنامه وروسته وايي:

"و چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره از خـود نیسـت و فـانی گشت، هستی خود را با هستی حق یکی و باقی دید..."[2]

منصـور حـلاج هـم دې پـړاو تـه ځـان رسـېدونکی بالـه او بايزيـد روښـان هـم، چـې خلـک او مريـدان پـر ځـان راټولـول، پـه واقعيت کې د رباني انفلاق او انفجار په پړاو کې وو.

نومـوړي هغـه کسـان، چـې د توحيـد لاره يـې نـه غـوره کولـه، مشرکان او کافر ګڼل.

کلـه چـې هغـه ذوه واړې د سـيد علـي ترمـذي او د هغـه لـه

---

[1] همدغه ځای

[2] هماغه اثر، ۵ مخ

مريـد اخونـد درويـزه سـره بحـث كـوي، دويـم وار بحـث هـم بـې نتـيجې پـاى تـه رسـېږي او درېـيم وار د هغـه د وژلـو او لـه منځـه وړلـو قصـد كـېږي. بايزيـد روښـان لـه هغـه ځايـه ځـان ژغـوري. د درېـيم وار بحـث پـه نتيجـه كـې اخونـد درويـزه د سـيد علـي ترمذي له قوله وايي:

"ايضـا بعـد از آن جماعـت كثيـر از مسـلمانان يوسـفزى بـا خـود همـراه بـرديم امـا ايـن ملعـون حاضـر نيامـد چـه از خجالـت ميترسـيد پـس حضـرت شـيخنا فرمـود كـه چـون ايـن ملعـون خـود را ، بـل اتبـاع خـود بمراتـب منصـور حـلاج رسـانيده ميدانـد ، بايـد كـه ايـن مشـكل قـول منصـور حـلاج بكشـايد و روشـن كند..."(١)

منصـور حـلاج هـم د خپـل سير و سـلوک پـه پړاوونـو كـې دې نتيجې ته رسېږي، چې:

"حقيقـه المحبـه قيامـک مـع محبوبـک بخلـع او صـافک والا نصـاف باتصـافه" يعـنې د عشـق حقيقـت دا دى، چـې د دلـدار پـه څنـگ كـې ودرېـږې، لـه خپلـو صـفاتو تېـر شـې او د هغه په صفاتو موصوف شې.(٢).

منصـور حـلاج پـه دې معتقـد دى، چـې كلـه انسـان خداونـدي وحـدت اظهـاروي، خپلـه خـودي تايېـد او

---

[1] اخوند درويزه، تذكرة، ۱۵۲ مخ

[2] لوى ماسينيون، قوس زنده گى منصور حلاج، "ترجمـه روان فرهـادى"، چـاپ دوم، (تهران: كتابخانه منوچهرى، ۱۳۵۸)، ۱۹ مخ

تصدیقوي، نو د خپلې خودۍ تصدیق په ماهیت کې له خدایه سره یووالی دی.

د پیر روښان مخالف ترمذي هم په نوموړي دا تور لګولی دی، روښان منصور حلاج ته نږدې دی.

عبدالقدوس قاسمي، چې د اخوند درویزه له پیروانو څخه دی، لیکي:

" د هغې دوو بحثونو تفصیل اخوند درویزه صاحب نه دی لیکلی، خو دومره وایي، چې نور عالمان دده د عقلي استدلال په جواب کې عاجز وو. مونږ په عقلي او نقلي دلایلو دې ملزم کړو. اجمالاً دا هم بیانوي چې ددې مناظر و موضوع یوه د شفاعت مساله وه، ځکه چې دی د شفاعت نه منکر و او بل د "همه اوست" مساله وه، ځکه چې ده به د حسن بن منصور حلاج غوندې اناالحق دعوی لرله."[1]

دا بیله خبره ده، چې آیا بایزید روښان به د ترمذي او درویزه اخوند د دلایلو په وړاندې عاجز و او کنه ددې خبرې تناقض، صحت او سقم له پورتني قول څخه هم جوتیږي.

خو د روښان او حلاج په فکري جوړښت کې یوازې دومره توپیر برېښي، چې منصور حلاج پر چا باندې د شرک حکم نه کوي، بلکې خپله لاره تعقیبوي، خو بایزید پر افرادو باندې د شرک له حکم نه پس په ډېر احتیاط چلند کوي او

[1] مولانا عبدالقدوس "د بایزید روښان مذهبي افکار" پښتو مجله، دوهمه ګڼه. (پېښور: پښتو اکاډیمی، ۱۹۶۹)، ۷۵ مخ.

زیات د خپلې عقیدې او رایې اظهار نه کوي. محافظه کاره کېږي، خو منصور حلاج خپله نعره په جهر وایي.

* * *

معاصر فیلسوف سارتر هم دا ډول عقیده لري، چې د انسان د هستۍ په ژورو کې د علو هیله ځای لري. انسان غواړي په نهایت کې له هرڅه لوړ وي. په ټولو نړۍ لیدونو کې د انسان او خدای د اړیکو مسأله ځای شوې ده او که لږ غور وکړو، دغه مسأله په دوه ډوله مطرح ده. یوه دا چې انسان هیله لري، چې پخپله رب النوع اوسې او یا دا چې د واجب الوجود مریی او بنده وي. دغه مسالې په انساني ټولنو کې دوه ډوله فرهنگ ایجاد کړ. په دې ډول، چې:

انسان د رب النوع کېدلو پر فرهنگ متکي وي او بله دا چې د انسان اتکا د بنده گۍ پر فرهنگ وي. دغه دوه ډوله فرهنگ دوه بېلابېل او متضاد طرز فکرونه، نړۍ او جهانونه ایجاد کړي دي.

لومړۍ ډله هڅه کوي اوسنۍ نړۍ، طبیعت او ټولنه خپلو عالي مدارجو او کمال ته ورسوي. همدا یې اساسي هدف گرځي، خو دویمه ډله د بنده گۍ ډله عالم، نړۍ او طبیعت موقتي او د لږ وخت لپاره او ژوند وسیله گڼي او په بله نړۍ کې انساني کمال او بهتره دنیا ځان ته گوري.

په دغو دواړو برخو کې زیات مثالونه شته په اساطیرو

کې:

"وایـي چـې پرومتـه غوښتـل د اربـاب الانـواع پـه قـدرت او وس وپوهېـږي او لـه هغـو سـره سـیالي وکـړي. بـالاخره پـه دغـه رمـز پـوه شـو او اور یـې د خـدایانو لـه خـدای "زوس" څخـه پـټ کـړ. د اربـاب الانواعـو رب النـوع "پرومتـه" پـه کـار پـه قهـر شـو، امـر یـې وکـړ چـې پـه سمندر کـې یـې پـه یـوې سـترې پرخـې پـورې وتـړي او شـهباز تـه یـې امـر وکـړ، چـې د هغـه ځیگـر تـر ابـده ځیـرې کـړي، خـو پرومتـه پـر ټولـو ارباب الانـواع بانـدې لعنـت وایـه. یـوه ورځ د اربـاب الانواعـو د مشـر اسـتازی هـرمس د هغـه لیـدو تـه ورغـی، پرومتـه ورتـه وویـل: ای هـرمس! د عـذاب پـه دغـه سـختو شـېبو کـې دې تـه حاضـر نـه یـم، چـې خپـل برخلیـک سـتا د خوښیـو او خوشـالیو پـر برخلیـک بانـدې بـدل کـړم. زه خـوښ یـم چـې پـه همـدغې ډبـرې پـورې تـر ابـده تـړلی اوسـم، نـه دا چـې سـتا د وفـا داره اسـتازي پـه څېـر د خـدایانو د خدای بنده اوسم".([1])

د نـړۍ پـه معاصـرو ادبیـاتو کـې هـم دا مثالونـه لیـدلای شـو. نیـچه وایي:

"کـه واجـب الوجـود موجـود وي څرنگـه امکـان لـري، چـې زه یـو لـه هغـو څخـه نـه اوسـم." یـا دا چـې:" افسـوس پـر هغـو کسـانو چـې عاشـق دی، خـو نـه شـي کـولای پـه خپـل تـرحم لاسـبری شـي. یـوه ورځ راتـه شـیطان وویـل: ان رب النـوع هـم د ځـانگړي جهـنم

[1] سید بهاوالدین مجروح، ادب، (کابل: ۱۳۵۵)، ۲مخ.

لرونکی وی. د هغه جهنم له بشر سره د هغه زښته زیاته مینه ده او اوس مې واورېدل، چې ویل کېږي واجب الوجود له بشر سره د ترحم په نتیجه کې له ژوند سره مخه ښه وکړه."(۱)

داستایوفسکي مشهور لیکوال په خپل مشهور شاهکار برادران کارامازوف کې د خپل قهرمان له خولې لیکي:

"ایران په قهر وویل:

ـ آیا واجب الوجود شته که نه.؟

ـ نو، آه جدي ده. گرانه واجب الوجود مې شاهد دی، چې خپله هم نه پوهېږم.

ـ ته نه پوهېږې، چې له دې ټولو سره بیا هم واجب الوجود وښیي، ته خارجي وجود نه لرې، ته خپله زه یم او نور هېڅ. ته یوازې زما د خیال سیوری یې.

او یا به ښه وي چې ووایي موږ د یو ډول فلسفي افکارو لرونکي یو.

"فکر کوم، نو یم". په دې برخه کې باور لرم، حال دا چې د نورو په باب او د هغه څه چې زما په شاوخوا کې دی او دا ټول موجودات واجب الوجود او شیطان، باور نه لرم، ځکه ماته ثابت شوې نه ده، چې هغوی شته او که یا زما د تصور زېږنده دی او یا زما د شخصیت تدریجي پالنې ته وایې، چې یوازې او له زمان څخه مستقل وجود لري...

نیچه زردشت چنین گفت. قسمت دوم (تهران، ۱۳۵۱)

خو لـه دي زيـات څـه نـه وايـم، ځکـه تصـور کـوم چـې تـه بـه مـا ووهې."[1]

داستايوفسـکي پـه خپـل دغـه مشـهور اثـر کـې د خپـل قهرمـان پـه خولـه ايـوان کاراماـزوف لـه خـوا د دويـم شـخص يـا شـايد شـيطان لـه خـولې، چـې د هغـه پـه تـن کـې دی اليوشـاته وايي:

"وجـدان! وجـدان څـه شـی دی؟ مـا پخپلـه وجـدان مـنځ تـه راوړی دی، نـو د څـه لپـاره ځـان وزوروم (د عـادت لـه مخـې، د هغـه عـادت لـه مخې چـې لـه اوه زره کـالو راهيسـې يـې پـه بشـر کـې ځـای نيـولی، نـو دا عـادت بايـد پريـږدو او واجـب الوجـود اوسو."[2]

سارتر په دې برخه کې اوږد تفصيل لري:

وايـي: انسـان هغـه موجـود دی، چـې د رب النـوع هيلـه پـه سـر کـې لـري. هغـه د هسـتۍ او نيسـتۍ د اثـر پـه پـای کـې دا عبـارت پـه بلـه ژبـه بيـانوي. د انسـان آرزو د مقدسـاتو پـه مخالف جهت کې ده.

انسـان د انسـان پـه توگـه ځـان هيـروي، چـې لـه دې لارې لـه ځانـه رب النـوع جـوړ کـړي. دا عبـارت پـه دې مانـا دی، چـې انسـان لـه هغـه موجوديت څخـه، چـې پـه داسـې شـرايطو کـې يـې

[1] داستايوفسـکي. بـرادران کاراماـزوف. "د مشـفق همـداني ترجمـه" (تهـران: جاويداهن، ۱۳۴۴)، ۷۸۷ مخ.
[2] ايضاء، ۸۰۰ مخ.

لري، ناراضي دی او له هغه موقعیته چې لري خپه دی. په دې ډول د زیات کمال په لټه کې دی او هیله لري، چې ځان کمال ته ورسوي. دا کمال څه شی دی؟ دا کمال د واجب الوجود وجود دی، چې مطلق او کامل دی، خو انسان پوهېږي چې د رب النوع هیله په سر کې بې ځایه ده په دې ډول هڅه کوي چې ځان کمال ته نږدې کړي او ددې لپاره هڅه کوي له بدیو او چټلیو ځان وژغوري."

که موږ تصور وکړو هغه څه، چې ارزښت لري په نړۍ تملک دی او یا که فکر وکړو، چې اعمال له منځه تاکل کېږي او زموږ سرنوشت لیکل شوی دی، نو په ماتې او فنا محکوم یو، خو هغه څه چې څرګند او سم دي په دې ډول نه دي او زموږ اعمال له منځه نه دي ټاکل شوي، ځکه که زموږ سرنوشت له منځه ټاکل شوی وی، زموږ ټولې هڅې به د نېک مرغۍ او کمال په خاطر بې ځایه وي حال، دا چې په څرګنده یې وینو، چې داسې نه ده.

ایریس موردوک، چې د ژان پل سارتر په افکارو کې یې څېړنې کړي، ددغې موضوع د تحلیل په ترڅ کې دې نتیجې ته رسېږي لیکي، چې:

"سارتر موږ ته تشریح کړې ده چې څرنګه کولای شو ځان له دغه تنبل او هوس پال نفس څخه وژغورو. هغه لاره چې نوموړی یې وړاندیز وي، هڅه او فعالیت دی داسې هڅه او فعالیت چې له عالي او فوق العاده هدف سره یوځای دی."(1)

---

[1] ایریس موردوک، ژان پل سارتر، "ترجمه مهدی افشار" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)، ۱۰۹ مخ.

PDF Compressor Pro

له پورتني بحث څخه څه پوهېدای شو؟

بایزید روښان په خپل فکري، فلسفي او عرفاني سیر کې یو صوفي او عارف دی، خو داسې صوفي نه چې د کوټې او جومات په کونج کې کېني او ریاضت او چله وباسي، بلکې له شور، وجد او عصیان څخه دی. هغه د نورو سترو متصوفینو په څېر د خپل طریقت اتم پړاو ته ځان رسوي او هلته مسکنت غوره کوي. نوموړی خودپرسته شعور د افراط ترحده قرباني کوي. هغوی چې د نوموړي په حالت کې نه دي، مشرکان یې بولي، ځکه د توحید لاره یې نه ده غوره کړې، خو په بل پړاو کې چې کله له کوره ووځي او هجرت کوي، خپلې لارې ته یې فکر کېږي او له تأمل او غور څخه کار اخلي.

بایزید د مذهبي فرقو، سیاسي قدرتونو او مستبدو حاکمانو په وړاندې عصیان کوي، خو د نوموړي عصیان یوازې په تش لاس نه دی، بلکې هغه له عصیانګرو څخه لښکر جوړوي او د هغه د لښکر موجودیت د هغه هدفونو ته د تحقق په لاره کې مبارزې ته دوام ورکوي.

د بایزید روښان فکري طرز لکه، چې دمخه ورته اشاره وشوه د شرقي متصوفینو له کوم یوه سره په بشپړه توګه نه شي ترسره کېدلای، ځکه هغه د هندي فرهنګ اغېزې پر ځان لري. د اسلامي مدنیت د عصیانګرې فرقې اسماعیلیه

اغېزې پرې شته، ډ پښتني ټولنې د فرهنګ تاثیرات له ځانه سره لري. په دې ډول ځینو څېړونکیو، چې د هغه فرقې ته (یې) خاصه روشنیه فرقه ویلې،، بې مورده نه ده. په دې اساس د هغه د افکارو څېړنه باید په ټولو اړخونو کې ترسره شي، نه په یوه حکم سره.

په عرفاني او فلسفي لحاظ بایزید روښان د اسلامي مدنیت او فرهنګ پښتون نماینده دی. هغه په پښتني ټولنه کې د یو عارف او صوفي په توګه تفکر او تأمل کړی دی. که په نورو ټولنو کې د هغو متفکرینو او فلاسفه وو مسایل مطرح کړي، بایزید روښان په پښتني ټولنه کې د انساني موجودیت په باب د خپل دوران مسایل د یوه صوفي او عارف په توګه مطرح کړي، خو د وخت ستونزو او سیاسي شخړو په خپله ده ته زیاته موقع نه ده ورکړې، چې زیات فکري کار او هلې ځلې وکړي او پر هغه څه، چې فکر کوي هغه د زیاتې پخوالي درجې ته ورسوي.

دریم څپرکی

له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو پرتلنه

د درویــزه اخونــد لــه خــوا پــر بایزیــد روښــان بانــدې د اسماعیلیه عقیدې اتهام او یا هغه ته منسوبول څه نوې خبره نه ده. په زیاتو ثبرنو او لیکنو کې ورته محض اشارې شوې دي. دغــه "انتســاب" یــو خــو د بایزیــد روښــان د سرســخته مخالف اخوند درویزه له خوا شوی او له بلې خوا د بایزید روښان په خپلو آثارو کې هم په دې باب مطالب موجود دي. د اخوند درویزه په آثارو کې په دې باب په زړه پورې مسایل

بیان شوي دي. کېدای شي نوموړي دغه عقیده له بایزید روښان سره د مباحثې په نتیجه کې پخه کړې وي، موږ په بله برخه کې په دې باب خبرې کوو.

خو کله چې د بایزید روښان په آثارو کې پلټنه کوو، دغه ډول طرز فکر تر زیاته حده په حالنامه کې جوت او څرګند شوی دی. مولینا عبدالقدوس د بایزید روښان په باب په خپلو څرګندونو کې مخالفې او موافقې نظریې تبویب کړې دي. یوه یې د اخوند درویزه او د مغلو مؤرخینو نظریه ښودلې. بله یې د استاد قیام الدین خادم نظریه، دریمه یې خپله نظریه چې نسبتاً "غیر جانبدارانه" یې ښودلې ده. خو کله چې د ډاکټر محمد شفیع د رسالې په باب، چې "بایزید انصاري" نومېږي او د انګرېزي انسایکلوپیډیا اف اسلام په نوي ایډېشن کې خپره شوې، لیکنه کوي، دې ټکي ته ګوته نیسي چې د ډاکتر محمد شفیع نظریه ځکه ډېره غیر جانبدارانه ده، چې هغه ته د بایزید روښان لومړني ماخذونه یا آثار لاس ته ورغلي دي او د هغې پر استناد یې کښلې ده. هغه لیکي:

"د ډاکتر محمد شفیع صاحب مضمون ډېر وزني په دې دی، چې ده ته د بایزید مقصود المؤمنین او حالنامه دوه نوي کتابونه دستیاب شوي دي او د حالنامې نه ده ډېر معلومات اخذ کړي دي."([1])

[1] محمد شفیع "بایزید انصاری"، پښتو مجله (پېښور: پښتو اکېډیمي، ۱۹۵۹)، ۱۹ مخ

په دې ډول په دې تاکلي برخه کې د بايزيد روښان د عقيدې د روښانتيا لپاره د هغه د خپلو آثارو لکه مقصود المؤمنين، فخرالطالبين او خاص ډول حالنامه او نور عمده آثار دي. بايد ياد کړو، چې څو کاله دمخه د بايزيد روښان په نړيوال سيمينار کې چې په کابل کې (۱۳۵۴ کال) جوړ شوی و او مقالې يې د "روښان ياد" په اثر کې چاپ شوي دي، په هغو مقالو کې هم په دې باب کومه جوته او څرګنده يادونه نه شته.

له نېکه مرغه اوس، چې د حالنامې اصل متن په لاس کې دی، هيله ده چې نور آثار هم ترلاسه شي، نو په زغرده ځينې ادعاوې په ډاګه کولای او ځينې ردولای شو. د موضوع د ښه تحليل لپاره به هڅه وکړو د بايزيد روښان د "باطنيه" عقيدې په باب د اخوند درويزه د خپلو آثارو پر استناد په سيده او ناسيده توګه څرګندونې او له هغه وروسته لومړی د اسماعيليه عقايدو لنډ جاج او بيا د بايزيد روښان په آثارو کې د هغو اثرات وڅېړو.

اخوند درویزه او د بایزید اسماعیله یا "باطنیه" افکار

کله چې د بایزید روښان په باب د اخوند درويزه عکس العمل وینو، حتماً دا ذهني تپوس رامنځته کېږي، چې نوموړی ولې په دومره سټغه ژبه او ناوړه کلماتو د بايزيد روښان نوم يادوي. حال دا چې د بايزيد روښان په ټولو آثارو کې هېڅ کله چاته مشخصې بدې ردې نه شته، بلکې له عامو مسايلو سره چلند کوي. خو درويزه هڅه کوي، چې په خپلو آثارو کې د بايزيد روښان د اسماعيليه عقايدو په ارتباط غير علمي، غير مستند او ناروا تورونه ولګوي.

اخوند درويزه هم په تذکرة الابرار او هم په مخزن کې د پير روښان په اړه ناوړه کلمات استعمالوي او هم زيات

عقیدتي شیان پرې یا خو تور لګوي او یا یې ورته منسوبوي. یو له هغه انتسابونو څخه د "اسماعیلیه" او "باطنیه" عقایدو په ارتباط مساله ده، چې بایزید روښان ته نسبت کېږي، خو هم په مخزن او هم په تذکره کې د بایزید روښان په باب ځینې ضمني مطالب شته. د مثال په ډول کله یې د علمیت په باب خبرې کوي، کله یې یو عامي سړی بولي، وایي چې د هغه د اثر خیرالبیان جملې او عبارات سم نه دي او کله یې د زهد او ریاضیت په باب خبرې کوي، خو په دې ترخ کې د اخوند درویزه ړوند تعصب او د وګماتېزم هم جوتېږي. کله چې نوموړی د بایزید روښان په باب خبرې کوي، هغه د اهل سنت او جماعت او اهل تشیع په باب هم څه وایي. هغه په بېرحمانه ډول اهل تشیع غندي او هغوی اباحتي بولي. وایي:" و در معرفة المذاهب است، شیعه علی را از اصحاب دیگر افضل دانند و هر که علی رضی الله عنه را از دیگر اصحاب دوست تر ندارد او را کافر گویند. انتهی کلام و در مجموع ملکی آورده است. بدانکه مذهب اباحت دیرینه است مخفی بود..."[1]

اخوند درویزه په جدي توګه د اهل تشیع مخالفت کوي او په دې باب مفصل بحث کوي. دغه راز نوموړی په ډېر مهارت او زیرکۍ سره په یوه مجلس کې د ښځو او نارینه وو

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۷۳ مخ

يوځـاى کېدنـه غنـدي، لکـه چـې د قبـايلي پښتنـو پـه فـرهنګ کـې دود نـه ده او د مشـهور اسـماعيليه رهبـر حکـيم ناصـر خسرو بلخي په باب يو حکايت راوړي ليکي:

"... نقـل اسـت کـه چـون ناصـر خسـرو عليـه الرحمـه زنـان را و مـردان را در جمعيـت و در ذکـر جلـى ميفرمايـنـد. خواجـه از خواجـه هـاى تـرک بـدو نوشـته، چونکـه خـلاف شـريعت بجـا آورديـد، آتـش را بـا پنبـه جمعيـت نمـى باشـد، مگـر بـه فسـاد يکـديگر کـه ايـن هنګـام حضـرت ناصـر خسـرو صـندوقى تراشـده و پنبـه و آتـش را در ان بـالاى يکـديگر تـه ترتـه نهـاده روان کـرده و نوشـته کـه نظـر مـردان ايـن قـدر تـاثيرى دارد کـه آتش با پنبه فساد و عناد نمى ورزد..."[1]

يـاد شـوى حکايـت ددې لپـاره راوړى شـوى، چـې ځيـنې کسـان خپـل نسـب علـي(رض) کورنـۍ تـه رسـوي، سـره لـه دې چـې کرامـات بـه ولـري، خـو نومـوړى تـرې داسـې نتيجـه اخلـي، چـې سمه او پرځـاى لاره پـه اهـل و نسـب نـه، بلکـې د سـنت جماعـت په لاره ټينګار کول دي.

دغـه راز نومـوړى د شـرق نـامتو پـوه او فيلسـوف شـيخ الـرئيس ابـوعلي سـينا، چـې پـلار يـې د اسـماعيليه فـرقې مشـهور داعـي و، د پـوهې او علـم پـه برخـه کـې مثـال راوړى ليکي:

---

[1] همدغه ځاى

" و ایاضا سعادت صراط المستقیم بر علم نیست چه شنیده باشی که بوعلي سینا امام اهل منطق بنهایت علوم رسیده بود اخرالامر رفت و این بایزید نیز قدر تحصیل کرده بوده به آیت باری تعالی موقوف بر فضل و عطا اوست."([1])

نوموړی د بایزید روښان د پیرۍ په مقابل کې د علم او فضیلت مقام هم غندي او وایي، چې ابن سینا هم ډېر عالم او فاضل شخصیت و، خو همداسې لاړ.

د اخوند درویزه لپاره زهد او ریاضت هم اساسي مسأله نه ده، په تېره د بایزید روښان په باره کې هغه ددې بعد او اړخ درلودلو او غندلو لپاره شیخ صنعان(*) مثال راوړی او لیکي:

"... اما اکثرا این مردم اهل صلاح و اهل علم میباشد، اما چون هدایت باری تعالی موقوف بر انساب نیست چه اکثر اولاد پیغمبران کافر شده... و ایضا شرف راهی است راست، موقوف بر صلاح و زهد عبادت نیست، چه قصه شیخ صنعان را شنیده باشی که در ریاضت چه جهد ورزیده و کافر رفته و این پیر تاریک در بد(و) احوال چه ریاضت

---

[1] همدغه اثر، ۱۳۷ مخ

* شیخ صنعان، چې د شیخ عطار په منطق الطیر کې یې یادونه شوې، ډېر زاهد او متقي سړی و، چې کله یې په یوه ترسایي نجلۍ زړه بایلود، نو دین او ایمان یې له لاسه ورکړ، شراب یې وخوړل او قرآن یې وسېزه. زنار یې وتاړه او خوګبانی یې کوله. د دوستانو د دعاو له برکته هوشیار شو او له معشوقې یې لاس واخیست بیا نجلۍ په هغه پسې راغله او د هغه دین یې قبول کړ.

اختیار کرده بود آخر الامر به کفر دور افتاد..."(١)

اخوند درویزه په ټولو آثارو کې د بایزید روښان پر ضد د تبلیغ مسأله نه ځنډوي، بلکې دوام ورکوي. نوموړی په مخزن کې هم لیکي:

"اما بعد از حصول مبلغ از علم از روی به سوداگری نهاده تا از سمرقند دو اسپ آورده و به هندوستان برده و چون در موضع کالنجر رسید او را با ملا سلیمان ملحد ملاقات افتاده تا بعد از صحبت و مجالست همدیگر خیالات فاسده و خطرات ناموجهه در دل او متمکن ساخته بحدی که بایزید را کافر مطلق و منکر دین حق گردانید..."(٢)

نوموړی د خپلو انتساباتو په لړ کې زیاتوي:

"...و عوام الناس را دعوت نموده و گفته که بی پیر کامل بخدای راه نیست. پس بیاید من شما را به خدای برسانم. واتیه واتبعوالیه الوسیله را تا ویل مینموده که وسیله بخدایی پیر است...

القصه این ملحد بسیار در باب طلب پیر رسالها نوشته و آیات را محض غلط و غیر محل تاویل میکرده و احادیث مفتریات خود تراشیده در آن درج کرده..."(٣)

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ١٣٧ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن (پېښور: پښتو اکېډیمی، پېښور، ١٩٦٩)، ١٢٢مخ

[3] اخوند درویزه، مخزن، ١٢٢ مخ

پـه زړه پـورې خبـره دا ده، چــې ســمرقند تــه د اســونو پــه سوداګرۍ پســې د بايزيـد روښـان تـګ او لـه هغـه ځايـه د اسـونو رانيـول او پــه هنـد کــې پلـورل، دې ټکـي تـه هـم زمـوږ پـام رااړوي، چــې سـمرقند پـه هغـه وخـت کـې د منځنـۍ اسـيا سـتر ښـار او د اسـلامي مـدنيت او فـرهنګ يـو عمـده مرکـز و. اسـلامي علومـو، فلسـفې، منطـق او نـورو علومـو پکـې رواج درلـود. ابـن سـيناى بلخـى هلتـه تـګ راتـګ او شـپې ورځـې سـبا کـړې وې. د اسـلامي نـړۍ زيـاتو مشـهورو پوهـانو او فلاسفه وو نفوذ درلود.

لـه بلـې خـوا د تاويـل پـه بـاب د بايزيـد روښـان د عقيـدې اظهـار او څرګندونـه هـم بـې لـه څـه نـه ده. کېـداى شـي بايزيـد روښـان اسـماعيليه افکـار يـا لـه مـلا سـليمان څخـه او يـا پـه هنـد کـې (لکـه چـې د خراسـان د جزيـرې حجـت ناصـر خسـرو هـم د هنـد پـه ملتـان ښـار کـې اسـماعيليه فـرقې لپـاره تبليـغ کـړى و(*)) او يـا د نـورو زده کـړو او تـاثيراتو پـه نتيجـه کـې دا عقيـده ګرځـولې وي. پـه هـر صـورت د تـاريخ مرصـع ليکـونکى هـم دغـه ډول اظهار نظر د اخوند درويزه له قوله کوي.

خـو هغـه څـه، چـې پـه دې برخـه کـې څـو شـېبې دمخـه ووېـل شـول يعنـې د بايزيـد روښـان پـه افکـارو کـې "باطنيـه" او اسـماعيليه اثـرات، ددې ټولـو ټکـو او مطـالبو عمـده ماخـذ

---

* ميخائيل. اى.زند په نور و ظلمت در ادبيات ايران په ۹۱ مخ کې ليکلي، چې ناصرخسرو د هند په ملتان کې اسماعيليه فرقې ته رااوښتى و.

اخونـد درویـزه و. کېـدای شـي اخونـد درویـزه دا خبـره ددې لپـاره هـم غځـولې او کېـش کـړې وي، چـې د "اهـل سـنت" او د افغانـانو پـه ټولنـه کـې ښځـې مسـتورې وي او لـه نارینـه وو سـره یوځـای ناسـته نـه کـوي او نـور مطالـب... چـې د بایزیـد روښـان د ناسـتې ځـای ورک کـړی او خلـک د هغـه پـر ضـد راحریـک کـړي. د خونـد درویـزه ادعـاوې پـه دې برخـه کـې تـر ډېـره حـده پورې پـه هغـه لیکنـو او څېړنـو کـې، چـې د حالنـامې لـه بیـا ځلـي چـاپ او تکثیـر څخـه دمخـه شـوې وې، هسـې تهمتونـه بلـل شـوي دي او یـا د هغـه ذاتـي دښمنـي توجیـه شـوې ده، خـو زمـوږ تنـده پـه هسـې خبـرو او بـې ځایـه تورونـو لګولـو نـه ماتېـږي، اړ یـو بیـا هـم د بېلابېلـو فکتورونـو او عناصـرو پـه رڼـا کـې د بایزیـد روښـان او یـا د هغـه د مریـدانو پـه اقوالـو استناد وکـړو. اړه ده، چـې لومـړی ویوهېـږو اسـماعیلیه فرقـه څـه ډول بنیادونـه او اصـول لـري او وروسـته د بایزیـد روښـان پـه افکـارو کې د هغو اثر څومره او څرنګه دی.

ب: اسماعیلیه اصول او پرنسیپونه:

ددې لپـاره چـې لـږ تـر لـږه زمـوږ مقایسـوي څېـړنې تـه لاره هـواره شـي، اړه ده ویوهېـږو چـې د اسـماعیلیه فـرقې اصـول څـه دي او څرنګـه مـنځ تـه راغلـه. څېـړونکي او پوهـان پـه دې عقیـده دي، چـې د اسـماعیلیه فـرقې مـنځ تـه راتلـل او ظهـور د اسـماعیل بـن جعفـر الصـادق او د هغـه د وروړو موسـی بـن

جعفر ترمنځ د امامت پر مسأله باندې د اختلاف په نتیجه کې ترسره شو. د اسماعیل په کورنۍ کې د امامت پر مسأله معتقدین د اسماعیلیه یا باطنیه په نامه یادېږي. دوی په دې عقیده لري، چې له امام جعفر څخه وروسته څرنګه، چې د هغه زوی اسماعیل له پلار څخه دمخه له نړۍ سترګې پټې کړې دي، نو امامت محمد بن اسماعیل ته منتقل شو، چې هغه بشپړ "سابع" بولي. یا د امامت اوومه دوره په هغه پای ته رسېدلې بولي. له محمد څخه وروسته امامان پر دوو ډولو وویشل، یوه ډله یې پټ یا "مستور" امامان وو، چې په پټه به په ښارونو کې ګرځېدل حال دا چې ددې دعات یا دعوت کوونکي به په څرګنده په رابللو مشغول وو. "له پټو یا مستورو امامانو څخه وروسته د امامت دوره عبیدالله مهدي ته ورسېده، چې خپل دعوت یې څرګند کړ او وروسته د هغه اولاد یو په بل پسې امامان دي او هر څوک چې له هغو سره په مخالفت کې مړ شي "مات میته جاهلیته"([1]) بلل کېږي.

د اسماعیلیه فرقې پیروانو د خپلې عقیدې په خاطر منظم تبلیغ کاوه. د دوی تبلیغاتو هم منظم او سازماني بڼه درلوده. له اسماعیلیه دعوات څخه یو هم ابو عبدالله حسن بن احمد، بن محمد، بن زکریا، چې په ابو عبدالله رشیعي

---

[1] داکتر ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: فردوسی، ۱۳۶۶)، ۲۴۶ مخ.

باندې مشهور و، زيات قدرت پيدا کړ او د افريقا په شمال کې يې دا غالبه دولت چپه کړ او ابو محمد عبيدالله المهدي، چې په سجلماسه کې بندي و، آزاد کړ او ادعا يې وکړه، چې دی د علي د کورنۍ هماغه منتظر مهدي دی او امامت په ده پورې اړه لري. په دې ډول يې د افريقا په شمال کې فاطميه دولت (٢٩٧هـ) جوړ کړ.([1])

د اسماعيليه فرقې يوه مشهوره څانګه د درزيه په نامه يادېږي. ددې ډلې پيروانو عقيده درلوده او يا عقيده لري، چې د خدای روح په علي والعزيز او وروسته د هغه په زوی الحاکم کې حلول کړی دی. ددې ډلې زياتره مشران ايرانيان وو. "لکه حمزه بن علي الزوزني، حسن بن حيدرالفرغاني، چې په اخرم محمد ابن اسماعيل انوشتکين النجاري الدوزي مشهور و."([2])

د اسماعيليه فرقې پيروانو په خپل دعوت او رابلنو کې خاص مراحل ټاکلي او رعايت کول يې او د هغوی دعات هم د خاصو درجو له مخې ټاکل کېدل او وروستۍ مرتبه يې د "حجت" په نوم يادېده، چې ډېرو لږو دعاتو دغه درجه ترلاسه کړه. له هغې ډلې څخه امير ناصر خسرو بلخي يمګاني او حسن صباح دغه درجې ته رسېدلي وو. اسماعيليه د خپل دعوت په لوړو مراحلو کې فلسفه او دين يو له بله

[1] هماغه خای

[2] هماغه اثر. ٢٤٨ مخ

بشپړوونکي بلل او ان ستر فلاسفه يې د انبياوو په ډله کې شمېرل. اسماعيليه وو عقيده درلوده او لري يې، چې پېغمبران عامه سياست تنظيموي او فلاسفه خاصه حکمت. له دې لامله اسماعيليه وو په خپلو رابلنو کې د مدعيونو ذهن مخکې له مخکې له يوناني فلسفې سره اشنا کاوه. دغه راز اسماعيليه وو په فکري لحاظ په اسلامي مدنيت کې ستر رول ولوباوه. اسماعيليه وو په اوونۍ کې يوه خاصه ورځ غونډه کوله، چې ښځو هم د نارينه وو په غونډو کې ګډون کاوه.

اسماعليه وو د عقلي علومو، فلسفي او منطق په پرمختګ کې خاص رول ولوباوه. څرنګه چې د دوی د ظهور شرايط د فقهاوو او محدثينو د لاسبرۍ شرايط او د تعصب دوره وه، چې د استدلال او کلام خاوندانو ته يې زياته موقع نه ورکوله. د بحث او مناظرې غونډې يې ددې سبب شوې. چې پيروان يې له عقلي علومو سره بلدتيا پيدا کړي. "يو له هغو کسانو څخه، چې له کوچنيوالي څخه يې په دغو غونډو کې ګډون کاوه او بحثونه يې اورېدل، ابو علي سينا و، چې د خپل سرګذشت د بيان له مخې يې له پلار او نيکه څخه د فلسفې، حساب او هندسې، روح او عقل په باب زيات څه اورېدلي وو او د هغه اسماعيلي پلار، چې په يوناني فلسفه يې باور درلود، نوموړی يې دې ته اړ کړ، چې فلسفه او

عقلي علوم زده کړي."[1]

اسماعیلیه وو.د اسلامي فرهنګ په پراختیا، د فارسي ادب په وده او تکامل کې، چې ناصر خسرو بلخي یې ښه او په زړه پورې نمونه ده، په زړه پورې ونډه اخیستې ده. خو پردې سربېره دغه فرقې یو لړ اساسي پرنسیپونه او اصول هم درلودل، چې په لنډه توګه یې یادونه کوو:

۱_ باطنیت:

اسماعیلیه فرقه پر باطنیت باندې باور لري، باطنیت یعنې د دیني مدارکو یعنې قرآن او نبوي احادیثو پر دننیو او باطني مقاصدو او معانیو باندې باور درلودل دي.

داکتر سجادي په خپل اثر فرهنګ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې باطنیه په دې ډول شرح کوي:

"باطنیه. کسانیکه گویند تقید با احکام شریعت وظیفه عوام است که نظر آنها بر ظواهر است و خود را از قید تعلق به شریعت آزاد دانند و اهتمام آنها به مراعات باطن است باطنیه نامند " (نفحات ص ۱۳)[2]

مشهور اسماعیلیه حجت او نامتو عالم او فاضل ناصر خسرو هم په خپل مشهور اثر جامع الحکمتین کې د باطن او

---

[1] ایضا، ۲۴۹ مخ

[2] سید جعفر سجادي، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۵۴)، صفحه ۸۹.

تاویل خاوندانو عقاید په دې ډول شرح کوي:

"و اهل باطن و تاویل گفتند سخن خدای تعالی اندر قرآن بر سبیل مثل است چنانکه میگوید "قوله" و لقد خربنا للناس فی هذا القران من کل مثل" و خدای تعالی این قرآن کریم را به سفارت جبرییل و وساطت محمد مصطفی علیه السلام سوی ما فرستاد که امت مصطفی ایم، بر ما واجب است که امثال را که اندر قرآن است از خویشتن دور نیندازیم، بل قرآن را تنبیه و تخدیر خویش دانیم از خدای تعالی و (مثل) بپارسی "مانند" باشد.

پس واجب است بر ما که مانند آنها نباشیم که مثل بر در شان ایشانست، بل از آنها باشیم که مثل نیک در شان ایشان است، چنانکه خدای تعالی گفت: قوله: الذین لا یؤمنون بالآخرة مثل السوء و لله المثل الاعلی و هوالعزیز الحکیم "و اهل (ظاهر) کتاب خدای را بر خویشتن نگیرد و به عذاب خدای هلاک شود..."([1])

د اسماعیلیه فرقې پیروان د ایاتو او احادیثو پر تاویل باور لري. په ظواهرو باور نه کوي او پر دې نبوي حدیث ټینګار او تکیه کوي، چې:

"ان هذا القران انزل علی سبعه احرف لکل حرف ایه منها

---

[1] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، به تصحیح و مقدمه فارسی و فرانسوی، (هنری کربین، داکتر محمد معین) چاپ دوم، (کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳)، صفحه۳۷

ظهرو بطن" يعني همدغه قرآن په اوو تورو نازل شوی او هر حرف يې يو ايت دی او هر ايت يې بيرون او دننه لري."(¹)

په همدې ډول اسماعيليه فرقه د باطنيت په اصولو کې د قرآن پر ديارلسم آيت استناد او اتکا کوي او وايي، چې: "باطنه فی الرحمه و ظاهره من قبله العذاب" دننه يې له رحمت نه ډک دی او ظاهر يې مخ (له)شکنجې او عذاب نه".(²)

اسماعيليه په دې ډول د قرآني آياتو تاويل موجه لري او پر دې عقيده لري، چې د آياتو او احاديثو په ظاهري مانا باندې شک وکړئ او باور پرې مه لرئ.

۲_ مهدويت:

اسماعيليه فرقه د مهدي آخر الزمان پر ظهور باندې عقيده لري. دوی پر يو نبوي حديث باندې ټينګار کوي، چې وايي:

"لو بقی من الدينا يوم واحد يطوا له ذالک اليوم حتی يخرج من اهل بيتی يملاء الارض عدلا و قسطا حظما وجودا ".(³)

يعني"... که له جهانه يوازې يوه ورځ پاتې شي، هغه ورځ

---

[1] احسان طبری، بررسي های درباره برخي از جهانبيني ها و جنبشهای اجتماعي در ايران، (انتشارات ح.ت.ا، ۱۳۴۸)، ۲۲۷، مخ

[2] همدغه ځای

[3] د زيات تفصيل لپاره همدغه ياد شوی اثر وګورئ.

PDF Compressor Pro

بـه دومـره اوږده شـي، چـې زمـا لـه کورنـۍ څخـه يـو څـوک راپورتـه شـي او هغـه نـرۍ، چـې لـه ظلـم او سـتم څخـه ډکـه ده، لـه عدل او انصاف نه يې ډکه کړې".([1])

د اسـماعيليه وو پـه عقيـده واقعـي او اصـلي معرفـت او درک د زمـان د امـام پېژندنـه ده. هغـوی پـر دې ټينګـار کـاوه، چـې خدای پېژندنـه او د نـړۍ او کاينـاتو پېژندنـه هـم پـه عقـل نـه ده، بلکې د امام په زده کړو ده.

ناصـر خسـرو مشـهور اسـماعيليه حجـت، متفکـر او شـاعر پـه خپـل يـاد شـوي اثـر کـې د امـام زمـان پـر عقيـده بانـدې د تاويل د اهل باور په دې ډول څرګندوي:

"اهـل تاويـل گفتنـد کـه ايـن سـخن مثـل اسـت بـر کسـانی از امـت کـه همـی گوينـد. مـارا بيـرون از محمـد عليـه السـلام و عتـرت او کسـانی را دوسـت بايـد داشـتن کـه مـارا از ايشـان بـه خدای تعالی نزديکی افزايد."([2])

نومـوړی پـه دې برخـه کـې امـام زمـان د نـوح او د هغـه لـه بېړۍ سـره تشـبيه کـوي او وايـي هـر چـا چـې پـه دې بحـر کـې پـه دغه بېړۍ لاس کېننبود، هلاک به شي. هغه ليکي:

"و گفتنـد، اعنـی اهـل تاويـل، کنـون ايـن دور محمـد مصطفی است صلی الله عليـه والـه وسلم بـدين جز مثـل اهـل بيتـی فـيکم کمثـل سفينه نـوح مـن رکبهـا نجـا و مـن تخلـف عنـا

---

[1] ايضا، ۲۲۷ مخ

[2] ابو معين ناصر خسرو، جامع الحکمتين، ۳۲ مخ

غرق" و هرکه از این امت به حکم این خبر دست اندرین سفینه نزند نه نوح دروست و اندرین کشتی ننشیند، به طوفان جهل و آب فتنه هلاک شود. و گوئیم کین هلاک که خدای مرعا در او ثمود را و اصحاب الراس (را) همی گوید، نه هلاک) جسدی و مرگ بدنی است، بل هلاک جهل و ضلالت است و وجوب عذاب جاویدان است..."[1]

حسن صباح مشهور اسماعیلیه لاربنود د اسماعیلیه د نزاریه څانګې مشر و. هغه به خپل بحث په دې خبرو پیل کاوه، چې عقل بس دی او که نه، آیا عقل د ټولو حقایقو د پېژندلو لپاره کفایت کوي. نوموړي به د خپل عادت له مخې ځواب اورېده، چې عقل د حقایقو د ماهیت د پېژندلو لپاره کفایت نه کوي. هغه به په دې لړ کې په دې خبره ټینګار کاوه، چې انسان ته ښوونې لازم دي او هغه ښوونکی، چې زموږ د روح لارښوونه وکړي، د خپل وخت امام دی.

د اسماعیلیه فرقې په عقایدو کې له باطنیت، تاویل او مهدویت څخه وروسته د اعدادو او شمېرکیت یا اسلوب دي، چې ځینې اعداد هم د خاص اهمیت وړ دي او د اسماعیلیه فرقې پیروان پرې خاص ټینګار کوي او پرې عقیده لري.

---

[1] ایضا، ۳۸ مخ

۳_ د اعدادو او حروفو راز:

اسماعیلیه د فیثاغورثي عقایدو تر اثر لاندې د اعدادو په کیت معتقد وو. هغو ته پینځو، اووه، دولسو، څلرویشتو او دېرشو اعدادو اهمیت درلود. د پینځو عدد له مخې پر پینځه جسماني او روحاني حد معتقد وو. اووه عدد خاص ارزښت درلود. له همدې لامله یې اووم امام بشپړ سابع باله. اووم دور یې بې نوموړي پای ته رسېدلی باله. دوی عقیده درلوده، چې اووه آسمانه، اووه ځمکې، اووه سیندونه، اوه ستوري او په اوو ورځو کې د هغو پیدایښت او په سورهء فاتحه کې اووه آیته، د بدن اووه غړي، د اوو عدد د ارزښت رمز دی. په دې ډول نور اعداد هم د خاص اهمیت او رمز لرونکي دي. د اسماعیلیه فرقې یوه شعبه پر حروفو باندې هم زیات ټینګار کوي. لویي ماسینیون وایي، چې ابن سینا هر توري ته په خاصه مانا قایل و.

۴_ فلسفي او عقلي علوم:

لکه چې دمخه مو وویل اسماعیلیه وو له عقلي علومو او فلسفې سره هم خاصه مینه درلوده. د دوی د کار او زیار له برکته په اسلامي مدنیت او فرهنګ کې یوناني فلسفه رواج شوه. ادوارد برلون په دې باب لیکي:

"په واقعیت کې د هغوی واقعي آئین (چې یوازې د هغوی په پیروانو پورې مربوط وو) فلسفې او التقاطي دي. زیاتره

ایرانـــي او ســـامي سیســـتمونه او د نویـــو افلاطـــوني او نویـــو فیثاغورثي افکارو ځیني شیان یې هم پور کړي دي."[1]

اسـماعیلیه فـرقې پـه خپـل وخـت او د خپـل فعالیـت د پیـل پـه شـراېطو کـې یـو مـنظم سـازمان درلـود. یـوه منظمـه هیراشـي پکـې مسـلطه وه."د دغـه سلسـلې پـه راسـر کـې یـو خلیفـه و. هغـه پـه خپـل حجتونـه اوو جزیـرو تـه استول او لـه حجت نـه وروسـته یـې داعـي، چـې پـه مطلـق اومـاذون وېشـل کېـدل مطلـق تبلیـغ حـق نــه درلــود، خــو مــاذون د تبلیــغ حــق درلــود او لــه هغــه وروسته د مستجیب په نوم مقام و".[2]

دغــه راز ځیــني اســماعیلیه معتقــدین پــر دې بــاور دي، چــې د اســماعیلیه او متصــوفینو تــرمنځ د عقایــدو اشــتراک موجــود دی. اسـماعیلیه پـر اوو عـدد بانـدې زیـات ټینګـار کـوي. ځیـني صـوفیان هـم خپـل عقایـد پـر اوو عـدد بانـدې تعبیـروي. اسـماعیلیه "امـام" تـه پـه خـاص ارزښـت قایـل دي، خـو صـفویان (پیـر) او مرشـد تـه ورتـه اعتبـار ورکـوي. اسـماعیلیه پـر تاویـل عقیـده لـري. صـوفیانو هـم د تاویل له ځرنګوالي ښخه ګټه اخیستې ده.[3]

لکـه چـې دمخـه مـو هـم ورتـه لـږ ښـه اشـاره وکـړه اسـماعیلیه

---

[1] احسان طبری، بررسیها در باره برخي از جهانبیني هـا و جنبشـهای اجتمـاعي در ایران (انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)، ۲۲۸ مخ

[2] همدغه اثر، ۶۰ مخ

[3] د زیات تفصیل او معلوماتو لپاره وګورئ "علاوالـدین عطـا ملـک جـویني، نامـه الموت، د نجیب مایل هروي او اکبر عشیق کابلي په اهتمام، بنګاه کتـاب مشـهد، نماینده انتشارات دانشګاه شهباز آزاد مهر، مقدمه له ۲۵ مخ ښخه وروسته.

فرقې د خپلو عقايدو د تبليغ لپاره خاص مراحل درلودل، چې معمولاً پر پينځو مراحلو وېشل کېدل او د تفريس، تاسيس، تشکيک، ربط او تعليق مراحل وو. تقيه او کتمان هم د شيعه وو په څېر د اسماعيليه اصول هم وو. د دوی په سازمان کې بسپنه او اعانه هم رواج وه او ده، چې د بحث او مناظرې د غونډو په وخت کې به د حق النجوی په نوم ورکول کېده.

ج: د بايزيد روښان آثار او باطنيه افکار:

مورږ ددې قصد نه لرو، چې حتماً دا ثابته کړو، چې بايزيد روښان اسماعيلي و يا د اسماعيليه فرقې د نورو پيرانو په څېر په بشپړه توګه پر دې لاره معتقد و، بلکې زمونږ هڅه دا ده چې د نوموړو عقايدو په رڼا کې د بايزيد روښان عقايد او افکار وڅېړو، ورته والی او توپيرونه يې رابرسېره کړو.

مونږ ترمخه د اخوند درويزه د آثارو په استناد د بايزيد روښان د اسماعيليت په اړه ځينې ناوړه او غير علمي "انتسابونه" او يا "تهمتونه" چې هېڅ او مستند بنسټ نه لري د بايزيد روښان په باب ويل شوي، اشاره وکړه.

داکتر محمد شفيع په خپله کوټلې تحقيقي رساله کې، چې "بايزيد انصاري" نومېږي، په دې باب عمده ټکو ته اشاره کوي او د بايزيد تجارتي سفر ته ګوته نيسي، چې د

عمر په شپاړسم کال يې له پلار سره په تجارتي سفر کې ملګرتيا کړې وه. ډېر سفرونه يې کړي، په دغو سفرونو کې به ضرور د "ملحد (اسماعيلي) سليمان" سره مخامخ شوی وي. نوموړی پر دې ټينګار کوي، چې بايزيد روښان د پير کامل پر عقيده ټينګار کوي او د اسلام په ارکانو کې په غسل او نورو مسايلو کې د تاويل استعمال کوي.

مولينا عبدالقدوس قاسمي د خپلې مقالې په لمنليک کې، چې د بايزيد روښان مذهبي افکار نوموېږي، د (Arabian Highlonds J.B Philiby) (۳۷_۳۳۶) مخونو په حواله د ملا سليمان کالنجري يادونه په دې ډول کوي:

"د ۱۵۶۷_۱۶۷۷ع) تر ميانځه په عربو کې هنديان د اسماعيليت تبليغ ته راغلي وو چې د هندوستان خواجيه يا شمسيه و به د دوی امداد کولو، په دوی کې يو سليمان بن حسن هندي و، چې د هغه په نوم باندې هلته سليمانيه فرقه جوړه شوه. کېدای شي چې د اخوند درويزه صاحب ملا سليمان هم دغه سليمان بن حسن وي، چې د ۱۵۹۶ع نه اول يې په هند کې خپل تبليغ جاري ساتلی وي."([1])

که پورتنۍ عبارت په دې لړ کې سم وي او د اخوند درويزه ادعا هم سمه وي، نو غالباً به بايزيد روښان، چې په

[1] مولينا عبدالقدوس قاسمي، "د بايزيد روښان مذهبي افکار"، ۸۱ مخ.

۱۵۲۴ع کال په جالندهر کې زېږېدلی، د عمر په ۱۶ کال له ملا سلیمان سره لیدلي وي.

د نومـوړي د ملاقـات کـال بـه ۱۵۴۰ع پـه شـاوخوا کـې وي، لـه بلـې خـوا کـه مـلا سـلیمان یـا د سـلیمانیه فـرقې مشـر همدغـه مبلـغ وي، چـې دمخـه یـې یادونـه وشـوه. لـه هغـه سـره د بایزیـد ملاقـات شـوې وي، بـې لـه شـکه چـې د هغـه تـاثیرات بـه بایزیـد روښـان منلـي وي، خـو بایـد ووایـو چـې د هغـه لـه شـپاړس کلنـي عمـر څخـه د هغـه تـر "روښـان" کېـدلو پـورې څلوېښـت کالـه تېـر شـوي. د نومـوړو عقایـدو اساسـي ریښـې او نښـې نښـانې مـوږ د هغـه پـه آثـارو کـې بایـد وپلټـو لـه هغـه جملې.

۱_ باطنیت:

بایزیـد روښـان پـه خپـل فکـري سیر او عقایـدو کـې پـه خفـي ذکـر او د هغـه پـر تلقیـن ډېـر ټینګـار کـوي او ان تـر دې، چـې دا طریقه یې تر خاصو مریدانو پورې محدوده ساتلې ده.

د اسـلامي تصـوف او د سـلوک پـه لارو چـارو کـې او د خفـي او سـتر تلقیـن تـر زیاتـه حـده پـه اسـماعیلیه فرقـه کـې موجـود دی.

حالنامه لیکي:

"پیـر دسـتگیر فرمودنـد ای عزیـز مـن. اگـر حضـور دل میخـواهی در نمـاز اول از جملـه حـرام پرهیـز کـن و دوم دل خـود

را پیش از نماز بذکر خفی مشغول دار".[1]

په دې برخه کې بایزید روښان هم په باطني ماناوو د ظاهر پر خلاف ټینګار کوي. په حالنامه کې څو ځایه داسې ډول مطالب شته، چې د لوستونکي باور او ګومان زیاتوي. له هغه جملې څخه:

"بعد از دریافتن تسبیح هراشیا و سرفراز شدن از مرتبه و مقام قربت احوال ماضی و حال را در چند ابیات درج نمود:

چون که غافل و بیخبر بودم
مثل انعام کور و کر بودم
من نبودم به یاد حق مشغول
غافل و بیخبر چو دد یا غول
چون شنیدم بیان خوف خدا
سر از وصف چارپای جدا
کردم آغاز ذکر هم تسبیح
بدن و جان و هم زبان فصیح
ملکوتی شدم فرشته صفت
پاک گشتم ز جهل و معصیت
بزبانم الله بود سبق
لیک غافل بودم ز هستی حق

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۶۹ مخ.

چـون بـذکر خفـی شـدم شـاغل
غیـــرالله شـــد ز دل زایـــل
خصحص الحق شده به چشم یقین
کفـر باطـل شـد و بـر آمـد دیـن
غــرق در بحــر دیــدم هراشــیا
کــه بـدو قـایم انـد هـم احبـا
هـر نـدایی کـه در رسید بـه گـوش
جملـه از بحـر یـافتیم سـروش
فهـم تسـبیح هـر نـدا کـردم
قهـر و رحمـش ز هـم جـدا کـردم
قـرب حـق یـافتم قریـب شـدم
اقـرب و سـامع و لبیـب شـدم.

و چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره نکـاح نـرد هـیچ آواز بـی جنبش پدیـد نمیشـد و هـیچ چیـزی بـی قـوت حـق نمـی جنبیـد پـس دانسـت کـه هـر آواز حـق اسـت. بعضـی از رحـم بعضـی از قهـر دو را از یـک ذات دیـد و هـیچ چیـز از هسـتی او جـدا نمیدیـد هـیچ آواز بـی تسـبیح حـق تعـالی نمیشـنید و علامـت آن در قـرآن دیـد. و ان مـن شـئی الا یسـبح بحمـده ولکـن لا تفقهـون تسـبیحهم. یعنـی نیسـت چیـزی مگـر کـه تسـبیح میکنـد و ثنـا میگویـد مرحـق تعـالی را و لکـن در نمـی یابنـد و فهـم نمیکننـد تسـبیح ا سیارا پـس پیـر دسـتگیر قـدس سـره بـه

کرم حق تعالی دریافت تسبیح هر شی و زبان حالش..."(۱)

په هر حال پورتني عبارات د متصوفینو له سبر او سلوک او اظهاراتو سره هم ورته والی لري، خو زموږ لپاره په زړه پوري خبره دا ده، چې بایزید روښان پر هغه څه باندې د پوهېدو ادعا کوي او پر هغه رموزو باندې د معرفت دعوت لري، چې نور پرې نه پوهېږي. نور یې یوازې ظاهر ویني، خو بایزید یې باطن او غیر ظاهر ویني. هغه په دې ډول عباراتو سره د آیاتو او احادیثو تاویل څېړي.

بایزید روښان د خپلو دغه ډول تفکرات په لړ کې دې نتیجې ته رسېږي، چې یوازې هغه او د هغه نژدې مریدان، چې د هغه مرتبې ته نژدې مقام ته ځان رسوي، دغه ډول باطنیت او ماهیوی معرفت ترلاسه کوي او نور څوک، چې په دغه مسایلو نه پوهېږي، نوموړی یې په شرک کې ویني.

له همدې لامله هغه پر مهدي او لاربنود او د خپل وخت پر بشپړ او کامل پیر او د هغه پر زده کړو ټینګار کوي، خو بایزید روښان د خپلو تعلیماتو په جریان کې هر وخت د "علم توحید" یادونه کوي. یعنې هغه څه، چې اسماعیلیه وو ته دومره په زړه پورې نه وو.

[1] ایضا، ۴۹ مخ

۲_ کامل پیر "امام زمان":

بایزید روښان هم پر دې تېنګار کوي، چې:

"... و گفتندی که حیف است که این خلق یقین و اعتبار نمیکنند به آیت قرآن و به حدیث رسول علیه السلام و شیطان ایشانرا نمیگذارد که از مرتبهء اسفل به مرتبهء اعلی بروند و همواره گروه انبیا وارثان ایشانرا همین حال بوده است که از برای ایمان و معرفت خلق در رنج و اندوه میبودند و تاسف به حال ایشان میخوردند."[1]

بایزید روښان د کامل پیر پر متابعت ټینګار کوي او کرات دا خبره جوتوي، چې "قوله تعالی". "قل یاقوم اعملو و علی مکانتکم انی عامل فسوف تعلمون" یعنی بگو ای گروه من کار کنید بر جای گاه خویش که منع کننده ام پس زود بدانید که کیست صاحب راه راست.

ای محمد کمال کار خلفا انبیا علیهم السلام و وارثان ایشان حق نمایی است. اگر خلق اورا هادی و پیشوای داند یا نه و حق تعالی به جلال ایشان دانا است. چنانچه حق تعالی در قرآن مجید خبر میدهد. قوله تعالی "الم یاءتکم تبرل الذین من قبلکم قوم نوح و عاد و ثمود والذین من بعد هم لا یعلمهم الا الله"، یعنی آیا نیامده به شما خبر آنانیکه پیش از شمایان بودند گروه نوح و عاد و ثمود و آن

---

[1] ایضا، ۱۳۴مخ

کسانیکه پس از ایشان بودند نمی داند ایشان را خلق مگر خدای تعالی".([1])

اسماعیلیه فرقه د نوي امام د پیدا کېدو او پر خلکو باندې د هغه اطاعت فرض ګڼي. د اسماعیلیه وو دا مقوله ډېره څرګنده ده، چې شهرستاني په ملل و نحل کې وايي:" و من مذهبهم ان من مات و لم یعرف امام زمانه مات میته جاهلیته".

د دوی په عقیده، چې څوک مړ شي او د خپلې زمانې امام ونه پېژني، نو جاهل له دنیا تېر شي. بایزید روښان هم هغه وګړي چې د هغه په اطاعت کې نه وو، مشرکان، کافر او جاهلان ګڼل.

۳_ له فلسفي او عقلي پوهنو سره اړیکې:

د روښان په آثارو په تېره په حالنامه کې د علومو پر زده کړه باندې ټینګار کېږي، خو تر زیاته حده پورې دغه ټینګار بیا هم د توحید په علم او د باطن په علم دی.

" آن سرور انبیا در این معنی فرموده است یعنی کسیکه طلب علم برای دنیا کند، پس او کافر است و کسی که طلب علم برای حجت کند پس او مسلمان است."([2])

له علم څخه د بایزید روښان هدف څرګند دی.

---

[1] ایضا، ۱۵۶ مخ

[2] ایضا، ۱۹۹

د فلسفې په باب موږ د بايزيد روښان په افكارو كې كوم څرګند تبليغ نه وينو، بلكې يوازې د اخوند درويزه يو اتهام شته، چې د نوموړي په باب وايي چې دى (بايزيد روښان) "يو حكمتي و" او يا دا چې بايزيد د فيلسوفانو او سوفسطايانو افكار خپرول. "زير آنكه وى آخر رساله خود مى نوشته كه هر چه در صورت مقيد آمده است. همه عين خداى اند تا هر چه ديده ميشود و شنيده ميشود جز خداى چيز ديگرى نيست و عالم جز و هم و خيال نيست. نعوذ بالله من كفر هم و غير ذالكم مخيلات فلاسفه و سوفسطائيه بيان ميكرده و مينوشته و باز اتباع خود را امر ميكرده كه چون جز وجود خداى تعالى چيز ديگر در وجود نيست، پس حرام و حلال، روا و ناروا چه معنى دارد. مگر اين كه حكم پير خود را رعايت داريد كه من خداى شما ام و هم پيغمبر شما و اين جاهلان نابكاران گفتار كفر او را معتقد آمدند."[1]

دغه راز له پورتني دليل څخه وروسته بايزيد روښان پوښتنه كوي:

"يا مولانا زكريا من ترا از معنى و حقيقت (الف) و (ب) بپرسم اگر جواب دادى بپرسم. تحقيق خبردارى. گفت بيان كن. پير دستگير قدس سره فرمود كه جمله چند حروف

[1] اخوند درويزه، مخزن، (پېښور: پښتو اكېډيمي، ۱۹۶۹)، ۱۲۴ مخ

است. جواب داد که بیست و نه حروف است. باز پرسید که کدامها حروفها به خدا تعلق دارند و کدامیها به پیغمبران تعلق دارند و کدامیها به بهشت و کدامیها به دوزخ تعلق دارند، مولانا زکر یا جواب دادن نتوانست، پیر دستگیر قدس سره فرمود یا مولانا زکر یا جواب سی حروف نتوانستی داد حقایق توحید چه دانی یا جواب آن چون خواهی داد...".[1]

په پورتني متن کې د بایزید روښان په عقیده د دېرشو تورو اهمیت هم د اعدادو له مخې، چې د نریاني ۲۹ نهه ویشت توري بولي او نومورې پر دېرشو تورو ټینګار کوي. دېرش عدد د اسماعیلیه وو په نزد سپېڅلی او د اهمیت وړ عدد دی. په اسماعیلیه عقایدو کې د دېرش عدد میاشتې له ورځو سره برابر دی. همدارنګه د دېرش عدد د بابونو شمېر هم دی (چې داعي الدعاة یې هم بولي) او د یوه حجت تر سرپرستۍ لاندې و او د دعاه شمېر، چې د یو داعي الدعاه یا باب ترسرپرستۍ لاندې و، څلرویشت وو.

په هغومره صداقت سره چې د اسماعیلیه وو په آثارو او فکارو کې پر فلسفه او عقلي علومو ټینګار کېږي او فیلسوف د "خاصه حکمت" لرونکی بولي، د بایزید روښان په آثارو کې نه لیدل کېږي. خو کله چې د وحدت الوجود

۲

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۱۹۸ مخ.

صوفيانه بحثونه مطرح کېږي، په څرګنده ليدل کېږي، په سيده او ناسيده ډول بايزيد روښان هم له افلاطوني او نو افلاطوني فلسفي افکارو څخه متاثر دی، چې نورو زياتو موادو او څېړنو ته اړه لري. په هر حال! د بايزيد د زياتو او بې شمېرو آثارو له څېړنې څخه جوتېږي، چې هغه په يو نه يو ډول له يوناني فلسفي آثارو څخه د ختيځ اسلامي مدنيت د آثارو له لارې متاثر دی.

په حروفي مسايلو کې هم موږ د بايزيد روښان په حالنامه کې څه ناڅه شيان ليدلای شو. د مثال په ډول کله، چې له مولينا زکريا سره بحث او مناظره کوي. د حالنامې مولف وايي، چې هر څومره له پير دستګير قدس سره آيت او حديث راوړي، هغوی يې نه قبلوي او دښمني کوي او وايي، چې د هر مقام علم او پوهه ماته بيان کړه. بايزيد روښان وايي، چې تاسې ناخبره ياست او د ناخبرو خبرول اوس نه ښايي. نوموړی دا حديث دليل راوړي، چې: " قال نبی عليه السلام تعلموا الناس علی قدر عقولهم" يعني "سخن گوئيد با مردمان با اندازه عقل ايشان."[1]

د بايزيد روښان له حالنامې څخه د روښانيانو د يوه ټينګ او پياوړي سازمان پته لګېږي. د دوی يعني د روښانيانو ترمنځ ټينګې او قوي اړيکې موجود وې. د څو

[1] ايضا. ۱۹۷ مخ

کالو په موده کې يې زيات پيروان پيدا کړل. خپله د يوه هادي، يو رهبر، پېشوا او کامل پير په توګه د روښانيانو سازمان د يوې منظمې هېرارشۍ لرونکی و.

د روښانيانو په سازمان کې هم د تقيې او کتمان ډېر شواهد او علايم ليدلای شو. د مثال په توګه کله چې دښمنان يا د بايزيد مخالفين د بايزيد روښان د نيولو يا وژلو قصد کوي، د هغه مريدان سره مصلحت کوي، چې بايزيد روښان د هغوی له لارې نيولو خبر کړي. په دې ډول: "مصلحت آن ميبينم که پير دستگير قدس سره را پيش از آن خبر بايد کرد که منکران نه رفته اند تا در دست ظالمان نه افتد... تا ظالمان گمان نبرند که براى خبر کردن پير خواهد برود".([1])

يا دا چې: "... سيد على رحمت الله عليه آخر وقت نماز ديگر به خدمت پير دستگير قدس سره رسيد قدم بوسى پير دستگير کرد و لاکن چيزى نگفت زيرا که بعض نامحرم در پيش پير دستگير نشسته بودند چون آنان رفتند...".([2])

د تقيې او کتمان په باب ځينې نور شواهد هم شته او ځای ځای پر دې هم ټينګار کوي، چې له هر چا سره خبرې کوي، نو د مخاطب د عقل په اندازه ورسره څه ووايي.

بايزيد روښان هم د اسماعيليه په څېر غلی نه دی ناست،

---

[1] ايضا، ٢١٧ مخ

[2] ايضا، ٢١٨ مخ

بلکې هغه خپل داعیان د هشتنغر له دکلایر نه د خواوشا سیمو او ممالکو حاکمانو، امیرانو او عالمانو ته واستول او هغوی ته یې د خپلو دعوو د قبلولو دعوت ورکړو. یو داعي یې شهنشاه اکبر ته واستاوه، یو بل یې د بدخشان میرزا سلیمان ته واستاوه. څه خلفا یې هند، بلخ، بارا او یو تن یې د اخوند درویزه پیر سید علي ترمذي ته واستاوه.

البته باید ووایو، چې پیر روښان سیمې او ممالک په اوو جزیرو نه دي ویشلي، خو هغه کسان (یې) استولي وو، چې د هغه په طریقه او فرقه کې خاصې درجې ته رسېدلي وو، لکه دولت، میرزا خان، خلیفه مودود، خلیفه یوسف، خلیفه ارزاني او نور... ؟. د حالنامې له بیانه جوتېږي، چې هر څوک او هر مبتدي مرید د دعوت او رابللو دنده نه شوه ترسره کولای، بلکې یاد شوي کسان د بایزید روښان هغه پاخه او پوه کسان وو، چې د "حجت" له درجې سره یې سیالي کولای شوه.

هغه څه چې پورته وویل شو، هېڅکله په دې قصد نه دي چې حتماً موږ له بایزید روښان څخه اسماعیلیه "امام" او یا "حجت" جوړ او ثابت کړو، بلکې د ځینو انتساباتو له مخې پرتلیزه څېړنې ته اړه وه.... ددې بحث په پایله کې باید ووایو، چې بایزید روښان په خپله لاره او سربندنه کې هېڅ کله دا ډول بیان او څرګندونه، نه کوي. له څېړنې هم جوتېږي، چې د هغه په تعلیماتو کې داسې څه شته چې د

شک تري راولاړېږي، چې د اسماعیلّیه عقایدو څه تهنګ دده تر غوږېو هم رسېدلی و او له دغو عقایدو متاثر شوی دی. نوموړی خپل ځان ملهم من الله باله.

نوموړي خپل متابعت پر وګړو فرض باله، د نوي امام پیدا ښت او پر خلکو د هغه اطاعت فرض ګڼل، پر تاویل باندې باور، پر باطنیت باندې عقیده، د اعدادو او حروفو پر ارزښت باندې ټینګار، په اسلامي فرقو کې تر زیاته حده په اسماعیلیه وو کې رواج او ټینګ دی.

په هر صورت بایزید روښان د یو عارف او متصوف په توګه د خدای تعالی معرفت فرض ګڼي. بې له دغه معرفت نه د طاعت، عبادات او صدقاتو لپاره د کامل پیر واسطه شرط ده. پیر کامل هغه دی، چې د شریعت طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت، مقامونه یې طی کړې وي.

PDF Compressor Pro

څلورم څپرکی

بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې

کله چې د بایزید روښان د مخالفینو په تېره د هغه د سرسخته مخالف اخوند درویزه ادعاوې د بایزید په باب لولو، د نورو انتساباتو یا تومتونو په څوا کې پر بایزید روښان باندې د تناسخ او حلول پر افکارو باندې د اعتقاد تور هم شته. ددې لپاره چې په دې برخه کې مو هم د بایزید روښان پر اصلي متونو یا لومړنیو موادو تکیه کړې وي. اړ یو لومړی ددغو مفاهیمو اصلي مانا او تفسیر وپلټو.

الف: تناسخ:

تناسخ لـه يـو بـدن نـه د روح تـر جـلا كېـدو ، وروسـتـه بـل بـدن تـه د هغـه انتقـال او تعلـق لـرل دي. بـې لـه دې، چې لـه يـو بـدن نـه د هغـه د وتلـو او لـه بـل سـره د تعلـق تـرمنځ زمانـه فاصـله شـي، د تنـاسـخ عقيـده پخوانـۍ ريښـې لـري. لـه پخوانيـو فلاسـفه وو څخـه فيثاغورثيـانو پـر تناسـخ عقيـده درلـوده. "هغـوی لـه يـو بـدن نـه بـل تـه د روح د تناسـخ عقيـده لـه هغـه لرغـوني شـاعر نـه اخيسـتې ده، چې د اور فيـوس پـه نامـه شـهرت لـري. د فـدروس لـه رسـالې نـه جوتېـږي، چـې د يونـان مشـهور فيلسـوف افلاطـون هـم پـر يـو ډول تناسـخ بانـدې عقيـده درلـوده، خـو د اسلام د فلاسفه وو له خوا رده او باطله شوه".([1])

د هنـد پـه لرغـوني فلسـفه او پـه خپلـه پـه هنـدوانو كـې د تناسـخ مفكـوره ډېـره څرګنـده ده. جـان نـاس ليكـي:"د ارواح د انتقـال عقيـده يـا تناسـخ (Katma) دی، چـې هنـدوان يـې پـه خپله ژبه سام سارا (Samsara) بولي."

نومـوړی پـوه هـم ددې يادونـه كـوي، چـې د تناسـخ عقيـده پـه ډېرو بـدوي اقوامـو او عـالي كلتـور لرونكيـو اولسـونو كـې شـته او موجـوده ده، خـو هغـه پـه هنـدوانو كـې د تناسـخ د عقيـدې تفسير په دې ډول بيانوي:

"د انسـان روح د مـرګ پـه وخـت كـې پـه ټولـو حـالاتو كـې لـه

[1] آريانا دايرة المعارف (پښتو)، ۵ ټوك، (كابل: ۱۳۵۴)، ۱۱۷ مخ

يو خاص حالت پرته، چې روح پکې په ابدي مقام يا اعلی عليين کې له برهما سره بشپړ وحدت حاصلوي او يا دا چې د تل لپاره په اسفل السافلين کې غرقېږي، په يو بل ډول هم يو لړ زېږېدنه او ژوندانه نويوالي ته لاس اچوي او په پرله پسې توګه له يو عالم څخه بل ته راځي او په هر ژوندي کې خپله دوره تېروي او بيا د مرګ په وخت کې يو وار بيا بل کالبد ته منتقل کېږي او نوی لباس اغوندي. د زېږېدنې دغه دورې په پرله پسې توګه په يو لړ ناپايه زمانه کې دوام مومي. له يوه جسم څخه بل جسم ته د ارواحو انتقال، يا په بل عبارت د زېږېدلو او ژوند تجديد ته اړه نلري، چې همېشه په يوه واحده سطح١ کې موجود وي، بلکې امکان لري په يوه محدود زمان کې په بېلابېلو عالي او ټيټو موجوداتو کې ښکاره شي او يا د ځمکې په کره کې په بېلابېلو موجوداتو کې ژوندی راښکاره شي. د مثال په ډول کله يې په نباتاتو کې وينو او کله يې هم په حيواناتو، ځناورو او کله هم په ډېرو ټيټو موجوداتو او کله د روح د هستۍ په ډېرو لوړو موجوداتو کې چې بدن ته تغيير او حرکت ورکوي. مثلاً کېدای شي د ټيټې او نجسې طبقې د فرد روح په يوه بل موجود يا د يوه راجه، يا برهمن په کالبد کې ځای شي او يا دا چې انساني روح له مرګ نه وروسته د غومبسې يا

چنجي يا وښو په وجود کې ننوزي او يا په جهنم کې د يو لعنتي موجود په څان کې ځای ونيسي".(١)

په اوپانيشادونو کې هم د تناسخ په باره کې مفصل بحثونه شته دی. د هندوانو په عقيده تناسخ د (کرما Karma) (عمل) اصل ته ډېر ورته والی لري او له کرما څخه هدف د نېکو او بدو اعمالو په ورانديې سزا او برائت دی، څه که په وينا کې وي او که په فکر کې او يا عمل کې.

په نړۍ کې هرڅه چې دي که شخص، کورنی يا ځناور يا گياه وي او په خپله نړۍ او خدايان هم د تناسخ او کرما د قانون تابع دي. د تناسخ او د نيک او بد اعمالو بدن د هندي کيت د عقايدو بنسټ جوړوي. مرگ په هيڅ ډول د ژوند پای نه ده، بلکې د ژوند له دورو څخه د يوې دورې پيل دی. (٢)

د جان ناس په قول، چې د اوپانيشادونو په يوه برخه کې وايي: "هغوی چې په ژوند کې د صالح عمل او نيک چلن خاوندان دي. له مرگ وروسته يې روح په غوره شوي زهدان (زيلانځ) کې لکه د يوې برهمني ښځې يا د يوې کاشاتريا، يا ويسا مېرمنې په رحم کې د مراتبو له مخې ځای نيسي،

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ترجمه على اصغر حكمت، چاپ سوم (تهران: " فرانكلن، ١٣٥٤)، صفحه ١٠٥.

[2] داراكوشه، او پانيشادها، ترجمه جلال نائينى و دكتر تاراچنـد (تهـران: كتابخانـه ظهورى، ١٣٥٦)، ٢٩ مخ.

خو د ناوړو او شريرو كسانو ارواح په ناوړه او مكروه رحمونو كې ځاى نيسي. د مثال په توګه د يوې سپې يا پړانګې يا بالاخره د يوې ساخله (نجسې) طبقې (پاريا) ښځې په رحم كې ځاى نيسي."([1])

په "تاريخ ادبيات در ايران" كې دكتر ذبيح الله صفا حلول او تناسخ په يوه مانا كارولي، خو وروسته يې په اسلامي نړۍ كې پر حلوليه افكارو معتقدين ښېړلي دي.([2])

"ابن سيناى بلخى په خپلو آثارو كې په تېره بيا كتاب الشفا والنجاة او داسې نورو كې دغه عقيده باطله كړې ده، ځكه چې نوموړي ثابته كړې، چې نفس او روح د بدن له پيدا ايښت نه پخوا وجود نه لري، بلكې د بدنونو د خلقت په وخت كې پيدا كېږي او هر بدن په خپله د يو نفس مستحق دى او هر حيوان په يو نفس شعور پيدا كوي."([3])

موږ نور د تناسخ په باب مجرد بحث ته دوام نه وركوو. زموږ هدف دا دى، چې د بايزيد روښان په افكارو كې تناسخي افكار او د هغو تاثيرات شته او كنه؟ په دې باب موږ دمخه هم وويل، چې تر تولو دمخه اخوند درويزه زيات تومتونه لګولي دي. له هغه نه د تاريخ مرصع مولف هم

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ۱۰۶ مخ.

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، جلد اول، چاپ دوم (تهران: فردوس، ۱۳۶۶)، ۶۱ مخ

[3] آريانا دايرة المعارف (پښتو) پنځم ټوك، كابل، ۱۳۵۴ كال، ۱۱۷ مخ

اقتباس کړي او نورو مؤرخينو او څېړونکيو هم يادونه کړې ده، خو موږ د خپل کار د اسلوب له مخې اړ يو د ځينو څېړونکيو نظريې او بيا د بايزيد روښان اصلي متونو ته مراجعه وکړو:

سيد تقويم الحق کاکاخېل د مخزن په سريزه کې کښلي دي، چې د بايزيد روښان د يوه مريد له خولې اشاره اورېدل شوې:

"خليل اووی چې دا ګيدړان بعضې ستاسو مور پلار دي او بعضې نيا نيکونه او فرياد کوي چې د کُنډو، يتيمانو مالونه په زور مه خورئ. په ژوند کې د خدای معرفت حاصل کړئ که داسې مو ونه کړل نو د مرګ نه پس به "د انسانيت جامه" اونه مومئ."(١)

نومورې د خپلې ليکنې په پای کې دې نتيجې ته رسېږي، چې:

"د تناسخ د يوې مسالې نه علاوه د باقي ټولو الزاماتو په سلسله کې خيرالبيان د اخوند درويزه بابا(رح) تاييد کوي او دا ترې معلومېږي چې اخوند درويزه بابا نه د بايزيد په عقايدو غلط پوی شوی و، نه يې پکې له ځانه څه ګډ کړي وو..."(٢)

مشهور انګليسی مؤرخ الفنستن، چې د پښتنو په باب يې د اعتبار وړ کتاب ليکلی دی (د کابل سلطنت بيان) په

---

[1] مخزن، سريزه (سد) مخ

[2] ايضا، (سه) مخ

هغـه کې هـم دې مسـالې تـه گوتـه نيسـي، خـو څېړونکي عقيـده لـري چې کيـدای شـي نومـوړي د عوامـو پـر افسـانو تکيـه کـړې وي:

محتـرم اسـتاد صـديق روهـي پـه خپلـه ژوره څېړنـه کـې، چې د روښـان پـر لومړنيـو (اصـلي) آثـارو يـې تکيـه کـړې، د خـپلې څېـړنې پـه نتيجـه کـې د روښـان پـه افکـارو کـې د تناسـخي عقايـدو پـه بـاب دې نتـيجې تـه رسـېږي:" روښانيـان وايـي چې مـوږ پـر تناسـخ عقيـده نـه لـرو امـا دا عقيـده د روښـان دمريـد لـه خولې اورېدلې شوې ده".([1])

پـه حالنامـه کـې هـم راسـاً او سـيده ډول د بايزيـد روښـان لـه خـولې او عقيـدې کـوم سـند او ليکنـه نـه شـته، بلکـې د حالنـامې بشـپړوونکی ليکـي، چـې د روښـان د مريـدانو لـه جملې څخـه خليـل نـومي، چې د شينوارو د قـوم مشـرانو تـه يـې ويلـي وو، چـې ستاسـې پلرونـه او نيکونـه گيـدړان دي، کـه تاسـې د پرديـو خلکـو مالونـه پـه زور خـورئ، نـو لـه مرگـه وروسـته بـه تاسـې بيـا د انسـان پـه جامـه کـې راڅرگنـد نـه شـئ. مخلـص دا اتهـام ردوي او وايـي، چـې د بايزيـد روښـان مريـد دا خبـرې ددې لپـاره کـړې وې، چـې شـهنواري پـرې ووېـروي. حالنامه نوموړې "پېښه" په دې ډول رانقلوي:

"چـون مـردم شـينواری همـواره خليـل را نشسـته و در مراقبـه

---

[1] صديق روهي. (روښان پېژندنه) کابل، ١_٢ گڼه، (کابل د علومو اکاډمی ١٣٦٧).
٢٦ مخ

میدیدند، بروی حسد میبردند و برای شان میخندید و این مثل می ستند: "راست کلئیٔ نماست، علی بوتي ناست." و برای امتحان میپرسیدند، روزی شغالان به عبادت خود فریاد میکرند، آنها گفتند: روشانی میگویند که ما آواز و صاحب آواز و تسبیح از در می یابیم (تسبیح را در میابیم) پس شما بگویید که این شغالان چه میگویند. خلیل گفت: که او از میان عارف و سامع و حق تعالی پنهان رازیست نباید مر عارف را که راز پنهان به اغیار آشکارا کند.

آنها گفتند که شما دروغ می گویید معنی و تسبیح هر آواز را در نمی یابید اگر معنی و تسبیح در می یابید پس بگویید که این شغالان چی میگویند. خلیل گفت: نمی گذارید صاحبان این آواز و معنی آن بر شما بیان کنم. شما بدنخواهید برد. گفتند شما بگویید، مایان بد نخواهیم برد. آخر خلیل گفت که این شغالان بعضی مادر و پدر و بعضی جدوابای جسد شما اند. بسوی شما ندا و فریاد میکنند (ممکن داسي وي)، بسوی شما ندا و فریاد میکنند که به زور و ظلم مال یتیمان و بیوه زنان میخورید. (مخورید).

و در حیات خود معرفت ذات حق تعالی را حاصل نمایید آواز صاحب آواز بشناسید و دم خود را چنین نکردید. بعد از مرگ جامه (بی) یاد حق تعالی مگذرانید. اگر انسانی نخواهید یافت."[1]

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۲۲_۳۳۳، مخونه.

حالنامه د خلیل پورتنی استدلال او بحث د اعتقاد له مخې نه بولي، بلکې ثرګندوي چې خلیل دا خبرې د شینوارو د وېرولو لپاره وکړې.

حالنامه زیاتوي :"ای عزیز من. خلیل که این سخن گفت نه از روی اعتقاد خود گفت، بلکه برای سرزنش و تهدید آن قوم فرمود. زیرا که اعتقاد این خاندان بر مذاهب تناسخ نسبت (نیست)... و اعتقاد این خانواده آنست بر هر یکی که صفت کدام حیوان غالب بود، بعد از مفارقت قالب در عالم مثال صورت آن حیوان بگیرد."[1]

په دې ډول حالنامه له پورتني بحث څخه وروسته زیات مثالونه راوړي. د مشاېخو او لویانو قولونه راوړي. د مثال په ډول وایي، چې: د ولي محمد برکي چې د بایزید روښان مرید و، د هغه په اثر کې چې لطیفه شریفه نومېږي، له هغه مې اورېدلي دي چې د یو سړي مال ثروت ډېر خوښ و، تر دې حده چې زیاتره وخت به تري چا نه اورېدل، چې خدای تعالی دې نن ورځ په نړۍ کې ماله ثروت راکړي سبا چې په آخرت کې هرڅه غواړي ودې کي. یوه ورځ ناڅاپه ناروغه شوه، ځنکدن یې شو. خلک ورته راټول شول، ورته وې ویل چې د شهادت کلمه ووایه. هغه وویل اوس د شهادت د تازه کولو وخت نه دی. زما نظر ته مرک راځي او راته وایي چې له

[1] ایضاء، ۳۲۳ مخ

PDF Compressor Pro

هغـه قالـب نـه راووځـه او دي قالـب تـه راننـوزه. د حالنـامې بشـپړوونكى دا حكايـت پـه دې ډول تفسـيروي او نتيجـه تـرې اخلـي، چـې هـر هغـه "زره" يـا موجـود چـې حيـواني صـفات ولـري، كـه څـه هـم د انسـان پـه قالـب كـې وي او مـړ شـي، د حيوان په صورت بيا راژوندى كېږي.

پـه دې ډول هغـه څـه چـې پـه تناسـخي افكـارو پـورې اړه لـري او هغـه څـه چـې د روښانيـانو پـه عقايـدو پـورې اړه لـري، دا دي چـې پـه تناسـخي عقيـده كـې "زمـان" د بحـث وړ نـه دى، روح ابـديت لـري. يـوازې د ښـو او بـدو اعمـالو پـه كـړو سـره پـه راتلونكيـو ښـو او يـا نـاوړه كسـانو يـا موجوداتـو كـې ځـاى نيسـي. لكـه چـې ددې بحـث پـه سر كـې ورتـه اشـاره وشـوه، خـو د روښانيـانو يـا د بايزيـد روښـان پـه حالنامـه كـې دا مسـاله لـږه بـاريكي لـري او هغـه دا ده، چـې انسـانيت يـوازې د انسـان پـه جسم او هيكل نه دى بلكې:

تــو همـــى دانـــى كـــه همـــه آدمنـــد
كـــه بســـيار گـــاو و خـــرى بـــى دمنـــد
گـــر بصـــورت جملـــه انســـان بـــودى
احمـــد و بوجهـــل خـــود يكســـان بـــودى.

پـــه دې مانـــا چـــې يـــوازې پـــه صـــورت نـــه ده، بلكـــې د روښانيـانو پـه عقيـده هغـه كسـان چـې د هغـو پـر زړو بانـدې "د

هر حیوان خصلت غالب شو" د همغه حیوان خصلت او ماهیت پیدا کوي. روښانیان دا هم ورسره ثرګندوي، چې د حشر په ورځ د دوی اصلي څیرې یعنې حېواني صفات رابرسېره کېږي او د همغه حېواني موجوداتو په شکل راپورته کېږي. حالنامه لیکي:

"امام شبلی رحمة الله علیه آورده که حضرت رسول الله علیه واله وسلم از افواج پرسیدند، فرمود که حشر کرده شوند دو صفت از امت من بعضی به صورت بوزینگان بعضی بر هیئت خوگان و برخی نگون ساران که ایشان را بروی به دوزخ میکشتند و بعضی نابینایان و بعضی کران و گنگان و بعضی میخائید زبانهای خود را و آن بر سینه های ایشان افتاده باشند وریم ازدهان های ایشان سیلان باشد."([1])

په حالنامه کې دغه بحث نور هم تفصیل لري او د هغې محتوی دا ده، چې هغوی چې ګناه کوي، ظلم کوي، بدرفتار او بدکردار لري، دوزخ ته ځي او هلته ددغه ډول حیواناتو یا ړندو یا ګوډو او یا په بدرنګو او ناوړه څېرو سره ثرګندېږي. روښانیان معتقد دي، چې یوازې یو باریتعالی پر خپل حال دی.

[1] ایضاء، ۳۲۷ مخ

"نـی صـورت بمانـد نـی حسـن و نـی نـاز
نـــی محمـــود مانـــد نـــه نـــاز از ایـــاز
نـــی دولـــت بمانـــدنی ملـــک و ســـپاه
نـــی ایـــن حشـــمت و مـــال و زرجایگـــاه
دیگـــر هرچـــه بینـــی و ایـــن دهـــر و داد
نمانـــــد بجـــــز ذات پروردگـــــار"([1])

ب: حلول:

د بایزید روښان په آثارو، په تېره په حالنامه او خیرالبیان کې د حلول مفکوره د هغه له صوفیانه او عارفانه طرز تفکر سره تړلې ده. اخوند درویزه د خپلو اتهاماتو یا انتساباتو په لړ کې پر بایزید روښان باندې یوه د حلول مفکوره هم ورمنسوبوي او وایي، چې: "کله یې دا ویل: یارانو! خدای په خلق کې محو شوی، لکه مالگه په اوبو کې، یا دانې په گیاهونو له هر چا سره یو شوی."([2])

"د حلول پلویان وایي چې خدای په ټولو شیانو کې حلول کړی او یکې گډ شوی دی، لکه خوږوالی په خرما کې. له اتحاد او حلول څخه مراد دا دی چې دوه شیان داسې یو تر بله سره گډ شي چې په حکم کې یو شی وگرځي، لیکن توپیر او فرق په هغه ځای کې دی چې اتحاد له خالق سره د مخلوق

---

[1] ایضاء، ۳۳۰ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن، ۱۳۱ مخ

د اتحاد په مانا دی په داسې حال کې چې د حلول مذهب وايي چې خدای په خپلو مخلوقاتو کې حلول کوي او دا دواړه مذهبونه د وحدت وجود له مذهب څخه توپير لري."([1])

په اسلامي مدنيت کې زياتو متفکرينو پر حلول باندې باور درلود ان تر دې چې تر څو پېړيو پورې يې دوام کړی دی. ډاکټر ذبيح الله صفا ليکي:

"په مسلمانانو کې هغه پخوانی سړی چې د حلولي افکارو په خپرولو يې پيل وکړ، عبدالله بن سبا دی چې د علي بن ابيطالب (ع) په باب يې غلو کاوه او د هغه په الوهيت معتقد و او کله چې يې د هغه د قتل خبر واورېده، ويې ويل علي نه دی مړ، بلکې شيطان و چې د هغه په څېره کې راغی او علي آسمان ته پورته شو. د سبائيه فرقې ځينو کسانو تصور کاوه چې علي د ورېځو په منځ کې پټ دی. تالنده، برېښنا او آواز د هغه متروکې دي. دوی عقيده درلوده، چې علي به آخر له آسمانه راکوز شي او ټوله نړۍ به ونيسي."([2])

په اسلامي نړۍ کې د "بيانيه" فرقې په نوم کسانو هم دا باور درلود. "مغيريه" فرقه هم چې د مغيره بن سعيد العجلي چې د محمد بن عبدالله بن حسن بن علي پر مهدويت يې عقيده درلوده پر حلول يې هم عقيده درلوده.

---

[1] صديق روهي، "روښان پېژندنه" کابل، ۱_۲ گڼه، (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷مخ)، ۲۶ مخ

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، ۲ ټوک، ۶۲ مخ.

PDF Compressor Pro

نوري زياتي فرقي هم لکه "حربيه" هم پر دي معتقده وه.
"داميه" فرقي هم چې د ابو مسلم صاحب الدعوه په باب يې مبالغه کوله او امامت يې تر سفاح وروسته د ابو مسلم حق باله او د ابو مسلمه په نامه يوه فرقه په مروه کې جوړه شوه. دوی هم باور درلود چې د حلول له لارې د خدای روح په ابو مسلم کې د الوهيت درجې ته رسېدلی او په دې ډول له جبرائيل، ميکائيل او نورو ملائکو څخه يې برتر بلله. په هرات او مروه دواړو ښارونو کې يې نفوذ درلود او د "برکوکيه" په نامه يې هم شهرت درلود. ددغه فرقې له پيروانو څخه چې به چا ويوښتل چې د منصور په امر څوک ووژل شو؟ دوی به ويل هغه شيطان و، چې د خلکو په سترگو کې د ابو مسلم په څېر ښکارېده.
"راونديه" فرقه هم پر حلول عقيده منده وه. مشهور حکيم هشام يا هاشم، چې په المقنع مشهور و، د هغه پيروانو هم عقيده درلوده "چې لاهوت په هيکلونو کې سير کوي او د خدای روح په آدم او له هغه نه نوح، ابراهيم، موسی، عيسی، محمد، علي او د هغه په اولادونو او وروسته ابو مسلم او بيا په المقنع کې حلول کړی دی. په دې ډول المقنع هم د خدايی دعوه درلوده. دوی د خپلو پيروانو لپاره نوی دين راووړ او د ترک له طوايفو سره په يووالي کې څو کاله د اسلام د سپاهيانو په وړاندې جنگېدل، چې په ١٦١هـ کال کې ووژل شو او پيروانو يې د پنځمې پېړۍ تر لومړيو پورې شهرت درلود."([1])

---

[1] ايضاء، ٦٣ مخ

په دې ډول کله چې په اسلامي مدنيت کې د "غلات" د فرقې په څېر نورې زياتې افراطي فرقې وينو، نو د حلول مفکوره په اسلامي مدنيت کې څه نوې خبره نه ده. دا چې له اهل سنت و جماعت څخه مخالفه لاره ده او په شريعت کې نه شته، بېل سوال دی، خو د زياتره متصوفينو په افکارو او عقايدو کې يې ليدلای شو.

بايزيد روښان هم د اسلامي مدنيت يوه افغاني پديده ده. حلول يې د تصوف او وحدت الوجود په قالب کې مطرح کړی دی. د بايزيد روښان عقيده په دې باب هم په خيرالبيان او حالنامه کې جوته شوې ده. نوموړی وايي خدای په مخلوق کې او مخلوق په خدای کې دی. د هغه په عقيده د کاېناتو ټول تش ځايونه د خدای په واسطه ډک شوي دي. "بين السماء والارض کان ملو بذات الرحمن و کان فی کل مکان (ميان آسمان و زمين هست پری بذات خدای و هست آن خدای در هر مکان) هادی ويلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."[1]

بايزيد روښان په خيرالبيان کې وايي: " ګوره ادميان زما په هست کې دي، زما هست ده په ادميان لکه کبونه په اوبو کې او اوبه په کبو کې لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هسې په ما ژوندي دي آدميان."[2]

---

[1] بايزيد روښان، خير البيان، ۲۶۸ مخ

[2] ايضاء، ۲۶۹ مخ

دغـه راز پـه يـوه بلـه برخـه کـې هـم وايـي: " ذات الله تعـالی کـان فـی الانسـان و حـول الانسـان کالمـافی حيتـان و حـول الحيتـان (ذات خـدای هسـت در آدمـی و گـرد (د) آدمـی چنانچـه آب هسـت در مـاهی (و گرومـاهی) هـادی ويلـي دي رحمـت د خدای په ده دا کلام."(١)

ددغـه ډول عقايـدو او افکـارو پـه تعقيـب کـې بايزيـد روښـان د انسـان لپـاره د کمـال منـازل او مقامـات ګـوري، يعـنې هغـه څـه او هغـه درجـې لټـوي، چـې نومـوړي پـه خپـل سـير و سـلوک کـې ځرګنـد کـړي او د همـدې بحـث پـه لومړيـو برخـو کـې مـو ورتـه اشـاره وکـړه. د مثـال پـه ډول کلـه چـې هغـه د وصـلت پـه مقام کې ځان له خدای سره يوځای کوي، وايي:

"يـادوي دې زمـا هسـتي پـه هغـه يـاد چـې دده هسـتي زمـا پـه هسـتی کـې ورکـه شـي او ورک دی ګمـان، ګمـان د وجـود ادامیان".

پـه دې ډول هـم د هغـه پـه حلوليـه افکـارو کـې هـم د هغـه د صـوفيانه سـير و سـلوک پـه پړاوونـو کـې يـو تـداخل وينـو، خـو زمـوږ پـه عقيـده زيـات بـاور پـردې دی، چـې د هغـه حلـول هـم د هغـه د سـير و سـلوک تـابع دی او نومـوړی انسـان لـه خپلـو فکـري عـالي مـدارجو څخـه وينـي. د هغـه د انتلـوژي او معرفـت مهمه او اساسي نقطه هم په دې برخه کې پرته او ځای لري.

✵ ✵ ✵

---

١ ايضاء، ٢٧ مخ

PDF Compressor Pro

پنځم څپرکی

د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانيانو اغيزې

روښـاني غـورځنګ، چې د بايزيـد روښـان پـه پيـدايښت (۱۵۲۵ع) او د هغـه پـه سير و سلوک او طريقت شروع کېـږي، د سترو جګـړو او مبـارزو جريـان دی. پـه سياسـي او اقتصـادي لحـاظ د مغلـو د امپراتـورۍ لپـاره د لـوی سـر خـوږ سـبب کېـږي. د بايزيـد روښـان د کورنـۍ د وروسـتي فـرد عبـدالقادر پـه مړينـه يـا پـای تـه رسـېږي او يـا کمـزوری کېـږي او لـه هغـه وروسـته کلـه چـې د جـلال الـدين زوی کـريم داد د دوی د کورنـۍ او غـورځنګ مشـر تاکـل کېـږي، پـه (۱۶۳۸ع) کـال

کې شاه جهان د امپراتورۍ په وخت کې کریم داد هم په پېښور کې ترور کېږي.

په دې ډول روښاني غورځنګ په پښتونخوا کې او په ضمني ډول د پښتونخوا په شاوخوا سیمو کې نژدې یوه پېړۍ دوام کوي. په دغه زماني فاصله کې روښاني غورځنګ د پښتنو په عنعنوي او ایستا (ولاړه) ټولنه کې یو پیاوړی داینامیزم ایجادوي، د پښتنې عنعنوي ټولنې په سیاسي، اقتصادي، ټولنیز، فرهنګي او فکري جوړښت کې بدلون راولي. سره له دې، چې روښاني غورځنګ د هغه د وروستي مشر په مرګ سره کمزوری کېږي او عملاً له منځه ځي، خو د ټولنې پر مستقبل باندې خپل ژور اثرات پرېږدي.

روښاني غورځنګ له سیاسي پلوه د مغلو امپراتورۍ د پښتنو په وړاندې انعطافي دریځ ته اړ کوي. په اقتصادي برخه کې یو لړ پرمختګونه منځ ته راځي (چې البته ددې بحث له حوصلې بهر کار دی) او په عمده ډول په فکري او فرهنګي لحاظ د پښتنو په ټولنه کې د سترو فرهنګي بدلونونو او انکشافاتو پیلامه ګرځي.

الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو د پښتو تصوفي او عرفاني ادب مقام:

د هنري او ادبي استعداد (الهام، تخیل، رؤیا) په باب او دغه راز چې څرنګه د هنرمند اهداف رامنځ ته کېږي او نطفه

يې تړل کېږي، زيات څه نه دي ويل شوي. په دې لړ کې هغه څه چې ډېر لږ پرې بحث شوی دی، د ناخبره شعور (ناخودآگاه) او اشراق پر نقش باندې، چې د خلاقيت په لړۍ کې مهمه پديده ده، هم څه نه دي ويل شوي.

د اشراق مفهوم د لومړي ځل لپاره د لرغوني يونان په فلسفه کې ځای ونيو. د اشراقي پوهې منطقي ماهيت هم په دې کې دی، چې د شناخت او تفکر د اختصار امکان او وس لري. اديب او متفکر د خپل ناخبره شعور له کلونو کلونو آرشيف څخه صيقل شوي مواد او افکار شعوري او خبري سطحې ته راباسي، په دې ډول بې ځايه به نه وي چې اشراق په ناخبره شعور کې د ناخبره شعور عنصر وبولو.

د بحث له دې ډول پيل څخه زموږ هدف دا دی، چې څرنګه څرګند کړو، چې عرفان، تصوف او ادبيات يا د ادبياتو يو مشخص عنصر يعنې شعر سره ټينګې اړيکې لري.

(له کومه ځايه چې شعر او شاعري، تصوف او عرفان په زياترو مواردو کې ګډې خواوې لري او د عواطفو، ذوق، شور، احساسات او عشق له يوې منبع څخه الهام اخلي، نو په دې ډول صوفيانو او شعراوو ډېر ژر يو بل سره پيدا کړل او يو له بله نژدې شول.([1])

موږ په دې باب سکولاستيکي بحث نه کوو، چې کومه

---

[1] زين العابدين موتمن، شعر و ادب فارسي. (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)، ۶۲مخ

یوه ډله دمخه شوه، خو دومره باید ووایو چې شاعر او متصوف د متقابلو اغېزو په رڼا کې یو بل سره پیدا کړل. باید څرګنده کړو چې تصوف یوه مسمی او مرامي موضوع ده. حال دا چې شعر د نظر او بیان او مطلب د څرګندولو له وسیلې پرته بل څه نه دی. شعر په اصل کې د تصوف لپاره چې د مکتب او هدف لرونکی دی د اغېزو له چتکتیا بل څه اثر لرلای شي.)([1])

د اسلامي فرهنګ د پراختیا په لړ کې په ټولو پېړیو او زمانو کې د متصوفینو او عارفانو چلند له شعر او شعري ادب سره یو ډول نه و.

په لومړۍ او دویمه هجري پېړۍ کې، تصوف یوه ساده عملي طریقه وه، چې پر زهد، عبادت او شریعت د احکامو پر امر و نهی ولاړه وه. په درېیمه پېړۍ کې اسلامي فرهنګ ته علومو او یوناني فلسفې لار پیدا کړه او ځینې مسایل لکه وحدت وجود، فنا فی الله او نور مسایل تصوف ته داخل شول. په لومړیو پېړیو کې صوفیانو د رسمي علامو استدلال او کتاب او تالیفاتو خاوندان په ملنډو یادول او (د معرفت د حصول شرط یې دا باله، چې د زړه لوح باید د مدرسې له زده کړو او نقش څخه پاک شي او تر هغه چې صفا او ساده ګي حاصله نه شي ناکېدونې

---

[1] ایضا

ده، چې د الهي معرفت د نقش منلو ته آماده شي.) ([1])

پر ځای به وي، چې د مشهور څېړونکي او پوه ډاکتر قاسم غني له قوله د ځو تنو مشهورو صوفیانو او عارفانو عکس العمل څرګند کړو.

(کله چې له حبیب عجمي څخه چې عامي او امي سړی و کرامت څرګند شو، حسن بصري چې یو عمر یې زده کړه کړې وه له هغه وپوښتل (ای حبیب این بچه یافتی؟ گفت بدانکه من دل سفید میکنم و تو کاغذ سیاه.) ([2])

ابراهیم ادهم ویلي دي:(درین طریق هیچ چیز برمن سخت تر از مفارقت نبود که فرمودند که مطالعه مکن.) جنید بغدادی ویلي دي:(چون حق تعالی بمریدی نیکی خواهد اورا پیش صوفیان افگند و از قرایان باز دارد. نقل است که گفت نشاید که مرید آنرا چیزی آموزند مگر آنچه در نماز بدان محتاج باشند و فاتحه و قل هوالله احد تمام است و هر مریدی که زن کند و علم نویسد از وی هیچ نیابد.)([3])

و شیخ ابو سعید ابوالخیر گفته که (بایزید بسطامي گفت حق تعالی فرد است اورا بتفرید باید جستن. تو اورا در کاغذ جویی کی یابی.)([4])

---

[1] قاسم غني. تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلفه آن. ج دوم، ق اول (تهران: ۵۰۶مخ)

[2] همدغه اثر، ۵۰۷ مخ

[3] ایضا

[4] هماغه اثر، ۵۰۸ مخ

جنید بغدادي وایي:(عارف آن است که حق تعالی از سیر او سخن گوید و او خاموش.)[1]

ددغه ډول اظهاراتو یو عمده دلیل همدا و، چې کله صوفیانو علم بد باله او د حقیقت د پوهېدو لپاره یې بې نتیجې، نو په دې ډول صوفي شرع، علم عقل او نقل د شهود او قلبي وارداتو په کشف پورې مربوط بولي او په دې عقیده دی، چې د زړه په صفایي سره د خدای معرفت حال او مشاهدې ته رسېږي. ان تر دې چې د فنا فی الله له لارې به بقا بالله ته ورسېږي، نو په دې ډول یې رسمي علوم او کسبي معارف بشپړ نه بلل.

خو د اسلامي فرهنګ په ټولو دورو کې مساله په دې ډول نه وه. صوفیانو خپل مطلوب ته له رسېدو څخه دمخه د رسمي أو کسبي علومو په زده کړو پیل وکړ. پر عربي او فارسي ادبیاتو او آثارو یې بشپړه احاطه درلوده. ځینو یې او صوفیانو په ظاهري علومو کې جوتېږي، چې زیاتره سترو عارفانو ستر قیمتي او ارزښتناک آثار هست او ایجاد کړل. وایي چې حسین بن منصور حلاج شپږ څلوېښت اثره تالیف کړي وو.

د متصوفینو منثور آثار پر دوو دورو وېشلای شو. یوه د ساده تالیفاتو دوره او بله هم د علمي تصنیفاتو دوره.

---

[1] ایضا

PDF Compressor Pro

په لومړۍ دوره کې د صوفيانو آثارو د رسالو شکل درلود، چې د ځينو شيخانو او صوفيانو له خوا پر خپلو شاګردانو د زده کړې لپاره ليکل کېدل او د ادب او سلوک په باره کې به يې موضوعات لرل او يا به يې د صوفيانو په حلقو کې ځيني بحثونه کول او د هغوی شاګردانو به ليکل، چې زياتره پر اياتو او احاديثو باندې ولاړ و.

دويمه دوره د صوفيانو علمي تصنيفات وو يعني چې فلسفې او حکمت ورته لاره کړې او علومو رواج موندلی و او په ديني بحثونو کې يې نفوذ کړی و او ځينو حکماوو او علماوو له فلسفې او حکمت سره بلدتيا پيدا کړې وه.

په دې ډول د تصوف مضمون او موضوع هم په شعر او هم په نثر کې جوته او څرګنده شوه.

ـ په نثر کې: زياتره مسايل لکه د خدای حقيقت، عالم او د الهي ذات د صفاتو، معرفت د هستونې يا افرينش علت د خلقت اسرار، وحدت وجود د روح او بدن او نور فلسفي مسايل په نثر کې څرګند او توضيح کړل. کله چې په اسلامي فرهنګ کې فلسفه او حکمت ځای نيسي، صوفي هم په زياتو فلسفي مسايلو لکه نفس، عقل، عالم صغير، عالم کبير، اعمال او افعال، جبر او سير د عوامو طبقه بندي او نورو باندې د اساسي مسايلو په توګه بحث کوي. په دې ډول تصوف علمي او فلسفي بنسټ پيدا کوي او په تدريج سره محی الدين ابن عربي او د اوومې پېړۍ علمي تصوف ته لاره هوارېږي.[1]

[1] هماغ اثر، ۵۵۱ مخ

 څرګنــده ده، چــې د علمــي او فلســفي مســايلو توضــيح او څرګنــدولو او بيــان تــه مناســبه ژبــه نثــر دی، پــر همــدې اســاس غــوره نثــري آثــار د متصــوفينو لــه خــوا مــنځ تــه راغلــه، خــو د قلبــي وارداتــو او احساســاتو او احــوال د څرګنــدولو لپــاره مناسبه ژبه شعر و.

پــه دې ډول تصــوف همېشــه لــه شــعر او شــاعرۍ ســره سـروکار درلـود، ان تـر دې چـې د صـوفيه دسـتور تاليفـاتو هـم لــړ زيــات شــعري رنــګ درلــود، ځکــه صــوفي د زړه ځنبــتن دی او د ذوق، خيــال، عــاطفې او احساســاتو پــه رنګينــو شــاعرانه خوبونـو کـې الـوتنې کـوي. پـه دې ډول د صـوفي لپـاره ښـه ژبـه، چــې وکــولای شــي د زړه ترجمــان شــي او احساســات څرګنــد کـړي، شـور و شـوق وجد او حـال څرګنـد کـړي. احساسـاتي ژبـې يعني شعر ته رجوع کوي.

مشــهور صــوفيان او عارفــان ســره لــه دې، چــې پخپلــه هــم د شــور او احســاس خاونــدان وو او پــه طبيعــي توګــه يــې لــه شــعر ســره مينــه درلــوده، وعــظ او ذکــر پــه مجالســو او د متصــوفينو پــه کړيــو او غونــډو کــې قصــداً شــعر وايــه او شــعر ويــل يــې د خبرو د اثر لازم ګڼل.

لکــه ښنګــه چــې:(لــه اســرارالتوحيد ښخــه جوتېــږي، شــيخ ابــو ســعيد ابــو الخيــر د تــذکر او وعــظ پــه مجالســو کــې غالبــاً پــه شــعرونو ســره تمثيــل او بيــان کــاوه او دا کــار پــه هغــه وخــت کــې د زاهــدانو لــه خصــلته ســره مخــالف و. پــه دې ډول لــه ســخت

مخالفت سره مخامخ شو چې د مېز پر سر د قرآن تفسير او اخبار پرځای بيت وايي.)[1]

په دې ډول شعر او ادب د تصوف او عرفان د اهدافو د بيان او څرګندوني او لېږدوني ښه او غوره وسيله شوه. د شعر مختلف شکلونه لکه قصيده، مثنوي، غزل، رباعي او نور تول درګرده د عشق، مينې، محبت، صداقت، توصيه او نورو پېچلو مسايلو د بيان وسيله شوه.

د مثنوي په قالب کې ستر آثار منځ ته راغله، چې اوس د نړۍ له سترو شاهکارونو څخه ګڼل کېږي او مشهور مثال يې د مولينای روم مثنوي معنوي ده.

غزل تراوسه هم د عشق او محبت لپاره ښه قالب دی او د شعر نور شکلونه هم دا ډول.

ب: روښانيان او پښتو صوفيانه ادب:

پخپله بايزيد روښان د خيرالبيان، حالنامې، صراة التوحيد، فخرالطالبين، مقصود المومنين مولف او د پښتو د رسم الخط هستوونکی او مبدع دی. دغه راز د بايزيد روښان، پيروان او د کورنۍ عالمان غړي، مشران او خلفا هم د ديوانونو، آثارو او تاليفاتو خاوندان وو، چې له هغه جملې ارزانی خويشکی، مېرزا خان انصاري، واصل روښاني، علي محمد مخلص، دولت لواڼی، کريمداد، قادر داد،

---

[1] هماغه اثر، ۵۵۳ مخ

اورکــزی روښــاني او نــورو مشـــهورو مولفینـــو، شـــاعرانو، متصـوفینو او عارفـانو پښتنـي راکـدې او ولاړې تـولنې تـه يـو فکـري تکـان ورکـړ. اسـتاد کامـل مومنـد پـه خپـل اثـر کـې پرخـاى دا خبـره يـادوي يـا راوړي، چـې:(...د هغـه د تحريـک مـذهبي او علمـي اړخ د پښتنـو ذهنونـه او دماغونـه رابيـدار کـړل او کـه د هغـه مـذهبي، صـوفيانه، يـا فلسـفيانه عقايـدو او افکـارو سـره لکـه چـې پـه کـار دى څـوک اخـتلاف هـم لـري... هغـه لـه بـه ضـرور د ښـاغلي صـاحبزاده حبيـب الـرحمن قلنـدر د ډيـرې مناسـبې او ښـکلـې وينـا مطـابق ددې خبـرې ډاډ ورکـوي چـې هغـه پښتـو د مقررينـو يـوه لويـه طبقـه راغونـډه کـړه او د هغـوى صـلاحيتونه يـې رابرسـيره او جـوت کـړل. ددې د نتـيجې پـه طـور بـه پښتونخـوا کـې يـو لـوى صـوفيانه ادب پيـدا شـو، چـې د هغـه يـوه لويـه برخـه نـه صـرف لـه علمـي نقطـهء نظـره، بلکـې د فـن او ادب لـه رويـه هـم ډيـره اوچتـه او د سـتاينې وړ ده. دا ادب اکثـر او ببشـتر پـه نظـم کـې دى او دده پـه تخليـق کـې د ارزانـي خويشـکي، مخلـص، د بايزيـد د لمسـي ميـرزا او شيخ دولت لواڼي نامې خاص طور د يادونې دي.)([1])

پـه دې ډول ددې بحث پـه ټـاکلې مقطـع کـې دې خبـرې تـه هـم رسـيږو، چـې روښـاني غـورځنگ د پښتنـو پـه ادب او فـرهنگ کـې هـم خـاص اتموسـفير ايجـاد کـړ. دې غـورځنگ پـه څرګنـد او

[1] دوست محمد کامل مومند، رحمن بابا، (پېښور: اداره اشاعت سرحد، ۱۹۵۸)، ۱۰مخ

جـوت ډول عرفـاني او تصـوفي ادب پښتـو ادبيـاتو تـه رانـنـه ايسـت. دې غـورځنګ د ښځـو حقـوق رابرسـېره او لـه نارينـه وو سـره عمـلاً مسـاوي اعـلام کـړل. دې غـورځنګ سـپېڅلي کتابونـه پـه پښتـو وکښـل. دې غـورځنګ پـه پښتنـي فرهنګ کې د موسيقۍ تکامل ته لاره پرانستله.

پـه اسـلامي مـدنيت کـې تصـوفي ادب د تنـوع او غنـا لـه پلـوه ځـانګړې ارزښـت لـري. دغـه ادب هـم د نظـم لـه پلـوه او هـم د نثـر لـه پلـوه، هـم د فلسـفي افکـارو، هـم د اخلاقـو، هـم د تـاريخ او هـم د تفسـير او هـم د مناجـاتو حـديث، سـماع او بيـان لپـاره ډېره ښه او په زړه پورې وسيله ده.

زريـن کـوب ليکـي: "تصـوفي ادب لـه عرفـاني تمثيلاتـو او حکايـاتو څخـه نيـولې تـر قلنـدري غزليـاتو او شـطحياتو پـورې سرشـاره تنـوع او غنـا لـري او د هغـه ژورتيـا او اصـالت لـه مخـې چـې پـه کـې شـته نـه يـوازې د سـيترامهارت، سـن فرانسـوا، سـانتا تـرزااواز تـر يـوه حـده د ابـن فـارض، عطـار او مولـوی آواز ځرګنـدوي، بلکـې پـه ځرګنـده يـې جوتـوي چـې تـر زياتـه حـده د لويـديځ عرفـان کـولای شـي د شـرقي ذوق حکمـت لـه سـرچينې څخه فيض واخلي."[1]

مـوږ غـوارو پـه دې بحـث کـې يـوازې د روښـاني غـورځنګ د پيروانـو پـر ادبـي او فرهنګـي نقـش څـه ووايـو. د کـار د اسـانۍ

---

[1] عبدالحسين زرين کوب، ارزش ميراث صوفيه، څلـورم چـاپ، (تهـران: سـپهر، ۲۵۳۶)، ۱۲۸ مخ

لپاره به ښه دا وي، چې لومړی د دغه غورځنګ د مشهورو شاعرانو لنډه پېژندنه وړاندې کړو او وروسته د هغوی د هنري ادبي کار د عمده تصوفي منابعو او موضوعاتو په باب خبرې وکړو:

بایزید روښان د خپل فرهنګي او عرفاني فعالیت په ترځ کې ډېر زیات معتبر او قدروړ آثار لکه خیرالبیان، مقصود المومنین، فخرالطالبین، حالنامه او صراط التوحید لیکلي. نوموړي په دغو آثارو کې د خپل سلوک او طریقت او عرفاني لارې لارښوونې کړې، مریدان یې پر ځان راټول کړي او د خپلو سرتېرو مریدانو یو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختیا مومي، له محلي حکومتونه او متنفذو روحانیونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پیدا کېږي او د تضادو قطبونو د منځ ته راتللو سبب کېږي. له فکري پلوه تولنه انقطاب پیدا کوي. د عرفان او شریعت په اشکالو کې ځرګند فکري بېلتون او دوه والی منځ ته راځي.

خو د روښان پیر په خوا کې تر هغه وروسته د هغه د کورنۍ غړیو او د هغه مریدانو زیات او بارزښته منثور او منظوم آثار پرېښودل، چې تر دغه وخته یې په پښتني ټولنه کې په بشپړه توګه ځای خالي و.

د بایزید روښان انصاري هغه پیروان او مریدان، چې د داسې فرهنګي، ادبي آثارو خاوندان دي چې د عرفاني او

تصوفي افکارو حامل وو، په دې ډول دي:

۱ـ ارزاني روښاني

۲ـ دولت لواڼی

۳ـ میرزا خان انصاري

۴ـ واصل روښاني

۵ـ میر خان روښاني

۶ـ قادر داد روښاني

۷ـ علي محمد مخلص

۸ـ اورکزی روښاني

۱ـ ارزاني روښاني:

ارزاني د پنجاب په قصور کې زیږېدلی او لوی شوی دی.

ارزاني روښاني د پیر روښان له ډېرو مشهورو مریدانو او خلفاوو څخه و. نوموړي د پښتنو په خویشکي قبیلې پورې اړه درلوده او د پلار نوم یې برهان و. د ارزاني دوه ورونه نور هم چې علي محمد مخلص او ملا عمر نومېدل، د پیر روښان له ډېرو مخکښو مریدانو څخه ګڼل کېدل. ارزاني د خپلې دورې فصیح او بلیغ شاعر و، چې پر پښتو سربېره یې په فارسي، عربي او هندي هم اشعار ویلي دي، بلکې په دغو درېو واړو ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه پرېښي دي، خو له پښتو دیوان پرته یې نور دیوانونه ترلاسه شوي نه دي.

اخون درويزه په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د ارزاني د عقل، فهم او قابليت يادونه کوي او حتی تر دې حده يې ليکلي، چې د خيرالبيان په ليکلو کې د ارزاني لوی لاس و.

همېش خليل په خپل اثر ورکه خزانه کې ليکي:

(ارزاني يو صوفي او سالک شاعر و، چې کلام يې د توحيد او عرفان ترجماني کوي، د تصوف او معرفت رازونه يې د شعر په ژبه بيان کړه او دغه شان پښتو کې يې د صوفيانه او عرفاني شاعرۍ نوی باب پرانيست.

ارزاني د وحدت الوجود مسايل بيان کړي دي او ټوله شاعري يې هم ددغه مسئلې سره اړه لري. هغه د الله تعالی د ذات نه د بل هېڅ څيز د وجود قايل نه دی. ارزاني چونکه همدغه خيال په خپلو اشعارو کې رنګ پېش کړی دی، همدغه وجه وه چې د ارزاني شاعري د عوامو د عقل، فهم او پوهې له سطحې ډېره اوچته ده. ارزاني په پښتو ادب کې د سلوک او تصوف د باريکو اسرارو د ملک ړومبی موسس دی چې پښتو کې يې د تصوف د هسکې منارې بنياد کېښود.)[1]

۲_ دولت لواڼی:

دولت لواڼی د روښاني غورځنګ مشهور شاعر او پياوړی مبلغ و. دولت د داد الله زوی، حسن خېل لواڼی دی. مور يې ورد ګه وه.

---

[1] همېش خليل، ورکه خزانه، ۱ ټ، (پېښور: ن، م) ۳۹۲ مخ

دولـت لـوانی د روښـانـي غـورځنګ هغـه وحـدت الوجـودي مبلـغ شـاعر دی، چې مرتـب آثـار او بشـپړ ديوانونـه لـري. دولـت لـوانی پـه پښتـو ادب کـې هـم پـه شمدغـه نامـه يـاد شـوی دی. نومـوړی پـه خپلـه زمانـه کـې د (فقيـر دولـت) پـه نـوم هـم يـاد شوی دی.

استـاد عبدالشـکور رشـاد د دولـت لـواني د ديـوان پـه سـريزه کې کښلي دي:

"... لـه يـوې خـوا دولـت پـه خپلـو اشـعارو کـې ځـان د پيـر روښـان (۹۸۰هـ ش) مريـد ښکـاره کـړی دی او لـه بلـې خـوا د دولت پـه نامـه د پيـر روښـان يـو خليفـه هـم شته او سربېره پر دې بايزيـد روښـان او روښانيـانو دغـه خليفـه دولـت او دولـت لـوانی شـاعر يـو بلـل شـوي دي، نـو ماتـه دا اټکـل لـږ څـه د څېړنې وړ ښکاري..."[1]

استـاد پـه خپلـه ليکنـه کـې ددې خبـرې ښکاره کوي او د دولـت د شـعرونو پـه اسـتناد جوتـوي، چـې سـره لـه دې چـې دولـت د علـي محمـد مخلـص او د پيـر روښـان د لمســي او پيـاوړي وحـدت الوجـودي شـاعر ميـرزا خـان انصـاري څخـه روحـاني، مسـلکي اداري استفاضـه کـړې ده، خـو د نومـوړي لـه اشـعارو جوتيـږي، چـې هغـه پـه سـيده توګـه لـه پيـر روښـان او ارزانـي څخـه فـيض مونـدلی دی. استـاد د خپـل استدراک او

[1] دولت لوانی، ديوان، "پوهاند عبدالشکور رشاد پـه سـريزه" (کابـل: پښتـو ټولنـه، ۱۳۵۳)، ۶ مخ

ښېړني لـه مخـې جوتـوي، چـې کېـدای شـي دولـت هـم د پيـر روښان بې واسطې مريد ومنل شي.

دولـت لـوانی هـم د روښـاني غـورځنګ د نـورو مشـهورو شـاعرانو پـه ښېـر د تصـوف او روښـاني طـريقې ښېلابېلـو پړاوونـو او عقايـدو د توضـيح او تشـريح لپـاره خپـل شـعر او کـلام وقـف کـړی. د هغـه پـه غزلـو او قصـايدو کـې د هغـه روښاني فکري سير په ډاګه جوتيږي.

۳ـ مېرزا خان انصاري:

ميـرزا خـان د نورالـدين زوی، د بـي بـي شمسـو لـه لارې د بايزيـد روښـان لمسـی دی. د نومـوړي د زېږېـدو نېټـه نـه ده معلومـه، خـو پـه (۱۰۴۰هـ ق) کـال کـې پـه دکـن کـې پـه يـوه جګړه کې شهيد شوی دی.

مېـرزا خـان انصـاي د روښـاني نهضـت د ادبـي افـق يـو ځلانـده سـتوری دی. د نومـوړي د ديـوان پـه هـره برخـه او هـر شـعر کـې د روښان پير فلسفي او تصوفي افکار منعکس او څرګند دي.

مېـرزا خـان هـم د ارانـي او دولـت لـواني پـه ښېـر پـه خپلـو شـعرونو او غزلـو او قصـايدو کـې روښـاني مفکـورې او د روښـان فکـري سـير تـه ځـای ورکـړی دی. د هغـه ديـوان پـه هـره برخه کې د همدې مسالې ښه څرګندوی دی.

اسـتاد عبـدالحی حبيبـي وايـي:" د دولـت او ارزانـي او ميـرزا انصـاري کـوم قصـايد چـې اوس مـوږ تـه پاتـه دي، د

مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسې ښکاري چې د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت و موعظت قصايد او بيا د شيخ فخرالدين عراقي د جذبې او حاله ډکې ويناوې په دغو او قاتو کې دونې مقبولې شوې وې چې د رندانو او د زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وو او د پير روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو ميوست وه."[1]

۴ـ واصل روښاني:

واصل روښاني هم د ديوان څښتن او د ښې ادبي او شعري قريحې خاوند و، چې د لسمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په وروستيو لسيزو کې يې ژوند کاوه.

واصل روښاني هم د بايزيد د لارې مبلغ او د هغه شعر او ديوان هم د روښان د فکري سير او سلوک توضيح او تشريح ته وقف شوی دی.

محترم زلمي هېوادمل د واصل په باب د هغه د ديوان په سريزه کې ليکلي:

"... د روښان پير د مکتب فکر تابع و، نو ښکاري چې د روښاني تصوفي لارې زده کړه به يې د همدې لارې له نورو علماوو څخه کړې وي.

... د ديوان او نورو آثارو مطالعه يې ښکاروي، چې دی

---

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷)، ۳۸ مخ

د اوچتې علمي پايې خاوند شاعر و. واصل په پارسي او عربي ژبو هم پوهېده او ددغو ژبو د آثارو ښه مطالعه يې درلوده. د تصوف په باريکو لارو يې يون کړی و..."[1]

څېړونکی زلمی هېوادمل په خپله څېړنه کې د واصل د ديوان موضوعي ځانګړنې په دې ډول تشريح کوي:

"... د واصل د ديوان عمده او اساسي برخه د روښاني تصوفي لارې تلقين ته وقف شوې ده او د وحدت الوجود د تصوفي لارې ټولې باريکۍ يې په دقت سره په خپل شعر کې رانغښتې او بيان کړې دي. د روښاني تصوفي لارې ټولې ځانګړنې دده په شعر کې ليدای شي او د روښاني تصوف د اتو مقامونو شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، سکونت، تشريح او تفسير يې هم ځای ځای په خپل کلام کې کړی دی..."[2]

۵_ ميرخان روښاني:

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په قول د دولت لواني په ديوان کې (ص ۲۵۲ د کابل طبع) يوه اوږده قصيده د مير خان په نامه شته، چې تر ۱۰۰ بيتو زياته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري.

د ادبي ستوري مولف د خپل اثر په دوهم ټوک کې ليکي، چې:

1 زلمي هېوادمل، واصل روښاني ديوان، (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۶۵)، ۹ مخ
2 همدغه اثر، ۱۲ مخ

"د دولت لواني په ديوان کې د ميرخان د يوه اوږده بيان لاس ته راتللو دا وښوده، چې ميرخان د دولت معاصر روښاني شاعر دی او له دولت سره د زيات نږدېوالي او ناستې پاستې له کبله به يې شعر دده لاره موندلې وي."([1])

نوموړی زياتوي: "د مير خان نوره وينا په لاس کې نشته، خو دا ترلاسه شوی پارکی ښيي چې دی هم د نورو روښاني شاعرانو غوندې د پخې، ښې او خوږې وينا خاوند و او په خپلو شعرونو کې يې د سلوک باريکې نکتې ادا کړې دي."([2])

داسې جوتېږي، چې مير خان روښاني د خپل وخت روښاني مبلغ اديب او شاعر و، خو د هغه په باب او د هغه د شعر او ديوان په باب زيات معلومات نه شته.

۶_ قادر داد روښاني:

قادر داد د محمد زمان زوی، د پيرداد لمسی او د کمال الدين کړوسی او د بايزيد روښان کودی و. همېش خليل د مآثرالامراء په حواله ليکي:

"و چون در سنه (۱۰۴۳هـ) در تعينات کابل روزگارش بسر آمد، سعيد خان بهادر، بی بی الايی زن احداد (که دختر جلاله بود) با دو دامادش محمد زمان و صاحب داد و

[1] حبيب الله رفيع، ادبي ستوري، ۲ ټ، (کابل: اطلاعات و کلتور، ۱۳۵۹)، ۳۶ مخ

[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

قادر داد پسر محمد زمان را بار دیگر همراهان عبدالقادر در سرآغاز سال یازدهم (سن ۱۰۳۷ هـ) بدست آورده روانه حضور ساخت".([1])

استاد عبدالحی حبیبي لیکي:"دی هم اوږدې عرفاني غزلې لري چې کله کله یې دغه غزلې د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي... قادر داد د روښانیانو په صفت کې د کریمداد بنګښ ترڅنګ (مگر وروسته) د درېدلو حق لري، ځکه چې په کلام کې یې شعریت تر واصل دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده. مګر کله کله هنر هم پکې ځلېږي او سړی ویلای شي چې غزل یې د شعر ښکلاوې لري".([2])

همېش خلیل هم په ورکه خزانه کې د دوی یادونه کوي او لیکي، چې قادر داد دُ پیر روښان د مسلک او نظریې قایل و. کلام یې پوخ ولې برجسته نه دی، خو نوموړی دا خبره هم کوي چې اشعار یې روان خو د شاعرانه اوصافو نه عاري دي او د هغه کلام غوره شعرونه قصیدې او غزلې دي، خو موږ ته دا خبره په زړه پورې ده (چې هغه هم د خپل نیکه پیر روښان د مسلک او د وحدت الوجود د نظریې ترجماني کوي).

۷_ اورکزی روښاني:

دغه شاعر په قوم اورکزی دی. اصل نوم یې معلوم نه دی، د استاد عبدالحی حبیبي په قول له قادر داد او د هغه د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسې ښکاري، چې

[1] همېش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، ۳۹۰ مخ.

[2] عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده، ۴۴ مخ

د قادر داد تر مرگ وروسته هم ژوندی پاتې شوی دی.
همېش خلیل په ورکه خزانه کې لیکي، چې له اورکزي څخه صف یو مناجات، دوه قصیدې او څلور غزلې په لاس راغلي او د نور کلام یې څه پته نه شته.
دغه شاعر هم چې نسبتاً نوم ورکی شاعر دی، د روښان د لارې او طریقت مبلغ دی او د هغه له محدود کلام څخه جوتېږي، چې نوموړي هم خپل شعر او کلام د روښاني لارې د تبلیغ او انتقال لپاره وسیله کړی و.
"اورکزی هم کله د قادر داد د بایزید روښان د مسلک پیرو او هم د هغه مدرسهٔ فکر شاعر معلومېږي."

۸_ علي محمد مخلص:

علي محمد مخلص د ابابکر قندهاري کاسي زوی و. ددغې قبیلې یوه لویه پښه شینواري دي، چې علي محمد مخلص هم د شینوارو پښې ته نسبت درلود. د مخلص پلار د بایزید روښان له زوی جلال الدین روښاني سره په تیراه کې اوسېده. جهانګیر مغول په زمانه کې د جلال الدین له زوی الله داد سره هندوستان ته ولاړ او هلته په شمس آباد کې مېشت شو.
علي محمد مخلص د روښان د کورنۍ یو رښتینی او مخلص مرید و. د علي محمد مخلص پر کلام او طرز تفکر د روښاني لارې اغېزې ښکاره دي. د روښان پیر تصوفي

لارې يې پر عمل او نظر دواړو زور اثر درلود. د نوموړي آثار د روښاني لارې په بيانوونكو آثارو كې له ښو آثارو څخه ګڼل شوي دي.

د بايزيد روښان حالنامه چې پخپله روښان پيل كړې وه، علي محمد مخلص بشپړه كړې ده. پر حالنامه سربېره علي محمد مخلص د اشعارو د ديوان خاوند هم دی.

علي محمد مخلص يوه منثوره رساله هم لري، چې د كابل مجلې د ۱۳۶۷ كال په ۱_۲ ګڼه كې د زلمي هېوادمل له خوا چاپ شوې ده.

هېوادمل ددغې رسالې او د مخلص د طرز تفكر په باب يادونه كوي:

"دا رساله علي محمد مخلص په پښتو نثر كښلې ده او د خپلو وينااوو او كښنو د لا قوي كولو په منظور يې د استشهاد لپاره خپل او د ځينو نورو روښاني شاعرانو دغه راز د ځينو پارسي ژبو شاعرانو لكه مولينا جلال الدين (شپږ سوه څلورم_شپږ سوه دوه اويايم هـ.ق) او نورو بيتونه د احاديثو او آيتونو ترڅنګه راوړي دي.

دا رساله تصوفي مسايل بيانوي. تراوسه نه ده چاپ شوې، يوازې يوه خطي نسخه يې د كلكتې په بنګال ايشاټك سوسنيايټۍ كې د ميرزا او ارزاني له ديوانونو سره يوځای په يوه وقايه كې خوندي ده، ټول مخونه يې شپږ ويشت دي."(۱)

---

[1] زلمي هېوادمل، "د مخلص منثوره رساله"، كابل ۱_۳ ګڼه، (كابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)، ۳۶ مخ.

* * *

مومږ په څو پورتنيو کرښو کې يوازې د هغو کسانو نومونه او د فرهنګي ادبي کار په باب لنډه يادونه وکړه، چې د خپلو ادبي هڅو په ترڅ کې يې د روښاني غورځنګ او روښاني طرز تفکر لپاره کار کړی او دغه نړۍ ليد يعنې د روښان تصوفي او عرفاني افکارو ته يې په خپلو آثارو کې ځای ورکړی، په سيستماتيک ډول يې دغه افکار روزلي او تشريح کړي دي.

د بايزيد روښان تر خپلو اصلي افکارو يعنې حالنامې، خيرالبيان، مقصود المؤمنين او نورو وروسته د هغه افکار او سلوک او طريقت تر زياته حده د احساساتو په ژبه يعنې د شعر په ژبه بيان شوي او ددغه کار بانيان او ترسره کوونکي هم دغه شاعران او فرهنګيان دي، چې دمخه مو يادونه وکړه او پېړۍ وروسته يې پر پښتو ادب او فرهنګ باندې خپله غوڅه اغېزه پرېښوده.

ج: په روښاني ادبياتو کې تصوفي مضمون:

لکه چې دمخه جوته شوه، د روښانيانو د غورځنګ مشر بايزيد انصاري د روښانيانو د فکري او تصوفي مکتب مؤسس هم دی. نوموړي په خپلو مشهورو او معتبرو آثارو لکه خيرالبيان، صراط التوحيد، مقصودالمؤمنين او حالنامه کې په مفصله توګه خپل تصوفي او عرفاني افکار

بیانوي. پخپله بایزید روښان د شور و شوق، وجد او حال خاوند صوفي دی. هغه په همدې لړ کې د خپل وخت دننه د انسان د اشتیاق او شور په وړاندې ټول دیوالونه ونړول. سماع یې رواج کړه، موسیقۍ ته یې پاملرنه وکړه او د شعر په ژبه یې خپل مقاصد، اهداف او افکار بیان کړل. بایزید خیرالبیان په مسجع نثر وکښه، چې د سورهء رحمن له وزن سره مطابقت لري او د هغه مریدانو په غونډو، مجلسونو او د ذکر او عبادت په محفلونو کې په خواږه آواز لوسته.

دغه ډول بایزید روښان د شعر یو دیوان هم لري، چې په هغه کې یې هم د خپل طریقت او سیر و سلوک توضیح کړې ده. له بایزید روښان څخه د هغه فرهنګیانو مریدانو او پیروانو په خپلو اشعارو او دیوانونو کې د شعر په ژبه په تفصیل سره د بایزید روښان د تصوفي افکارو تشریح او توضیح کړې ده. ددغه کسانو یادونه ترمخه وشوه.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې د تصوف پر زیاتو مسایلو خبرې شوې دي او د هغه دپیروانو د شعري دیوانونو اصلي مضامین هم د بایزید د مشهورو آثارو له اصلي مضامینو څخه اخیستل شوي دي. د هغه د مریدانو په آثارو کې د تصوفي مضمون د انتقال او توضیح لپاره د فارسي ژبو شاعرانو په څېر د شعر عمده قالبونه لکه غزل، قصیده، رباعي او مثنوي غوره وسیلې دي. زیاترو په دغو قالبونو کې شعر ویلی او صوفیانه مضامین یې پکې ځای

کړي دي، خو په دغه قالبونو کې غزل او قصیده خاص ځایونه لري.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې عمده او اساسي مطالب انسان، وحدت، بحر وجود، مشاهده او بې رنګي، ذکر، د نفس وژل، شریعت او طریقت، روښاني سلوک، لومړني مراحل، روښاني اوه صفته، اته مقامه، عشق او صداقت دي.

انسان:

انسان د بایزید روښان او د هغه د مریدانو د شعر او ادب مرکزي مساله ده. بایزید د یوه عارف او صوفي انسان په توګه له خدای سره بې واسطې راز و نیاز کوي او د هغه مریدان هم خپل پیر یعنې بایزید روښان د مسکنت په مقام کې ویني، نوموړی د خلافت الهي د پر ښه مظهر ګڼي.

ارزاني روښانی وايي:

دا صورت د خاورو ځلي
په دم سپور او په دم پلی
په دا ځلي کې بسیا دی
ددې دواړو کونو کلی
حق د دواړو کونو علم
د صورت پر کتاب کښلی

دا کتـــاب دی هغـــو لوســـتی
چــې یــې خپــل صــورت کتلــی
دا صـــورت لـــوح محفـــوظ دی
لـــه لـــوی نـــون قلـــم وتلـــی.

تـــوحيد:

بايزيـــد روښـــان د نـــورو اســـلامي متصـــوفينو پـــه څېـــر د وحـــدت او (همـــه اوســـت) مفکـــورې ډېـــرې زيـــاتې روزلـــې او تشـــريح کـــړې دي. د هغـــه پـــه مشـــهور اثـــر خيرالبيـــان او همدارنګه حالنامه کې په دې باب زيات مطالب موجود دي.

پخپلـه بايزيـد روښـان د علـم پـه رسـاله کـې چـې پـه دې وروسـتيو کلونـو کـې پـه افغانسـتان کـې چـاپ او خپـره شـوې ده، د توحيد په باب يو نظم لري. په دې ډول:

د توحيـــــد علـــــم در بيـــــان کـــــړم
چـــــې ســـــرې يـــــې زده کوينـــــه
چـــې لـــه توحيـــد يـــې پوښتينـــه
بـــل خـــواب يـــې کـــړای شـــينه
توحيـــــد مقـــــام دی د يکانګـــــی
چـــې شـــپږ يـــې منزلـــه دينـــه
نومونـــــه بـــــه يـــــې وايـــــم
کـــه د چـــا پـــه رضـــا وينـــه

شریعت، طریقت، حقیقت دی
معرفت، قربت وصلت دی گنینه
په هر منزل کې امر دی هم نهی
بنده به خدای له واړه وپوښتینه
منزلونه د توحید او امر نهی دواړه
بیشک د سړي په زړه کې دینه
هر څوک دې و خپل زړه و ته نظر که
خپل زړه په تکبیر به وګورینه
که دا منزلونه او مقام یې دي موندلي
او عمل به یې هم په کړی وینه
ترو دی هسې امید کاندي
چې ځواب به د بنه خدای وکړي شینه
سړی دې امر نهی زده که
چې د خدای ځواب وکړای شینه
چې د خدای ځواب ونه که
په دیوان به د بنه خدای وشرمېږینه
د عاقلانو کړای بویه
چې په حیات د توحید د علم حاصلوینه
نور علم عبادات خیرات منات واړه
د توحید د شناخت له پاره کړي دینه
توحید ددي دري څنه
که د چا په باور شینه

توحید د عام د خاص دی
درېیم دی د خاص الخاص گټینه
توحید د عام دغه دی
چې وایی خدای یو دی یقین یې وینه
توحید د خاص دغه دی
چې له یگانگی آگاه وینه
توحید د خاص الخاص دغه دی
چې یگانه له هغه شینه
د عامو کړای بویه
چې توحید د خاصو زده کوینه
د خاصو کړی بویه
چې توحید د خاص الخاص زده کوینه
چې توحید د خاص الخاص ظاهر که
ترودی چار د موحدانو په دود کړینه
د بشر خوی وی ترو پرېږدی
خدایی خوی دی ونیسینه
هر چې علم د توحید زده که
جواب د توحید په آسمان شینه
تل به یگانه وینه له خدایه
راحت د یکانگی ورسره وینه
راحتونه رنگارنگ دي
بهتر د یکانگی دي گټینه

توحیـــــد یگـــــانګي د خـــــدای دی
هـــر څـــوک دې پـــه یـــوه خـــدای ایمـــان لرینـــه.

(۱۲_۱۴ مخونه)

بایزید[1] روښاني په خپله په دې نظم کې د توحید د حصول مراحل تول بیان کړي دي. استاد حبیبي د پیر روښان دا خبره د توحید لپاره د ښه سند په توګه راوړي، چې وایي:

"ما هر څیز له خپلې هستۍ د خپلې هستۍ دپاره یو یو کړی دی، په هر یو کې زه یو خدای یم بیګمان، ترو بویه چې زما د یکانګۍ یادګار هر یو چې ویني آدمیان."

دلته د (همه ازوست) شرح ده او هر شی د یوه واحد او شریک مصنوع دی او هر انسان، چې د مشهود سترګې لري باید په هر شي کې د لوی خدای صفت او قدرت ویني.([1])

په دې ډول د بایزید روښان د مریدانو او فرهنګیانو پیروانو په آثارو کې د توحید او نورو مفاهیمو سیستماتیک او منظم بیانونه د شعر په ژبه شوي دي.

ارزاني روښاني وایي:

د اثبـــات پـــه ســـرای دننـــه
غیـــــــر نشـــــــــــته الا الله
یـــو الله دی وړانـــدې بیـــار تـــه،
ښـــې اولکـــین تـــه و بـــالا

[1] عبدالحی حبیبي، پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټ، ۳۲۳ مخ.

د مــولی پــه یــاد کـــې اوســه
پـــه مـــلا هـــم پـــه خــلا

او دولت الله لوانی وايي:

هــر چــې نــوش د وحــدت مــی کــا
د خـــودۍ مرکــب بــه پــی کــا
یـــو دیــدن بــه د دوســت وینـــي
هــر نظــر چـــې پرخــه شـــی کــا.

پـه دې ډول د بايزيـد روښـان ټـول تعـاليم او زده کـړې د هغـه د شـاګردانو او مريـدانو پـه آثـارو کـې څرګنـدې شـوي او منعکسې شوې دي.

د دولـت لـوانی، میـرزا خـان انصـاري او واصـل روښـاني ديوانونـه همـدا اوس لـه مـوږ سـره شـته او پـر هغـو سـربېره د ارزانـي، قـادر داد، علـي محمـد مخلـص او د روښـان د نـورو پيروانـو آثـار هـم پـه تيـت پـرک ډول پـه ورکـه خزانـه (۲ـ۱) ټوکونـو کـې چـاپ شـوي دي، چـې د ټولـو مثـالونو راوړل زيـات وخـت نيسـي او ټـول د روښـان د تصـوفي ښـوونځي د زده کـړو منظم بيان دی.

روښـاني غـورځنګ پـه خپـل وخـت کـې د هنـدي او اسـلامي فـرهنګ لـه ګـډو اړخونـو څخـه پـه تېـره هغـه څـه چـې د پښتنـي ټـولنې لـه ځانګړتيـاوو سـره يـې سـمون درلـود، راواخيسـتل او پـه پښتـو ادب کـې يـې ځـای ورکـړ. روښـانی ادب يعنـي هغـه څـه

PDF Compressor Pro

چې د ادب په شکل کې د تصوفي او عرفاني افکارو مضمون ځای کړ. په پښتو کې د روښان پیروانو زیات داسې آثار هست کړل، چې دمخه په اسلامي فرهنګ، فارسي، ترکي او ماوراءالنهر کې منځ ته راغلي وو.

لکه چې دمخه مو وویل په روښاني غورځنګ کې په خپله پیر روښان، ملا ارزاني، علي محمد مخلص، ملا عمر، میرزا خان انصاري، دولت لواني، واصل روښاني، خواجه محمد روښاني، کریمداد، ملا مودود او نورو پیروانو یې په خپلو آثارو کې هڅه وکړه، چې عرفاني او تصوفي افکار د شعر په ژبه بیان کړي. دغه راز د روښان مخالفینو هم دې عنعنې ته په مخالف قطب کې دوام ورکړ. د روښان پیروانو په خپلو ادبي آثارو کې وحدت الوجودي نظریه وروزله او ښا پسته ټول آثار یې ددغه نظریې د تبلیغ لپاره وګومارل.

ملا ارزاني خوېشکي په خپل تصوفي اثر کې په منظم ډول دغه عرفاني نظریات بیان کړي دي. د هغه د کلام یوه نمونه په دې ډول ده:

د یوه وحدت له نوره
د یوه نور له پرتوه
درست کلیات یې موجود کړي
ددې کن اور له شوه

عـــــارف ورخبــــــر شـــــو
د الــــــف لــــــه پتهـــــه دوه
د کثـــــرت د کنبـــــت کرلـــــه
خـــود کـــري، خـــود کـــه دروه
د يـــــوه کـــــلال مانـــــې دی
کـــل کـــه کتـــرک دی کـــه گـــوروه
کـــه طالـــب پـــې دل بـــه خـــلاص کـــړي
د دويـــــې لـــــه بـــــده ســـتوه
د(دي) دل پـــــر بـــــراق ســـور شـــه
بـــــراق صـــاف دی لـــه جلـــوه
دغـــــه (يـــــو) بـــــراق ورخينـــــه
پـــاس تـــر عـــرش لـــه يـــوه دوه
د (خـــــــ)ودی تهـــــــو شـــــاخوږی
درســـت شـــا خـــوږی (ترمنـــدوه)
هـــر چـــه نـــن کنبـــت کـــړی کرلـــه
(کـــل) فـــردا بـــه شـــي درلـــوه
پوســـت کنـــده مـــي درتـــه ووی
کـــه غـــنم کـــري کـــه جـــوه

د تـــــا دم امانـــــت گـــــرو دی
غافـــل مـــه شـــه لـــه دغ گـــروه
لکـــه دی راویـــل نـــه شـــی
ددې شـــریعت لـــه (ب) هـــو(ه)
ارزانـــي پـــه پښتـــو (وکـــو) پـــښ
دا غـــزل لـــه یـــوه ووه.[1]

مېرزا خان انصاري وايي:

که لاهوت مې ښاپسته په ساده گی دی
بیا ناسوت پرې باندې رنگ شو مخطط
مشـرکان چـې خبـر نـه شـوله مقوصده
د کثـرت پـه ډېـر حسـاب کـې دي غلط.

❋ ❋ ❋

د ثـــاني گمـــان مـــانی دی
یگانـــه احـــد موجـــود شـــو
د کثـــرت پـــه بـــازار راغـــی
دی شـــاهد دی هـــم مشـــهود شـــو
شـــاه حجـــاب لـــه مخـــه واخیســـت
د میـــرزا طـــالع مسعـــود شـــو

[1] د ارزاني خوښکي کلیات، سمونه او څېړنه، ډاکټر مهجور خوښکلی، ۳۳۱_۳۳۲ م م

او:

صفات هیڅکله له ذاته نه بیلیږي
ځای په ځای حکم د رب دی له مربوب
په هرڅه کې زیاتونه د مولی دي
(و) میرزا وته جلوه کا بې مکتوب.

یا دا چې:

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم
لکه ذات په حقیقت کې خپسر ستایم
مدام یوله یو وجوده تماشا کړم
تل تر تله بې شریکه بې همتا یم
که څما یګانګی و ته نظر کړې
په وحدت کې دویي نشته یک تنها یم
د کثرت په عددونو مې ځان پټ کړ
اوس ګهي ګهې دغه شم ګهی دا یم.

یا د بحر وجود نظریه په دې شعر کې:

لکه کب دی له اوبو، اوبه له کبه
دغه هسې رسیدلی د هر چا یم
څما ذات په دواړه کونه نه ځایږي
په قفس کې ویدلی د میرزا یم.

✵ ✵ ✵

مرحوم استاد اسماعیل مبلغ لیکي:

"د پیر روښان په نظر خدای کاینات د انسان د ښېګنې سعادت او نېکمرغۍ لپاره هست کړي او انسان یې د خپل عبادت لپاره. له دې لامله باید د خدای په عبادت مشغول شو. ایمان له عقیدت، اقرار او عمل څخه عبارت دی.

دا ډول ایمان هغه وخت د خدای لپاره د منلو وړ دی، چې د خدای په معرفت ولاړ وي. د هغه له معرفته پرته هېڅ عبادت نه منل کېږي."[1]

مېرزا خان انصاري وایي:

ذاکران چې د غفلت له خوبه ویښ شو
د نفس وچلېده ته نظاره کا
مسافر چې له خوارډ خوبه بېدار شي
د سحر جرس د تلو په وخت ناره کا.

روښاني غورځنګ په درې جهاتو کې مبارزه کوله: یو له خپل نفس سره مبارزه، له ظلم او بې عدالتۍ سره مبارزه او بله د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه ده. د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه هماغه د تصوف او عرفان بیان و او هغه هم د پښتو ادبیاتو په وسیله، دوی د پښتو ادبیاتو له لارې خپل عقاید تبلیغ او رواج کړل.

لوی استاد عبدالحی حبیبي مرحوم د روښاني تصوفي

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ

ادب او د فارسي ژبو متصوفو شاعرانو د کلام د پرتلني په باب وايي:

"د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولينا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصايدو اصلي شمزۍ ده. مگر فرق دوني دی، چې د روښان په مکتب کې ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېرې کمې دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق شته کوم چې د غزنوي او غوري دورې په قصايدو کې ليدل کېږي او نه هغه ستر غم او د انگازو او خوند او ښکلاوو ډک کيف شته، چې موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيده کې وليد".(۱)

په پښتو ادبياتو کې په زړه پورې ژور عرفاني او فلسفي آثار له همدغه وخته وروسته يا د همدغه غورځنگ د مبارزو په نتيجه کې منځ ته راغلي. د روښان د پيروانو په آثارو کې د روښانيه طريقې او سلوک د مقاماتو منظم او سيستماتيک بيان کېږي او له همدغه وخت وروسته د پښتو ادب پر راوروسته بهير باندې اغېزه کوي.

په دې ډول په ختيځ کې د لوېديځ په نسبت د شرق متفکر خپل نفساني، رواني او ټولنيز پرابلمونه د فلسفې پرځای په تصوفي او عرفاني افکارو کې مطرح کړي او د حل

---

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، ۳۸ مخ.

لاره يې ورته لټولې ده. همدا علت دی، چې د تصوف او عرفان ستر شاهکارونه په شرق کې منځ ته راغلي دي. صوفي نه يوازې د تفکر او تامل څښتن دی، بلکې د ذوق، الهام او اشراق خاوند هم دی.

پښتو ادب چې د آسيا په لويه وچه کې د هند، چين، فارس او عربو د فرهنګي تاثراتو په ترخ کې سر راپورته کړی او د يادو شويو فرهنګونو له فيض او برکت څخه برخور شوی خپل ترکيبي خصلت لري. تصوفي او عرفاني افکارو هم ددغه تاثيراتو له لارې پښتو ادب ته لاره کړې، چې د روښان د دورې آثار ددغه افکارو د بيان او څرګندولو څرګندې او روښانه نمونې دي، چې له هغو وروسته ان ترننه پورې د سنت په توګه عنعنه ساتل شوې ده. پښتو غزل له همدغه فيضه بهره مند دی.

په دې ډول په پښتونخوا کې عارف او صوفي هم د خپل تحت الشعور په مرسته، هم دلاسبرو فرهنګي اړيکو او د وخت د علومو په مرسته او هم د خپل ذوق او استعداد په مرسته د خپلې ټولنې د انسان لپاره په حال او مستقبل کې پيام درلوده. دا پيام د انسان په ډېره خوږه او عاطفي ژبه و، يعنې په شعر کې و او د ښه او ښکلي کلام په شکل کې و.

زموږ د صوفي پيام د انسانيت د بشپړتيا، د انسان د کمال او د هغه په ژوند کې د تيتو پړاوونو د نفې پيام و، چې بل هيڅ ورته د صوفي او عارف هومره فکر نه دی کړی او

نه یې ورته د تفکر لپاره کلونه کلونه انزوا ګاللې او نه یې سربښندنې ته وردانګلي دي، خو صوفي او عارف دا کار کړی دی او له دې لارې د اسلامي فرهنګ په سمندر کې د خپلې بېړۍ ماڼو شوی دی.

د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې، سماع، نڅا او موسیقي:

په اسلامي ټولنه کې نڅا، سماع او موسیقي تر زیاته حده د صوفیانو او عارفانو دود او سنت و. په هند، ایران، ترکیه او حتی زموږ په ګران هېواد کې دغه دود اوس هم موجود دی.

صوفیان ددې لپاره، چې خپل اعصاب تحریک کړي او د بې خودۍ حالت غوره کړي، مخدرو موادو ته یې هم پناه وړله، نڅا او سماع دغه ډول یوه وسیله ده. د صوفیانو مجلسونه له سماع او قول سره ملګري وو.

په دې ډول سماع او نڅا هم د صوفیانو لپاره د قبض د لیرې کولو لپاره ښه وسیله وه. سماع او قوالي، چې اوس هم په مصر، ترکیه، هند و پاکستان کې د ذوق او محبت ښه وسیله ده، په پخواني خراسان کې یې د ابو سعید ابوالخیر په واسطه رواج پیدا کړ او د صوفیانو په منځ کې داسې دود شوه، چې ابوالعلامعري د صوفیانو نڅا او ګډې غورځول،

PDF Compressor Pro

په خپلو اشعارو کې په ملنډو یاد کړي دي. هجویري تر دې حده وویل، چې داسې طایفه مې ولیده، چې ویل یې د تصوف مذهب له نڅا پرته بل څه نه دی.

په اسلامي ټولنو کې سنت او شریعت، نڅا او موسیقي ته اجازه نه ورکوله. د مثال په ډول امام غزالي د متصوفینو سماع د ځینو شرطونو له مخې لازمه ګڼله، په تېره د سماع په غونډو او مجلسونو کې یې د ښځو او زلمو ګډون روا نه باله، خو په هر حال د متصوفینو په ډله کې ځینې داسې کسان وو، چې د قرآن په نسبت د شعر او آواز په اورېدلو ډېر زیات اغېزمن کېدل.

دغه ګډ ټکي صوفیان د سماع او قوالي غونډو ته رابلل، د قوال په دغو غونډو کې له مینې او سوز نه ډکې عشقي او عرفاني ترانې یوځای او یا له ساز نه پرته ویل کېدلې. صوفیانو ورته دایره جوړوله. غلي او چپ کېناستل، خو ناڅاپه به دغه سکوت او چوپتیا ماتېدله او یو دم به یو صوفي په وجد راته، د شاباس غږ به یې کاوه او نڅا ته به پاڅېده او په دې ډول به ټول صوفیان په نڅا ورګډېدل. په داسې حالاتو کې عجیبې پېښې رامنځ ته کېدلې ان ځینو به خپل کالي څیرل، ځینې به د شور او هیجان په حالت کې هلاک کېدل او ځینې داسې مثالونه هم شته، چې څو تنو د وجد په حالاتو کې ساه ورکړې ده.

د مثال په ډول کله چې د مستنجد خلیفه په مجالسو "یوه

صوفي مغني شعر اورېده، بې خوده شو او په مجالسو کې يې ساده وکړه خليفه پرې ډېر وژړل او صوفيانو تر سهاره پورې د هغه د جنازې گرچاپېره رقص وکړ "(۱)

رقص د تصوفي فرقو په لړ کې په مولويه فرقه کې خاص اهميت درلود مولينا پخپله په کوڅه او بازار کې په رقص پيل کاوه وايي چې د مولينا په اشاره ان د صلاح الدين زرکوب جنازه تر هديرې پورې په نڅا او دايرې سره خاورو ته وسپارله شوه. په دې ډول په اسلامي متصوفينو او عارفانو کې سماع، سرود او رقص څه نوې خبره نه ده. دوی د شور، وجد او احساس خاوندان وو

فريد لاندر په خپل اثر (درويشان چرخان) کې د مولينا له قوله سماع په دې ډول تعريفوي "حالی است که در ادراک اسرار الهی از آسمان های لاهوت مشاهده ميشود. سماع پيکار با خود است. مانند تپيدن های مرغ نيم بسمل است که در خون و خاک می غلطد. آگاهی از درد و از شفای يعقوبست.

ـ تپش برای ديدار يوسف و ادراک بو پيراهن اوست.."(۲)

ددغه ډول مدخل له مخې کله چې د بايزيد روښان د شور او وجد په ... او د هغه په ډېر وروسته پاتې چاپېريال کې د

[1] ورين ... ميراث صوفيه، ۹۶ مخ

[2] فريد لاندر درويشان چرخان. ترجمه علی شريف. زير نظر استاد خليلی کابل ... ۲۵ مخ

سرود او سماع او وروسته د روښانيانو له خوا د موسيقۍ او سماع د دود او رواج په باب څه وايو، ټول په يو حال نه دي. په دې مانا چې بايزيد روښان له دغه فرهنګي او تصوفي مسالې سره يو ډول چلند کړی او د هغه اخلاقو د روښان د هداياتو او لارښوونو په رڼا کې ورسره په لږ توپير چلند کړی دی. خو په هر حال، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، د بايزيد روښان هغه ستر او سنت شکنه فرهنګي خدمت دی، چې د سماع او سرود د رواج په برخه کې يې موسيقۍ ته لاره پرانيستې ده.

د وروستيو کلونو په څېړنو کې د بايزيد روښان عقايد راوسپړل شول. په دې ترڅ کې روښان تر يوه حده د هغه د مخالف اخوند درويزه د اقوالو او بياناتو له مخې وپېژندل شو. په روښان باندې د نورو تومتونو او تورونو په ترڅ کې چې د وخت په مذهبي ټولنو کې يې خاص جذابيت درلود، يوه هم د نڅا، سماع او سرود مساله وه، چې اخوند درويزه څو واري تکرار کړې ده. په دې لړ کې مولينا عبدالقدوس قاسمي ليکي:"... نو بيا هم "د همه اوست عقيده"، "ذکر خفي" د کامليت دعوی او خلقو ته اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزا وو، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غونډې علما او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو..."([1])

[1] عبدالقدوس قاسمي، پښتو، ۸۶ مخ.

PDF Compressor Pro

یو شوروی مورخ او افغان پېژندونکی هم د اخوند درویزه له قوله د نڅا او سندرو په باب یادونه کوي. وایي:"اخوند درویزه د ځانګړیو تصوراتو له مخې چې د اسلام په باره کې یې درلودل، په ټینګه غوښتل چې پر ښځو باندې بندیزونه ولګوي. د افغانانو په منځ کې (یې) داسې ساعت تېري لکه سندرې، نڅا، اتڼونه او داسې نور اولسي هنرونه د ښځو لپاره نه ښوونکي ګناهونه بلل". ([1])

خو مولوی محمد شفیع د پښتو ادب او موسیقي په برخه کې د بایزید فرهنګي هڅې په مثبت ډول ارزیابي کوي. وایي چې:"... خو دا خبره به صحیح وي چې د حقایقو او دقایقو نه ډک متعدد پښتو دیوانونه اول اول د بایزید مریدانو او دده اولاد د بایزید په تتبع کې مرتب کړل. بیا دې فرقې نه بهر نورو کسانو هم ددې نمونو اقتدا وکړه او د دو دا عمل د ظاهر خیال د وسیلې (Medium) په ډول د پښتو ژبې د ډېر استعمال دپاره مهمیز ثابت شو".([2])

نومورې زیاتوي:"بایزید ددې علاقې د موسیقۍ په ترقۍ کې هم حصه اخیستې وه. حاجي محمد چې د میر فضل الله ولي خلیفه وو. ده په رباب کې څو تاره اضافه کړي وو او دده په ښودنه افغان موسیقارو نوې نغمې (عموما

[1] و.م ماسون. و.ا. رومادین، د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک "بایزید انصاري" (ګل محمد روزي ژباړه، کابل، لسمه ګڼه (پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۳۹ مخ.

[2] مولوی محمد شفیع، پښتو، ۲۹ مخ.

رقص نغمې) ايجاد کړې وې، خو قوالانو دا په پوره وزن برابرولی نه شوې. بايزيد ددې نغمو په وزن کې اصلاح وکړه او دده په رهنمايی کې موسيقار ددې قابل شو چې د سلوک سرود ، نوري طربيه نغمې او دا لانديني شپږ سروده جوړ کړي:

ناسري (دهناسري) پنج پرده، چهارپرده، سه پرده، جنگي آهنگ، مقام شهادت. د سرود نه د تاثر جذبه په بايزيد کې د وړوکوالي راسې پرته وه او (چې) سرود به ويلی شو، نو دی به په وجد کې راتلو، دده څو ځامن او نمسي ماهران موسيقاران اوختل او د يو نمسي احداد موسيقاران ملا زمان ساتلي وو چې وار په وار به يې د پام د بدلولو په خاطر شپې د ورځې موسيقي غږوله."[1]

حالنامه په زيات تفصيل سره د بايزيد روښان د شور و شوق، وجد او جذبې حالتونه د هغه له وړوکوالي څخه ذکر کوي. له هغه جملې د حالنامې په لومړيو مخونو کې د بايزيد په باب يو نکل کوي، چې يوه ورځ د يوه واده په مجلس کې له خپل پلار عبدالله او خواجه اسماعيل سره د خپل تره زوی خداداد د واده په مجلس کې ناست و. په هغه مجلس کې زلميان په وجد راغلل، سرود يې غږاوه او نڅېدل به. اخير په بايزيد کې هم دغه جذبه راوپارېدله او

[1] محمد شفيع، پښتو، ۳۰ مخ

خواجه اسماعیل ته ورغی، ویې ویل:"زما په زړه کې مینه او شوق پیدا شو، غواړم له زلمو سره وناڅم، خو له عبدالله ویرېږم. داسې نه چې بده وګڼي، په مجلس کې راپورته شي او ما ووهي تاسې زما اجازه واخلئ، چې د نڅا په وخت کې په قهر نه شي. خواجه اسماعیل د پیر دستګیر له احواله خبر و، عبدالله ته یې وویل: عبدالله په قهر شو ویې ویل: زموږ په قبیله کې هېڅا نڅلي نه دي، که دی وناڅي زموږ ناموس به برباد کړي او اخیر پیر دستګیر (بایزید) د پلار په پښو کې ولوېد، وې ویل: زړه مې نه صبرېږي عبدالله وویل که ته نڅا وکړې په امسا به دې ووهم. پیر دستګیر وویل: پر ما شوق غالب شو، ځان نه شم نیولی، سر یې د پلار په پښو کې کېښود. پلار یې سرپورته کړ، پیر دستګیر پاڅېده توره یې راواخیسته او له ځوانانو سره په نڅا شو."([1])

له دغو توضیحاتو جوتېږي، چې روښان له معنوي او فکري پلوه له کوچنیوالي مجذوب او د شور و شوق خاوند و. په هغه کې د صوفیانو شور او حال ډېر پیاوړی و، خو د تولنې د لاسبري اتموسفیر په وجه یې نه شوای کولای په آزادانه ډول خپل عصیان او اعتراض ثرګند کړي.

حالنامه د بایزید د یوه خوب د لیدلو په ترڅ کې وایي، چې کله پیر روښان ته خدای تعالی د توحید علم ور په برخه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۵_۱۶ مخونه

کړ. په کانیګرام کې ډېرو کسانو د ملنګۍ لباس غوره کړی و او په ښارونو کې به ګرځېدل، داریا او رباب به یې وهل او په دې ډول به یې له خلکو څخه غوښتل .. یو سهار له دغو کسانو څخه ځلوېښت کسیزه ډله د بایزید کور ته ننوته. د هر یوه په لاس کې داریا، رباب یا چارتاره وه. دوی له بایزیده پوښتنه وکړه، چې ځینې عالمان وايي چې د سرود اورېدل ناروا دي او اورول یې هم منع دي، تاسې څه وايئ؟. ځواب یې ورکړ، چې سرود (مزامیر) په درې ډوله دي: که د دنیا د محبت لپاره وي اورېدل یې حرام دي، که د جنت په مینه وي اورېدل یې مباح دي او که د خدای په محبت کې یې واورئ، هغه روا دي. په دې ډول وینو چې بایزید روښان د پښتنو په عنعنوي ټولنه کې په ډېر مهارت او ځیرکۍ سره هم د سماع او سرود د رواج لپاره لاره هواره کړې او هم یې د موسیقۍ لپاره. د حالنامې له څرګندونو جوتېږي، چې د روښان مریدانو په دودیزه توګه او د یوه سنت په ډول له موسیقۍ سره یوځای خپل کاروبار ته دوام ورکاوه. د مثال په توګه کله چې د بایزید روښان یو مرید خواجه محمد له پېښور څخه خیبر ته رارسېږي او په لنډي خانه (لنډي کوتل) کې له شینوارو مشرانو سره ملاقات کوي. وايي چې له خواجه محمد سره سرودیان هم وو او هغوی یې د خوښې لپاره لازم ګڼل. "...چون ملاقات کرده با هم نشستند سرودیان سرود آغاز نمود(ند). سرداران شینواری گفتند که

روشانی بد می کنند که سرود را می شنوند. خواجه محمد گفت: مرا ضروری است زیرا که به کد خدای میروم..."([1])

دغه راز د حالنامې له تفصیلاتو جوتیږي، چې سماع، سرود او وروسته د نڅا او موسیقۍ رواج په روښانیانو کې څه تصادفي او اتفاقي کار نه، بلکې د یو مسلک په څېر ورته پاملرنه شوې او انکشاف ورته ورکړ شوی دی. د حالنامې بشپړوونکی موسیقۍ او شعري ادب دوه هغه پټې خزانې بولي، چې روښان وکولای شول، پښتنو ته یې ښکاره کړي. روښان او د هغه مریدانو او پیروانو په پښتنو کې موسیقۍ ته پراختیا ورکړې، په هغې کې (یې) ریفورم او اصلاحات راوستلي او خپل فرقه یې روح یې پکې ځای کړی دی.

د حالنامې بشپړوونکی لیکي:" ای عزیز من! آمدن بر سر سخن گنج دوم که مذکور شده بود و آن گنج عالم موسیقی است که از طفیل حاجی محمد خلیفه میر فضل الله ولی بر افغانان کشف نمود، زیرا که در افغانان بر غنجکین (غیچک) ستار می انداختند و می نواختند و برباب پنج تار یعنی سرمده (سرنده) دو تار می نواختند و دو تار میگفتند و از تعلیم و طفیل حاجی محمد سازنده های ایشان تارهای بسیار بر سازها انداختند و نغمه های نو نو اخراج مینمودند.

---

[1] ایضاء، ۳۲ مخ

اما اکثران نغمه های رقص و غیر ملایم می نواختند. چون آن سازنده ها در خدمت پیر دستگیر قدس سره رسیدند و از برکت و صحبت طفیل پیر دستگیر سرود، سلوک و نغمه های ملایم نواختند و شش مقام بستند، یکی ناسری و دوم پنج پرده، سوم چارپرده، چارم سه پرده، پنجم پرده جنگ که در وقت جنگ می نوازند، ششم مقام شهادت است و در این مقامها بسیار بندها و نغمه ها نواخته میشود و دیگر بیشتر در افغانان از دو سه بیت شعر زیاد نبود. پیر دستگیر قدس سره به زبان افغانی قصیده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه و مثنوی ها ساختند و از طفیل پیر دستگیر قدس سره فرزندان و مریدانش دیوانها گفتند و دُرهای حقایق و معانی در آن سفتند..."([1])

په حالنامه کې په تدریج سره کله، چې پرمخ ځو په جریان کې د موسیقۍ او نڅا موضوع، د مبداء په څېر د بحث موضوع نه ده، بلکې له طرح شوي مطلب څخه لیرې کېږو او موسیقي د هنر د یوې موضوع او پدیدې په توګه وینو، نه د صوفي لپاره د وصال د حاصلولو په خاطر او نه هم د "یوسف د کمیس د بویولو په نیت"، بلکې په وروستیو مخونو کې موږ موسیقي وینو. موسیقي د یوه هنر په توګه داسې هنر، چې له ریاضت او مجاهدت سره غبرګه وده کوي او د ژوند اړتیا ګرځي.

---

[1] ایضاء، ۳۵۹_۳۶۰ مخونه

PDF Compressor Pro

حالنامـه د بايزيـد روښـان د يـوه مريـد سـبزو نـومي، چـې پـه ورکـزی قبـيلې پـورې مربـوط او د حـال خاونـد و او يـارانو يـې لېـونی بالـه. وايـي، چـې:"... ربـابي داشـت بـروی يـک تـاری ميبـود و همـواره بـر دسـت مـی داشـت و يـک بـار بـه شـبهاز مـی نواخـت و گـوش نزديـک آن ميداشـت، تـا نـدا سـاکن ميشـد. بـاز ضـربت ديگـر مـی زد، بـاز بـرای گـوش مـی داشـت کـارش همـين بـود. چـون کيـک بسـيار شـد، زنـش گفـت کـه مـردم رفتنـد چـوب بريدنـد بـرای خوابگـاه تـوهم بـرو بـرای خـواب گـاه چـوب ببـر. جـواب داد بـه زبـان افغـانی "دا بـه څـوک کـا؟" يعـنې ايـن را کـی بنوازد...."(١)

لـه بايزيـد روښـان څخـه وروسـته د هغـه پـه زامنـو پـه تېـره لمسـيانو کـې موسـيقي د هنـر او فـن او زده کـړې د "علـم" يـوه ضـرورت او دود پـه توگـه مطـرح ده. پـه دې لـړ کـې احـداد تـر ټولو مقدم او مخکښ برېښي.

حالنامه د احداد په باب ليکي:

" و ديگـر احـداد همـواره اسـتماع سـرود داشـتی چـه در سفر، چـه در حضـر، چـه در روز چـه در شـب، چـه در خـواب، چـه در بيـداری، و قـوالان پاسـهای از شـب و روز شـب بـا هـم بخـش نمـوده بودنـد، سـه کـس را يـک پـاس شـب و يـک پـاس روز افتاده بود".(٢)

---

[1] ايضاء، ٣٩٢مخ

[2] ايضاء، ٥٠٥ مخ

حالنامه یادونه کوي، چې کله به احداد کور ته لاړ، د خوب ځای ته نږدې یې قوالانو ته ځای جوړ کړی و او له هغه ځایه به یې سرود اورېده. حسن او داود نومې د قوالانو مشران وو. وایي چې یوه ورځ حسن احداد ته وویل، چې دا کوم انصاف دی، چې تاسې ویده کېږئ او موږ ته وایې، چې سرود وغږوئ او تاسې یې نه اورئ. ددې کار فایده څه ده؟ احداد وویل، چې زه په خوب او ویښه کې سرود اورم. حسن وویل دا څرنګه کېدای شي؟ احداد وویل تاسې سرود وغږوئ او زه به ویده شم، هر یو چې له تاسې یوه شي چې زه ویده یم، تاسې بیا سرود مه غږوئ، خو ته ماته اشاره وکړه چې ویښ یم، بیا یې وغږوئ. حسن وویل ډېره ښه ده. یوه شپه یې همداسې وکړل، خو کله چې احداد ویده شو او سرود به یې بس کړ، سملاسي به د احداد لاس پورته شو، په دې ډول یې څو واري سرود غلی او بېرته شروع کړ، تر هغه چې د قوالانو دا باور و چې احداد د خوب په وخت کې هم سرود اوري.

حالنامه لیکي:" و دیگر احداد جیو در روز یکبار خیرالبیان و یا مقصودالمومنین خواندی و معانی آنرا بیان فرمودی و یاران استماع نمودی و کسی را قدرت نبود، که در وقت خواندن کتاب یا سرود نواختن لب به سخن جنبانیدی، روزی نشسته بود، استماع سرود مینمود، ناگاه دو یار با هم سخن گفتند، احداد جیو فرمود ای یاران سرود

را شکست دادید..."[1]

په دې ډول وايي، چې احداد د روښان سپېڅلي کتابونه هم پخپله په خواږه آواز لوستل او له موسيقۍ سره يې هم زياته مينه وه.

په روښاني جريان کې له احداد څخه وروسته بل ستر فرهنگي شخصيت او شاعر مېرزا خان دی، چې هغه هم په خپل وار سره د موسيقۍ په وده او پرمختيا کې زياته برخه اخيستې ده.

حالنامه د مېرزا خان يادونه هم کوي، ليکي:

"ای عزيز من! ميزا خان جيو خود (را) در کار بار دنيا در نمی رود کار پرکنات به قمر سپرده و کار و حساب بوتات به نور محمد حواله نموده و کار و بار اهل خانه بی بی نور خاتون که بانوی خانه بود تعلق داشت و ايشان همواره به ذکر و فکر به مشاهده باری تعالی اشتغال داشتی، سرود و کتاب خواندن را دوست داشتی و خود نيز خوب رباب نواختی و نقش گفتی و همواره در مجلس ايشان شغل کتاب و سرود بودی..."[2]

د مېرزا خان له پاتې کسانو څخه يو هم د هغه زوی خداداد، چې د روښاني لارې ډېر غښتلی مېړه و، هم په ښکار او موسيقۍ کې لوی لاس درلود.

---

[1] ايضاء، ۵۰۷ مخ

[2] ايضاء،۶۴۰ مخ

د حالنامې په وینا: "...و در علم موسیقی بی نظیر بود جوان شهسوار چوگان و هدف را خوب میزد و در این فن مثل او در خاندان پیر دستگیر کمتر دیده شده، عارف و متواضع و مؤدب بود".([1])

د میرزا د بل زوی عبدالحکیم په باب، چې په ۲۲ کلنۍ کې شهید شو، هم دا روایت دی چې: "... و همواره یاران در خدمت آمد و رفت داشتی و سرود را خوب نواختی مجلس آرای وزنده دل بود."([2])

د عبدالحکیم زوی، عبدالحلیم هم چې د خپل وخت فرهنګي شخصیت و، حالنامه یې ډېره ښه یادونه کوي: "...و در علم الحقایق نیز دست گاه تمام (وی را) حاصل است و به علم موسیقی مهارت خوب دارد. و شعر به زبان هندی میگوید..."([3])

د عبدالحکیم د زامنو په باب هم ورته روایت دی. حالنامه په مشخص ډول د ځوان عبدالحکیم یادونه کوي." و در علم نظم مهارت تمام دارد. و شعر به زبان فارسی و هندی خوب میگوید، و اکثر اوقات شغل به استماع سرود و کتاب دارد".([4])

---

[1] ایضاء، ۶۵۰ مخ
[2] ایضاء، ۶۵۱ مخ
[3] ایضاء، ۶۵۲ مخ
[4] ایضاء، ۶۵۲ مخ

له پورتنيو مطالبو څخه جوتېږي، چې په روښاني غورځنګ کې د بايزيد روښان او د هغه د اخلاقو، فرهنګي هڅې په جامدو او مطلقو فرضيو او احکامو سره نه مطالعه کېږي. نه هم هغه څه چې د جريان په ابتدا او پيل کې وي، په اخير کې يې هم هماغه ډول دوام کړی وي، بلکې د يوې اوږدې پروسې په ترڅ کې د روښانيانو فرهنګي او هنري هڅې هم د بدلون په حال کې وې. موسيقي د سماع په بڼه کې د ټولنې د ټول مذهبي لاسبري، دګماتيزم په موجوديت کې رابرسېره شوه، شعرونه او نظمونه رواج شول او له هغو وروسته ګورو، چې موسيقي، شعر او ادب د روښانيانو له روښانه ذهنيت سره هم دا ډول دوام وکړ.

✵ ✵ ✵

PDF Compressor Pro

روښانیت او د ښځو مقام

روښـاني غـورځنګ د زړو سـننو او میراثونـو پـر ضـد د یـوه عصـیانګر جریـان پـه توګـه د ښځـو د پـراخې انسـاني کـتلې پـه بـاب هـم بـې تـوپیره نـه دی پـاتې شـوی، بلکـې پـه دې برخـه کـې یې هم ډېر څرګند او روښانه دریځ درلود.

کلـه چـې د ښځـو پـه بـاب د روښانیـانو چلنـد وینـو او لـه بلـې خـوا د بایزیـد روښـان د سرسـخته مخـالف اخونـد درویـزه تورونـه او تومتونـه لولـو. پـه ډاګـه جوتېـږي، چـې بایزیـد روښـان پـه پـوره زړه ورتـوب ، د ښځـو د آزادۍ او د هغـوی د درنـاوي په برخه کې ګامونه اوچت کړي دي.

د بایزیـد روښـان سرسـخته مخـالف اخونـد درویـزه پـه دې برخـه کـې هـم پـر روښـان او د هغـه پـه مریـدانو تورونـه لګـوي او د هغــه د تومتونـو پــه لــړ کــې دا داســې تــور دی، چــې د اسماعیلیه فـرقې د پیروانـو پـه بـاب هـم ارایـه شـوی دی، خـو پـه

دي برخه کې د دوه ټکو معلومول ضروري دي: یو دا چې اخوند درویزه او د هغه په څېر وچ مذهبي او د اهل شریعت پلویان د روښانیانو په باب څه فکر لري او بله دا چې خپله بایزید روښان او د هغه پیروان ښځو ته په کوم ټولنیز ارزښت او دریځ قایل دي. دغه دوه مسالې اساساً سره اختلاف لري، په دې مانا چې اخوند درویزه لیکي:

"زهی سفاهت این مردم شخص که با زنان بیگانگان تنها در خلوت نشیند و زنان را خلیفه سازد و صاحب دعوت نموده شهر به شهر بانواع حیله آراسته بگرداند به قصد آن که جمیع لوندان و شهوت پرستان محض از برای شهوت تبعیت او خواهد گرفت..."[1]

د اخوند درویزه هدف په دې برخه کې په مشخص ډول بایزید روښان یا د هغه په اصطلاح "پیر تاریک" دی، چې څو کرښې دمخه د هغه نوم اخلي او بیا ددغه یادې شوې مسالې طرح کوي، خو په ناخبره توګه د اخوند درویزه له قوله دا ټکي هم جوتېږي، چې روښانیان یا بایزید روښان ښځو ته د خلافت په مرتبه هم قایل وو. دا هغه مطلب دی، چې د روښانیانو په باب څو ځایه ویل شوی، خو د هغه مخالف یې په ناخبره توګه یادونه کوي. درویزه په بله برخه کې زیاتوي:" روزی یکی از اصحاب و احباب این فقیر در

[1] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

مجلس او حاضر آمده دید که با جمعی زنان متمردان نشسته کفت: ای ملعون شنیدم که شما هر کدام از اتباع خود را به مرتبهء منصو حلاج رسانیده اید و از عدد برگ درختان و ریگ بیابان آگاه گردانیده اید؟ گفت آری..."([1])

اخوند درویزه په ډېره بې باکه او پوچه خوله پر بایزید دا تور هم لګوي، وایي چې یوه شپه ورسره په هشنغر کې یوځای مېلمه وم ـ په ډېر تظاهر سره وایي چې ـ دا زما عادت و، چې ټوله شپه به ویښ وم، په هغه شپه هم تر سهاره پورې ویښ پاتې شوم، ددې لپاره چې پلټنه وکړم. زموږ د خوب په کوټه کې یوه نرۍ پرده وه، خو زه پوه شوم چې بایزید ټوله شپه له خپلې ناوې سره یوځای وو او سهار چې پاڅېد او جامې یې واغوستې نه یې غسل وکړ او نه یې اودس، راغی په جومات کې کېناست:" بعد، اتباع او در رسیده و به نماز با مداد مشغول گشتند و این فقیر تنها نماز را به جا آورده."([2])

له یوې خوا ښځې د خلافت درجې ته رسول او له بلې خوا پر بایزید روښان داسې تور لګول، چې ګویا "بې اودسه لمونځ یې کاوه" او یا دغه ډول خبرې، سړی په شک کې اچوي چې آیا په رښتیا "فقیر" (اخوند درویزه) له روښان سره دومره نژدې و، چې د هغه د خوب په کوټه کې یې د نرۍ

---

[1] تذکرة ابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

[2] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۵۰ مخ

پردي تر شا شپه سبا کړي او که څنګه؟ د درویزه خبره له ره شکمنه بریښي.

خو په دې کې شک نه شته، چې روښان يو سنت شکنه او عصيانګر شخصيت و، هغه د ښځو د آزادۍ هم پلوی و، هغه څه چې وروسته پرې رښا اچوو، خو له دې هم انکار نه شو کولای چې هغه هم انسان و او "هيڅ انساني څيزونه او خويونه له هغه هم پردي نه وو."

دې کې هم شک نه شته، چې بايزيد روښان د ښځو له فکتور څخه د خپل نفوذ د ساحې په پراختيا کې هم غافل نه و. د مثال په توګه کله چې ميرزا حکيم هغه ته اجازه ورکړه، چې پيښور ته لاړ شي "ددې دپسه ده خپل تحريک په مهمندزو (هشتنغر) کې شروع کړو. هغوی چې دده په کار کې کومه تن دهي او کوم اخلاص ښکاره کړو، د هغې نه دی دومره متاثره شو چې خپله يې هم هلته واده وکړو، زامنو ته يې هم هلته ودونه وکړل او يوه لور يې هم په دوی کې واده کړه..."[1]

محمد شفيع په خپله مشهوره رساله کې د مستندو متونو په حواله ددې ذکر هم کوي، چې کله "پير بابا (او د هغه په متابعت کې) اخوند درويزه صاحب دا وليده چې دا يو لوی قسم پير دی چې د کبرويه، چشتيه، سهرورديه،

---

[1] محمد شفيع، پښتو، ۲۴ مخ.

شطاريه، حلاجيه، وغيره مشهورو سلسلو سره تعلق او ربط نه لري، ښځو ته هم خلافت ورسپاري او سماع او د مزامیرو نه هم پرهېز نه کوي نو ددې رقم پیر متابعت یې په دین کې خلل وګڼلو..."[1]

په دې ډول مولینا عبدالقدوس قاسمي د اخوند درویزه تومتونه چې پر بایزید یې لګولي وو، په ترتیب سره شماري او د کفر او الحاد د اوږده فهرست په لسم پراګراف کې بیا هم ددې ټکي یادونه کوي:

"دده په مریدانو او خلفاوو کې ښځې هم شاملې وې او د ښځو د شمولیت نه یې مقصد صرف دا وو چې عوامو ته یوه تماشه جوړه کړي او ددې تماشې په ذریعه یې ځانته راغونډ کړي."[2]

خو څه چې وویل شول دا د سکې یو مخ دی. بل واقعیت دا دی چې د روښانیانو په سیاسي، مذهبي او فرهنګي جریان کې ډېرې سترې ښځینه څېرې لکه بي بي شمسو، بي بي علایي او بي بي کمال خاتون، بسي، روښاني او نورې هم وینو، چې هېڅ کله په دغه جریان کې د هغوی له نقش څخه سترګې نه شو پټولای. په لنډ ډول د څو مشهورو روښاني مېرمنو یادونه کوو:

---

[1] عبدالقدوس قاسمي مقاله، پښتو، ۶۷ مخ.

[2] عبدالقدوس قاسمي، ۷۵ مخ

بي بي شمسو روښاني:

د بایزید روښان مېرمن وه، کوم وخت چې پیر روښان له گورگاني دولت سره خپلې مبارزې پیل کړې، بي بي شمسو له بایزید روښان سره په ټولو مبارزو کې ملگرې وه. د هغې زیاته استوگنه د اشنغر او تورې په غره کې وه.

د بایزید روښان تر مرگ وروسته کله چې د اباسیند په غاړه د بي بي شمسو د زامنو او مغلي دولت د پلویانو ترمنځ سختې جگړې وشوې، په دغو جگړو کې د هغې درې زامن شیخ عمر، خیرالدین او نورالدین ووژل شول، نو دښمنانو د هغو سرونه او لاسونه پرې کړل او بي بي شمسو ته یې راوړل، چې د هغې اکراه او معنویات پرې بدل کړي او د خلکو له لمسونې لاس پر سر شي. بي بي شمسو هغه درې سره مچ او ښکل کړل او ویې ویل:

"په تاسو دې رحمت وي چې ثابت قدم پاته شوئ او د حق په لاره کې مو سرونه ورکړل." د زامنو مړینې د هغې د مبارزې عزم کمزوری نه کړ، بلکې څه وخت چې جلال الدین روښاني تیرا ته راغی، نو بي بي شمسو یې هم له ځانه سره راوستله او د هند د گورگاني دولت پر ضد به یې خلک مبارزې ته رابلل.

الايي روښاني:

مېرمن الايي د جلال الدين روښاني لور او د پير روښان لمسۍ او د احداد چې د جلال الدين د مشر ورور شيخ عمر زوی و، مېرمن وه. دې هم د روښانيانو په لښکرو کې د هند له ګورګاني دولت سره ډېرې جګړې کړې وې او وروسته تر هغې، چې احداد مړ شو او جګړه ختمه شوه، نو د هندوستان ګورګاني پاچا دا مېرمن د هغې له ورور او نورو خپلوانو سره هندوستان ته بوتله. وايي چې مېرمن الايي وصيت کړی و، چې: "که زه مړه شوم نو زما مړی تيرا ته يوسئ او د احداد ترخنګه مې ښخه کړئ."

حالنامه ليکي، چې: "ميرمن الايي ډېره پوهه او عالمه ښځه وه. د "خيرالبيان" او "مقصودالمؤمنين" کتابونه يې په معنا لوستلي وو، الايي په سخا هم مشهوره وه او پر غريبو خلکو يې ډېره مهرباني درلوده.

الايي د جګړې او مبارزې په وخت کې خپل مېړه احداد او خپل زوی عبدالقادر ته ګټورې مشورې ورکولې.

دغه راز د روښاني مېرمنو پيروانو او د هغوی د نقش په باب حالنامې او نورو اصلي متونو زيات واقعيتونه ثبت کړي دي. وايي چې کله د روښاني غورځنګ مخالفينو د احداد کور محاصره کړ، په کلا کې يوازې د احداد يوه لور پاتې وه، هغه ددې لپاره چې دښمنانو ته ژوندۍ تسليمه نه

شي، ځان يې له دېوال نه راوغورځاوه او مړه شوه.

پـر روښـانـي اعتقـاد بانـدې د ټينګـار يـوه ښکـاره نمونـه د نـورو زيـاتو پـه لـړ کـې يـوه هـم بسـۍ، نـومې روښـاني مېـرمن ده. چـې کلـه د روښانيـانو لـوی لښکـر د جـلال الـدين اکبـر پـه لاس کښېـووت، يـوه ورځ يـې ټـول راوواېسـتل او لـه هـر يـوه يـې پوښتنـه کولـه، چـې څـوک يـې؟ اخيـر د بسـۍ وار راغـی:"آخـر زنـی بـود از قبيلـه خليـل بسـی نـام داشـت او را پرسـيد کـه شـما از کـدام قبيلـه ايـد، بسـی جـواب داد کـه مـن روشـانی ام بادشـاه فرمـود کـه مـن ميـدانم کـه تـو روښـانی هسـتی، امـا مـی پرسـم کـه از کـدام قبيلـه ايـد. گفـت: قبيلـه مـن روشـانی انـد، ديگـر قـوم و قبيلـه نـدارم. بادشـاه از گفتـه او بسـيار خوشـحال شـد، گفـت قوم تو روشانی باشد."[1]

روښـانـي مېرمنـو لـه نارينـه وو سـره يوځـای پـه مـذهبي غونـډو او مجلسـونو کـې برخـه اخيسـته، د خيرالبيـان او مقصـودالمومنين اوريـدو تـه يـې غـوږ ايښـوده او خپلـه يـې هـم په وعظ او تبليغ او دعوت کې برخه درلوده.

لـه پورتنيـو توضـيحاتو ښخـه جوتيـږي، چـې روښـاني غـورځنګ پـه خپـل جريـان کـې د ښځـو د ونـډې پـه بـاب اصـلاحي او نسـبتاً ريفورمسـتيک چلنـد کـاوه. دغـه چلنـد د تيـر پـه نسـبت او د ټـولنې د لاسبري فضـا، عنعنـي قوانينـو پـر ضد يو سرغړاوی و.

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۴۳۸ مخ

لکه چې دمخه مو ورته گوته ونیوله، د روښانیانو په غورځنگ کې ښځو د مذهبي دریځ له مخې د تحرک او بدلون په حال کې وي، ښځې د خلیفه مقام ترلاسه کولای شو او نور یې هم دعوت کولای شول. پر دې اساس د اخوند درویزه تومتونه کېدای شي د هغه د دوگماتیک او تنگ نظرانه مذهبي چلند په توگه وگڼل شي او د روښانیانو چلند د ښځو د حقوقو د تساوي په برخه کې د وخت د موجوده نظام پر ضد یو سرغړاوی او عکس العمل وگڼل شي.

✲ ✲ ✲

PDF Compressor Pro

د روښاني غورځنګ له منځه تلل

د افغانانو په تاريخ کې د روښاني غورځنګ له منځه تلل او سقوط د ځينو مؤرخينو له خوا زموږ د تاريخ يوه تراژېدي بلل شوې ده. په (۱۶۳۶ع) کال کې کله چې مغلي واکمنو بي بي الايي او عبدالقادر په چالاکۍ سره ونيول، عبدالقادر لږ وخت وروسته وفات شو. ځينې مؤرخين پر دې باور دي، چې ممکن مسموم کړی شوی وي. بي بي الايي له ځينو دوستانو سره يوځای هند ته ولېږل شوه. د پاخون مشرانو ته د مغلي دربار له خوا د بډو، رشوت او همدارنګه د هغوی د تطميع لپاره هر ډول وعدې ورکړ شوې، چې نور له مبارزې نه لاس واخلي.

ددغه غورځنګ مشرانو ته نوکرۍ ورکړ شوې، د هندوستان نورو ليرې سيمو ته ولېږل شول. هلته د لويو لويو جاګيرونو خاوندان شول. د مثال په ډول اپريديو، يوسفزيو او ورکزيو په پاني پت کې جاګيرونه واخيستل.

د (۱۷ع) پېړۍ په دپرشمو کلونو کې روښاني غورځنګ په بشپړه توګه کمزوری شوی و.

د بايزيد انصاري له اولادې وروستی سړی، چې ددغه غورځنګ لارښوونه يې پر غاړه واخيسته، کريم داد د جلال الدين کشر زوی و. د دېرشو کلونو په وروستيو شپو ورځو کې مغلي قوتونو بنګښ لوټ کړل، کريم داد يې ونيو او په دار يې وځړاوه.

"د روښاني نهضت د پښتنو د تاريخ يوه ډېره ځلانده ولې په عين حال کې تراژيکه پاڼه ده. دې نهضت د پښتني ټولنې په راتلونکي پرمختګ، د پښتنو پر ملي شعور او د دوی د کلتور په وده باندې بې ساري تاثير درلود."(۱)

خو د روښاني غورځنګ په له منځه تللو سره د پښتنو بيداري له منځه لاړه نه شوه. پر وروستي جريان يې خپل ژور اثرات پرېښودل، سره له دې چې ددغه غورځنګ جوړښت او سازمان له منځه ولاړ، خو د هغو مبارزو او فرهنګي کارونو د نويو بدلونونو لپاره لاره هواره کړه.

الفنستن د روښانيانو د غورځنګ د وروستيو بقاياوو په باب په خپل اثر "د کابل سلطنت بيان" کې ليکي: "تراوسه هم د پېښور په شاوخوا او د بر وبنګښو په غرو کې ددغې فرقې پيروان شته دی."(۲)

---

1 رودين، "بايزيد انصاري". کابل، ۱۰ ګڼه. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۵۱ مخ

2 الفنستن، د کابل سلطنت بيان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه. (کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰)، ۲۲۲ مخ

PDF Compressor Pro

نتیجه

بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه د پښتني ټولنې یا په لر پراخ عبارت سره د هند او فارس ترمنځ سیمې د لسمې هجري (۹۳۱_۹۸۰هـ) پېړۍ د زماني واټن مولود دی.

بایزید انصاري، چې د ژوندانه په خاص پړاو کې یې د روښان لقب وګاټه، د خپل وخت یو "نخبه" او "ایلیت" عنصر، د خپل ټولنیز چاپېریال پر ښې پېژندنې سربېره، تر هند، پښتونخوا او ان تر سمرقند پورې ګرځېدلی، علوم یې زده کړي، زده کړې یې کړې، له علماوو او صوفیانو سره یې ناسته کړې او د اسلامي فرهنګ د یوې پښتنې پدیدې په توګه ځلېدلی دی. له زده کړو او سیر و سلوک وروسته یې په عملي او وسله واله توګه د مغلو د دولت

پـرخلاف مبـارزه کـړې او پـه دې لار کـې يـې خپـل ځـان هـم قربان کړی دی.

د روښانيـانو پـه بـاب تراوسـه پـورې درې ډولـه نظـريې تينګې شوې دي:

ـ ځينو بايزيـد روښـان د مغلـو د دولـت پـر ضـد يـو ملـي او ان نشنلسـت مبـارز او د خپلواکـۍ غـوښتنې د غـورځنګ سـالار بللـی دی. زمـوږ د څېړنې لـه مخـې دغـه ادعـا زياتـه افراطي او احساساتي خبره ده.

ـ بلـه نظريـه دا ده، چـې ځينـې څېـړونکي بايزيـد روښـان او د هغـه پيـروان د وخـت پـه شـرايطو کـې د بزګـرو د پـاڅون علمبـرداران بـولي، ددې نظـريې خاونـدان عمـدتاً اسـلانوف روسي مستشرق او ځيني نور څېړونکي دي.

زمـوږ د څېړنـو او مطالعـاتو لـه مخـې او دغـه راز د روښـاني دورې د لومړيـو متونـو لـه مخـې، پـه دې بـاب زيـات مـواد نـه شـته، بلکـې يـوازې ددغـې ډلـې څېړونکيـو پـه بيـا ځلي ذهني تفکر او ځاني توجيهاتو پورې اړه لري.

ـ دريېمـه نظريـه دا ده، چـې ځينـې معاصـر څېـړونکي بايزيـد روښـان د يـو عـارف او صـوفي شخصـيت پـه توګـه پېژنـي، چـې د نـورو متصـوفينو پـه څېـر لـه فلسـفي افکـارو او هنـدي فـرهنګ څخـه هـم اغېـزمن دی او د بايزيـد روښـان د سرسـخته مخـالف اخونـد درويـزه پـه قـول خـو هغـه ملحـد او بې دينه ښودل شوی دی.

خو په دي حاضره څېړنه کې لکه چې هڅه شوې، د بايزيد روښان په باب په ټولو مواردو کې په هېڅ ډول مطلق حکم نه دی شوی، په کلي ډول د هغه د افکارو د تکوين او بشپړتيا بېلابېل اړخونه ښودل شوي دي. هغه د خپل وخت له لاسبري فرهنګ او مدنيت څخه راپورته شوی يو شخصيت او د يو صوفي، عارف او فلسفي په توګه ښودل شوی، چې د وخت له اسلامي علومو څخه متاثره و، مستعد پياوړی هوښيار، تېز فهمه خو په عملي لحاظ بېړندی او تلواري سپه سالار وو.

په دي ډول بې ځايه به نه وي، چې خپلې خبرې راټولې او لنډې کړو، چې:

بايزيد روښان د مغلو له دولت سره مخالف شخصيت و. هغه ددغه مخالفت د اظهار لپاره لښکرې راټولې کړې.

هغه د خپل وخت يو "کامل پير" او عارف و. خلک يې خپلې پيروی ته رابلل. هغه چله او رياضت ايستلی و او د معنويت د لوړ مقام يعني "مسکنت" تر پړاوه رسېدلی و.

ـ بايزيد د بېلابېلو عواملو له مخې د عرفاني او فلسفي افکارو لرونکی و. د اسماعيليه فرقې زياتره اصول او پرنسيپونه د هغه په افکارو او آثارو کې ليدلای شو.

د تناسخ او حلول د افکارو "انتساب" او یا اتهام پرې لګېدلی دی. په هر صورت! د روښانیانو نهضت د شکل له پلوه عرفاني او د محتوی له مخې ملي، عوامي حرکت و. د ځینو مؤرخینو په اند ددغه نهضت شکل او ظاهري بڼې ته پاملرنه ددې سبب شو، چې سطحي څېړنه وکړي او د تېروتنو سبب شي.

بایزید روښان او په مجموع کې د هغه روښاني نهضت سره له دې چې په ډېره بې رحمۍ ځپل شوی او له منځه تللی دی، خو په ټولنیز_فرهنګي انکشاف، د ښځو د حقوقو د اعادې، ټولنیزې برابرۍ، فرهنګي ودې (ادبیات او موسیقي) او د پردیو پر ضد د خلکو د کرکې او نفرت روزلو د روحیې په برخه کې یې د پښتنو په ټولنه کې زیات اثرات پرېښودل.

ماخذونه او مراجع

- آريانا دايرة المعارف (پښتو) ۵ ټوک (کابل: د دايرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴).
- الفنستن، د کابل سلطنت بيان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه، لومړی ټوک (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۶۰).
- چويني، علاوالدين عطا ملک، نامه الموت، د نجيب مايل هروي او عشق کابلي په اهتمام (مشهد: بنگاه کتاب، ۱۳۶۰).
- حبيبي، عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)
- حبيبي، عبدالحی. د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده. (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷).
- خټک افضل خان، تاريخ مرصع، مقابله، تصحيح او نوټونه له دوست محمد کامل مومند (پېښور: يونيورستي بک ايجنسي، ۱۹۷۴)
- خسرو، ابو معين ناصر، جامع الحکمتين، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۶۳).
- خليل هميش، ورکه خزانه، (پېښور: ن. م...
- داراشکوه، محمد او پانيشادها، ترجمه جلال نائيني و تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۶۵)
- درويزه، اخوند، تذکرة الابرار والاشرار (پېښور: ن.م، ۱۹۶۰)

- درویزه، اخوند، مخزن (پېښور: یونیورستي، ۱۹۶۹)
- داستایوفسکي، فیودور، برادران کارامازوف... و مشفق همدانی تجرمه (تهران: جاویدان) ۱۳۴۴
- روښان، بایزید، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)
- روښان، بایزید، خیرالبیان (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۶۷)
- روښاني، واصل، ځو شعرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- روهي، محمد صدیق، ادبي څېړنې (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰).
- روهي، محمد صدیق، روښان پېژندنه (کابل: لومړی او دویمه ګنه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷)
- رومادین، و.ا.ماسیون. و.م. "بایزید انصاري"، کابل، د ګل محمد نورزي ژباړه لسمه ګنه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)
- رفیع، حبیب الله، ادبي ستوري (کابل: اطلاعات و کلتور ۱۳۵۹)
- زرین کوب، عبدالحسین، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۳)
- زند، میخایل.ای، نور و ظلمت در تاریخ ادبیات ایران، (تهران: انتشارات پیام، ۱۳۵۱)
- زنجانی عمید. تحقیق و بررسی در تاریخ تصوف (تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۴۶)
- سجادي، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۴)
- صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۶۶)
- طبری، احسان، بررسیهای در بارهء برخي از جهانبینها و

جنبشهای اجتماعی در ایران (ن.م: انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)
- طبیبی، عبدالحکیم. تصوف و عرفان در افغانستان (کابل: مطبعه دولتی، ۱۳۵۶)
- عبدالحکیم، عرفان مولوی، ترجمه احمد مهدی (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۲)
- عمید، حسن، فرهنگ عمید چاپ هجدهم (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲)
- غنی قاسم، تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلف آن، (تهران...)
- فرهنگ، محمد صدیق محیط اقتصادی اجتماعی خوشحالخان، توریالی پشتون (کابل: پشتو تولنه، ۱۳۵۰)
- فانی، ملا محسن، دبستان المذاهب، (طبع نولشکور، کانپور، ۱۳۲۱)
- فروید زیگموند، تعبیر خواب و بیداریهای روانی "ترجمه ایرج پورباقر" (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم ۱۳۶۳ع)
- کامل مومند، دوست محمد، رحمان بابا (پپښور: اداره اشاعت سرحد ۱۹۵۸)
- گوستاویونگ کارل، روانشناسی و دین "ترجمه فوادروحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)
- گوستاویونگ کارل، انسان و سمبولیهایش، "ترجمه ابو طالب صارمی" (تهران: انتشارات امیر کبیر، ج ۲، ۱۳۵۹)
- اوندرفرید، درویشان چرخان "ترجمه علی شریف زیر نظر استاد خلیلی" (کابل: بیهقی ۱۳۵۶)
- لوی ماسینون، قوس زندگی منصور حلاج، ترجمه روان فرهادی (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)

- لواني دولت، دیوان (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مجروح، سید بهاوالدین، "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم"، ادب، شماره اول (کابل: د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۵)
- محمد شفیع، "بایزید انصاری"، پښتو، د مولینا عبدالقدوس ژباړه، خلورمه گڼه، (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مولینا عبدالقدوس، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، پښتو، دوهمه گڼه (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مبلغ، محمد اسماعیل، "درباره‌ء تصوف بایزید روښان" روښان یاد، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مخلص، علي محمد، حالنامه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۴)
- موردوک ایرس، ژان پل سارتر، "مهدی افشاء ترجمه" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)
- موتمن زین العابدین، شعر و ادب فارسي (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)
- ناس، جان، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز "ترجمه علی اصغر حکمت" چاپ سوم، (تهران: موسسه انتشارات فرانکلین، ۱۳۵۰)
- نیچه، زردشت چنین گفت، قسم دوم (تهران: ۱۳۵۱)
- هیوادمل، زلمی د واصل روښاني دیوان (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۶)
- هیواد مل، زلمی د مخلص منثوره رساله، کابل (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)

له کتاب سره ضمیمه:

د بایزید روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع

مدخل:

د پښتنو پر فکري تاریخ تراوسه ډېر لږ څه ویل شوي دي. البته په حینو برخو کې په تیت پرک ډول یو څه تر سترگو کېږي، خو ددغه اولس د فرهنگ او لرغونتوب په پرتله هیڅ دي. د فرهنگي احیا او بېرته راژوندي کېدنې لپاره اړینه بریښي، چې د پښتنو د ژوندانه د نورو اړخونو په ترڅنگ ددغه اولس د تېرو مفکرینو عقایدو، افکارو، نظریاتو او په تېره فلسفي افکارو ته، چې د وخت د لاسبري مذهب گرد پرې پروت دی، د نوېر او معاصرې مېتودولوژۍ له مخې وسپړل او روښانه شي. د بایزید روښان پر فلسفي عقایدو او

افکـــارو بانـــدې کـــار او لـــه دې جملـــې د کابـــل د وخـــت د حکمـــران، چـــې د اکبـــر امپراتـــور ورور و، لـــه خـــوا د نومـــوړي محاکمه او دفاعيه ددغه څېړنيزو کارونو لړۍ ده.

بايزيـد روښـان لـه عقيـدوي پلـوه هغـه تـاريخي شخصـيت دی، چـې پـر تأويـل، پيـر کامـل، مقـام انبيـا، هـادي، مهـدي، وحـی، الهـام، طريـق توحيـد او نـورو مفـاهيمو بانـدې د هغـه د عقايدو له زاويې بحث او خبرې اترې کولای شو.

مشـــهور ايرانـــی پـــوه زرّيـــن کـــوب پـــه "دنبالـــه جســـتجو در تصـوف ايـران" کـې د پيـر روښـان پـه اړه يـو بحـث لـري. ددې بحث انعکـاس د پښتنو څېړونکيـو پـه آثـارو کـې لـږ ليـدل شـوی دی. پـه دې بحـث کـې يـوه مهمـه خبـره دا ده، چـې کلـه چـې پـر بايزيـد روښـان بانـدې پـه خپـل وخـت کـې د هغـه د مخـالفينو لـه خـوا د کفـر تـور ولگېـده، نـو د کابـل حـاکم چـې د اکبـر پادشـاه ورور ميـرزا حکـيم وغوښـت او هغـه يـې محاکمـه کـړ. پـه محاکمـه کـې نومـوړی پـړ نـه شـو، بلکـې بـرأت يـې واخيسـت او ازاد شو. زرين کوب ليکي:

"دعـوت او کـه متضـمن قبـول اطاعـت و تبعيـت بـی چـون و چنـد از حکـم "پيـر کامـل ــ شـخص او ــ بـود از آن پـس در بـين بعضـی طوايـف سـند و بلـوچ هـم نشـر يافـت و او علمـاء و امـرای وقـت از جملـه امـراء بخـارا و بدخشـان و حتـی اکبـر امپراطـور (امپراتـور مغلـی هنـد) را بـه متابعـت از طريقـهء خـويش دعـوت کرد". (۱ ـ ۷۸ مخ)

زرین کوب په دې خبره ټینګار کوي، چې د بایزید روښان پیر و قبایل د اکبر پادشاه له امپراتورۍ سره په ډغره شول او نژدې درې کاله یې د بابر له اولادې سره په سختو جنګونو کې تېر کړل. سره له دې، چې بایزید هم په دې جنګونو کې ومړ، خو د هغه د اولادې او پیروانو مبارزې تر ډېرو کلونو پورې روانې وې. بله دا چې بایزید روښان پښتنو او په تېره د پښتنو فرهنګ ته یو ډېر ستر میراث پرېښود، چې هغه په منظمه او سیستماتیکه توګه د هغه آثار او د پښتو تصوفي او عرفاني اشعار دي. زرین کوب وایي:"مع هذا آثار عمده ای در ادب صوفیه_یا در ادبیات دینی و عرفانی عصر_ از وی باقی مانده است..."[۱_۷۸]

اوس راځو د څېړنې اساسي مسالې ته:

د روښان غوره آثار خیرالبیان او مقصود المؤمنین دي او له هغو وروسته حالنامه هم د هغه د دوران د فکري تاریخ حیثیت لري. د نوموړي عقاید اصلاً په خیرالبیان او مقصود المؤمنین کې تشریح شوي دي، خو په حالنامه کې هم مهمو مسایلو ته پام شوی دی، چې یوه له هغو د نوموړي محاکمه ده، چې تر مخه ورته اشاره وشوه.

وایي کله چې په تیراه کې ورکزو، اپریدو او د تیرا خلکو بایزید روښان ته بیعت ورکړ او د هغه پیروان شول، نو بایزید روښان د سرین ولایت یا پېښور ته د سفر نیت وکړ. نوموړی له تیراه څخه روان شو او پېښور ته ورسېد. د خلیلو

قبیلې ته ورغی او د خلیلو د قوم مشر ملک ساني په کور کې یې واړول. د ساني ملک د قوم اکثر خلک د بایزید روښان مریدان شول.

حالنامه وایي، چې د مومندو د قبیلې اسحاق نومي چې لیک لوستی سړی و، د پیر دستګیر مرید شو. د خلافت منصب یې ترلاسه کړ. په دې ډول له خلیلو، مومندو او داودزیو نه هره ورځ دوه درې تنه د بایزید مریدان کېدل. په پېښور کې د روښان د پیرۍ اوازه خپره شوه او په ترتیب سره د مهمندزیو، ګګیانو، یوسفزیو، توري او ساپیو د قومونو خلک ډلې ډلې راتلل او د پیر دستګیر مریدان کېدل.

دې کار پر ناقصو او بې علمه پیرانو باندې د حسد او کینې اور بل کړ. د ملک حبیب کور ته، چې د خلیلو د قوم مشر و، ورغلل او چیغې یې کړې، چې "نرۍ تورتم ده، محمدي دین خسوف نیولی دی." (۲_۳۳۱)

ملک حبیب ورته وویل، چې ستاسې هدف له دې وینا څه دی؟

هغوی وویل، چې پیر روښان زموږ ولایت ته راغلی او زموږ مریدان ګمراه کوي او هره ورځ دغه اور لمبې کوي. نوموړی (روښان) دعوه کوي، چې "زه مهدي یم او پر ما وحی راځي." (۲_۳۳۱) او ډېر ژر به وي، چې توره راواخلي. د اسلامي احکامو له مخې وحی یوازې پر پیغمبر نازلېږي. نو ددې لپاره، چې ډېر خلک پرده راټول نه شي، ددې علاج باید وشي.

پـر هغـه مهـال د ټولـو غوريـاخېلو مشـري خليلـو کولـه او د پېښـور د صـوبې حـاکم تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې د سـاني ملـک کـور تـه روښـان راغلـی او دښمنـۍ تـه يـې مـلا تـړلې ده.

حبيـب ناقصو پيرانـو تـه وويـل، چې تاسې لاړ شئ زه بـه يـې چـاره وکـړم. بيـا حبيـب د پېښـور صـوبه دار جـانس خـان تـه ورغـی، عـرض يـې وکـړ چـې زمـوږ ولايـت تـه داسـې شـخص راغلـی، چـې بې ديـن او بې شـرعې دی او د مهـدي ګـرۍ دعـوه کـوي، خلـک ورتـه مراجعـه کـوي او د هغـه مريـدان کېـږي. کـه چېـرې نومـوړی بنـدي نـه شـي، نـو نـن دی کـه سـبا تـوره بـه راواخلي.

جـانس خـان ورتـه وويـل، چـې زه بـه ځيـنې کسـان ورولېـږم، کـه چېرتـه هغـه بې شرعې او بې دينـه وي، وبـه يـې وژنـم. پـه دې ډول يـې څـو کسـه د فضـيلت خاونـدان پيـر روښـان تـه واسـتول، چې کلـه پيـر تـه ورغلـل، نـو سلام يـې وکـړ. پيـر روښـان د سـلام ځـواب ورکـړ. بيـا يـې ورتـه وويـل، چـې ځيـنې خلـک سـتا پـه بـاب عجيـبې خبـرې کـوي. پيـر روښـان ورتـه وويـل هرڅـه چـې وايـي، د کيـنې او حسـد لـه مخـې يـې وايـي، د حسـد او دښمنۍخبره اعتبار نه لري.

راغلـي کسـان پاڅېـدل، جـانس خـان تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې دغـه سـړی (روښـان) کامـل مسـلمان او يـو فقيـر دی او هغـوی چـې تاتـه عـرض کـړی، د حسـد او کيـنې لـه مخـې يـې

کړې دي. هر څوک چې دې سړي ته په ناحقه زيان ورسوي، نو مواخذه به شي.

کله چې جانس خان د پير روښان ستاينه حبيب بخيل ته وکړه، چې هغه يو مسلمان او خداى پرسته سړى دى. ستا عرض خلاف دى. بيا حبيب بخيل وپتيپله، چې بايد ډېرې بدې جانس خان ته ورکړې، چې پير روښان مړ کړي. وروښو يې هم ورسره ومنله. حبيب بخيل جانس خان ته د دولس زره روپيو وعده ورکړه، خو جانسخان هغه مهال غوښتل چې له ميرزا حکيم نه ځان گوښې او هندوستان ته د اکبر پادشاه حضور ته ولاړ شي. "د جانس خان په زړه کې وگرځېده، چې په ناحقه د وينو توبول ناوړه پايلې لري او زه پرېکړه لرم، چې اکبر پادشاه ته ولاړ شم، هلته کېداى شي ماته ډېر زر راکړي."(۲_۲۳۲)

نو حبيب بخيل ته يې وويل، چې زه هم د سر له پاسه سر لرم که په ناحقه ويني تويې کړم، نو مېرزا حکيم ته به څه ځواب ورکړم؟ لاړ شه مېرزا حکيم ته. حبيب بخيل له جانس خان خپه شو او کابل ته مېرزا حکيم ته ولاړ. د مېرزا حکيم کاتبانو او مامورانو ته يې دولس زره روپۍ بډې ورکړې، چې د ميرزا حکيم پام دې ته راواړوي، چې پير روښان په هغه سيمه کې ووژني او ځان ته يې راونه غواړي.

د مېرزا حکيم افسران او مامورين هغه ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې يو سړى د پېښور په ولايت کې پيدا شوى او

وایي چې "زه مهدي یم او پر ما وحی راځي" او ټول افغانان پرې راټولېږي، که ژر یې علاج ونه شي، نن سبا به خلک پاڅون ته راوبولي او هېڅوک به یې بیا چاره ونه کړای شي.

حالنامه زیاتوي: کله چې مېرزا حکیم دا خبرې واورېدې، نو ویې ویل چې دا سړی راوغواړئ، چې وګورم د وژلو دی، که نه؟

همدا ډول حبیب بخیل ماموارنو ته ویلي وو، چې که چېرې دغه سړی مېرزا حکیم ته ورغی، نو بیا به یې څوک مړ نه کړي، ځکه چې "جادوګر" دی، هر څوک چې هغه ویني او خبرې یې واوري، له هغه سره خبرې نه شي کولای، بلکې د هغه تر اثر لاندې راځي.

سره له دې چې مېرزا حکیم ته ویل شول، چې پیر دستګیر قدس سره هماغلته ووژني، خو مېرزا حکیم ونه منله. جانس خان ته یې فرمان ولېږه، چې دغه شخص په اړه خلک خبرې کوي، هغه ماته راواستوئ، چې په حقیقت یې پوه شم. کله چې جانس خان ته فرمان ورغی، دغه فرمان یې پیر روښان ته واستاوه، چې هغه فرمان ولیده، ویلې ډېر ښه، زه مېرزا حکیم ته ورځم. څو تنه عالمان او یاران یې له ځانه سره کړل. کابل ته ولاړ، په لاره کې د توي قبیله وه، عبدالکریم نامي د قبیلې مشر و، د پیر مرید شو.

خلوت او ریاضت یې غوره کړ، یو خلیفه یې هلته پرېښود او پخپله کابل ته ولاړ. کله چې حبیب بخیل د

روښـان لـه ورتـګ نـه خبـر شـو، نـو د مېـرزا حکـيم وزيرانـو تـه ورغـی او تـرې ويــې غوښتــل، چــې هڅـه وکـړي چـې روښـان مېـرزا حکـيم تـه پرېنـږدي او لـه سـرای نـه بهـر د هغـه عـلاج وکـړي. کـه مېـرزا حکـيم يـې وغــواړي، ورتـه ووایاسـت چـې درنـاوی يـې ونـه کـړي. کله چې روښـان د مېـرزا حکـيم دربـار تـه ورغـی، وزيـران مېـرزا حکـيم تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې کـه حضـور امـر کـوي دوی بـه شـخص تـه بهـر سـزا ورکـړي او کـه بيـا هـم غـواړي دلتـه بـه يـې راولـي. مېـرزا حکـيم وويـل دننـه يـې راولـئ. روښـان چـې کلـه د مېـرزا حکـيم دفتـر تـه ورننـووت، نـو ټـول مجلـس د پيـر دسـتګير روښـان درنـاوي تـه بـې اختيـاره پورته شول، مېرزا حکيم د روښان ډېر درناوی وکړ.

حالنامه زياتوي، چې مېرزا حکيم هغه ته وويل:

"ای شـيخه! خلـک سـتا پـه بـاب ډېـر څـه وايـي، قاضـي خـان تـه ولاړ شـه او لـه هغـه سـره مـذاکره وکـړئ هرڅـه چـې سـتا پـه بـاب ووايـي، زه بـه پـرې عمـل وکـړم." قاضـي خـان د کابـل قاضي و او د وخت ډېر ستر عالم او فاضل شخص و.

د روښان محاکمه:

د حالنـامې مؤلـف ليکـي:" کلـه چـې پيـر دسـتګير قـدس سـره قاضـي خـان تـه ورغـی، قاضـي خـان د لويـانو بچـو تـه پـه درس ورکولـو مشـغول و. نومـوړي د روښـان پـه ورتللـو سـره سـبق پرېښـود او لـه پيـر دسـتګير سـره خانقـاه تـه ولاړ. پـه ډېـر درنـاوي

سره یې ورسره خبرې وکړې، ډوډۍ یې وخوړه، بیا یې خبرې پیل کړې." (۲_۳۳۷مخ)

قاضي خان ویوښتل:

"شیخه! خلک وایي چې ته ځان ته مهدي وایې، دا خبره رښتیا ده؟"

پیر دستګیر وویل: دوی دروغ وایي، زه وایم چې هادي یم، د رسول الله علیه السلام لاره ښیم وعلی (علم النبی) النبي وریېژنم او مریدانو ته طریق التوحید ښیم. "هادي ام راه رسول الله علیه السلام را می نمایم و علم النبی دانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ضلالت و جهل و شرک باز میگردانم و حاسدان از روی حسد بجای هادی مهدی و به جای ولی نبی می گویند.)(۲_۳۳۷مخ)

اوس په دې ټکو لږ څه غور کوو: هادي څه ته وايي؟

هادي د لارښود په مانا راغلی او په عرفاني ادبیاتو کې قطب او مرشد ته هم وايي او یا د حق له فیض څخه عبارت کېدای شي. جامي وايي:

هست حق را دو اسم کار گذار
هر یکی را مظاهر بسیار
مظهران خلاف مظهر این
ان سوی کفر خواند و این سوی دین
ان دو اسم، اسم هادی است و مضل
فاش گفتم که حل شود مشکل

PDF Compressor Pro

مظهــــــران نبـــــــی و اتبـــــــاعش
مظهــر ایــن ولــی و اشــیاعش. (۳_۷۹۶)

همدارنگه مولینای بلخ هم وایي:

هـــادی راه اســـت یـــار انـــدر قـــدوم
مصــطفی زیــن گفــت اصــحابی نجــوم
نجــم انــدر ریــگ دریــا رهنماســت
چشــــم را بـــــاروی او میــــدار جفــــت
چشــــم را بــــا روی او میــــدار جفــــت
گــرد منگیــزان ز راه بحث و گفتگو. (۳_۷۹۶)

پـه تصـوفي ادبيـاتو کـې پيـر او مرشـد پـه بېلابېلـو عبـاراتو يادېـږي: لکـه "پيـر"، "ولـي"،"شـيخ"، "قطـب"، "دلاري دليـل" دا هغــه خــوک وي، چــې پــوره علــم او پوهــه ولــري. مولينــا عبـدالرحمان جـامي پـه "نفحـات الانـس" کـې د ولـي او ولايـت پـه باب ليکي:

"ولايـت مشـتق اسـت از ولـی و ان بـر دو قسـم اسـت ولايـت عامـه و ولايـت خاصـه. ولايـت عامـه مشـترک اسـت ميـان همـهء مومنـان "قـال الله تعـالی الله ولـی الـذين امنـوا يخـرجهم مـن الظلمـات الـی النـور" و ولايـت خاصـه مخصـوص اسـت بواصـلان از اربـاب سـلوک وحـی عبـارت عنفنـا العبـد فـی الحـق و بقـاه بـه فـالولی هوالفـانی فيـه والبـاقی بـه و فنـا عبـارت اسـت از نهايـت سـيرالی الله و بقـا عبـارت اسـت از هـدايت سـير فـی

الله انگاه متحقق شود که بنده را بعد از فنا مطلق وجودی و ذاتی مطهر از لوث حدثان ارزانی دارد تا بدان در عالم انصاف باوصاف الهی و تخلق باخلاق ربانی ترقی کند." (۴_۲۳۰)

واقعي خبره دا ده، چې روښان په خپل وخت کې په مروجه علومو لاسبرى او مسلط عالم و. د هغه له استدلالونو او خبرواترو څخه جوتيږي، چې نومورى په فلسفه او علم کلام باندې هم تسلط درلود. د سيمه ييزو متعصبو پيرانو چې د تحجر او دوگماتيزم په جالونو کې ښکيل وو، د خپل وخت د يوه مجتهد پير او مرشد زغم يې نه درلود، نو ځکه خو يې په زوره د مغلو حاکمانو ته دده په سر ريوټونه ورکول او يا يې ورته دسيسې جوړولې.

دغه پېښه مشهور پوه او څېړونکی قلندر مومند هم په خپل يو اثر د خيرالبيان تنقيدي مطالعه کې څېړلې ده: "ترڅو پورې چې د نبوت د دعوى الزام دی، نو په خيرالبيان، مقصودالمؤمنين او صراط التوحيد کې خو څه داسې نشته، چې د هغو په بنياد د اخون درويزه يا د بايزيد انصاري د نورو مخالفينو دا خبره ومنلی شي، چې پير روښان د نبوت مدعي و. د حالنامې د بيان مطابق خو هغه د قاضي خان د يوې پوښتنې په ځواب کې بايزيد انصاري ووېل "من ميگويم که هادی ام راه رسول الله عليه السلام را می نمايم و علم النبی ميدانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ضلالت

وجـه و شـرک بـاز میگـردانم و حاسـدان از روی حسـد بجـای هادی مهدی و بجای ولی نبی میگویند." (۵تنقیدي مطالعه، لا مخ)

بیـا یـې وپوښتـه:" شـنیده میشـود کـه میگـویی بـر مـن وحـی می آید؟

پیـر دسـتگیر جـواب داد: غلـط میگـوینـد مـن میفرمـایم کـه بر من الهام میشود و ندای غیب می شنوم.

بـاز پرسـید کـه در میـان وسوسـه و الهـام و میـان نـدای رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز می نمایی؟

پیـر دسـتگیر فرمـود: کـه تمیـز میـان الهـام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـان(ی) و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکـنم، هـر نـدا را الهـام کـه موافـق آیـت و حـدي و اقـوال مشـایخ (۵۳۳) باشـد آنـرا نـدای رحمـانی و الهـام مـی شناسـم و آنکـه موافـق آیـت و حـدیث نبـوی نبـود آنـرا وسوسـه و نـدای شـیطانی میـدانم بـه اعوذبـالله مـن الشـیطان الـرجیم رد میکنم."

کلـه چـې د وحـې پـه بـاب مسـالې تـه راځـو، سـم لـه واره د عقـل او وحـې د ارتبـاط مسـاله مطـرح کیـږي. فلسـفه او علـم کلام لـه عقـل سره رابطه لـري او پـر عقـل تکیـه کـوي، خـو وحـې پـر الهـي احکـامو بانـدې اتکـاء کـوي. د عقـل او وحـې تـرمنځ اړیکـې پـه بشـري فکـري تـاریخ کـې یـو مشـهور او ژور بحـث دی. دا داسـې مسـاله ده، چـې زرګونـه کلونـه وخـت یـې نیـولی دی او تراوسه هم نویوالی لري.

"هرځای او هر وخت چې د ایمان او عقل ترمنځ د اړیکو مساله څېړل کېږي اړینه ده، چې د مسالې د حل انتزاعي اړخ باید په هماغه ډول پرځای پاتې شي."

د مسالې دغه انتزاعي څېړنه په واقعیت کې د فلسفې او اروا پوهنې کار دی. دا کار په لومړي سر کې په لویدیځ کې په تېره په یوناني فلسفه کې پیل شو. افلاطون چې یو سیاسي متفکر او فیلسوف و، په خپلو فلسفي زده کړو کې یې د یو الهي قانون پوه موجودیت غوره او ضرور بالله، چې وکړای شي د خپلې فاضله مدینې لپاره لازم قوانین وضع کړي.

د افلاطون د وخت یونانیان د داسې سنتو هستوونکي وو، چې د هغو پر اساس یې د خدای د وجود د اثبات لپاره دلیل غوښته او د استدلال په وسیله یې دلیل مانه. په لویدیځ کې انساني فکر د خپل صانع د موجودیت په لټه کې و. د لرغوني زمان هیڅ یوه فیلسوف "عهد عتیق" د لوی خدای د شته والي سوال د ناویل شوي جواب په توګه نه دی مطرح کړی او نه یې د رد لپاره څه مطرح کړي دي، خو ډېر ژر د یوناني او یهودي تفکر ترمنځ یو ټکر رامنځ ته شو. فیلون لومړنی متفکر و چې ویې ویل، چې سپېڅلی کتاب وحې ده، چې د خدای له خوا راغلی او یوناني فلسفه هم حقیقت ده. "دا سامي روح دی چې خدای په وحې کېویني."(۶_۵)

خو د مسلمانانو په باور وحې په یوه کتاب (قرآن) او د مسیحیانو په باور په یوه فرد (مسیح) کې تجلي کوي.

اسلام د قرآن د وحې په اړه ادعا کوي، چې د سپېڅلي کتاب له عقيدې سره ورته والی لري او د اسلام د پېغمبر پيروان ورته په درنښت سره ګوري، چې د مسيحيانو او يهوديانو له پېغمبرانو څخه زيات درناوی دی. په دې ډول وحې د هغوی په پېغام کې ده، نه د هغوی په وجود کې. پر دې اساس په دې اړه سوژه_ابژه (دروني_بروني_ زياتره سبجيکټيف اړخ لري. پردې سربېره په عمده توګه وحې له الهي احکامو څخه متشکله ده، چې د شريعت د احکامو پيروي يې لازم شرط دی، نسبت دې ته چې له يو فرد سره عشق او وفاداري ولري. (۶_۷او۸مخونه)

اسلامي علوم او فقهه نور هم د وحې اصطلاح مشخصوي او پردې ټينګار کوي: "هر هغه څه چې له خدای تعالی څخه پر رسول نازل شوي وو، يو شی دی او د نبوت له ځانګړنو څخه دي. وحې په دوه ډوله ده: يو الهي کلام او بل نبوي احاديث، ځکه چې د پېغمبر اقوال هم ټول وحې بلل کېږي (قدسي حديث وحې بلل کېږي)، چې کله له جبراييل له واسطې پرته او کله د جبراييل په واسطه او کله هم د جبراييل د نفث په وسيله د نبي پر زړه باندې." (۳_۷۸۳)

له دې جوتېږي، چې روښان په خپل استدلال کې هغه څه چې څرګند کړي، د شريعت مطابق يې جوت کړي دي، خو دلته د الهي احکامو او د الحاد ترمنځ مبارزه نه ده، بلکې له دې سره د علم، فلسفې، پوهې او جهالت ترمنځ مبارزه ده

دا کېدای شي، چې منشا يې په نورو مسايلو کې وي، چې وروسته پرې خبرې کوو.

په هر صورت! روښان په خپل استدلال او براهينو کې وتلی او زړور او لاسبری دی، ځکه خو د هغه مخالفين بيا بيا ددې غوښتنه کوي، چې له مېرزا حکيم سره ونه ګوري، ځکه چې د دربار عالم قاضي خان نه شي کولای له دلايلو پرته د هغه د مرګ فتوا ورکړي او له دې دا جوتېږي، چې روښان د خپل وخت له اسلامي فلسفې، علم کلام او نورو فرهنګي مسايلو سره ښه آشنا و.

د هغه له وژلو څخه د ډېرې کولو بل اساسي دليل په اولس کې د هغه نفوذ هم دی، ځکه خو په ډېر لږ وخت کې يې ډېر پيروان پيدا کړل. د هغه له علم سره څوک سيال نه شته ان د هغه لوی مخالف اخوند درويزه هم چې په پښتنو کې د لاسبري نفوذ له کبله په درويزه بابا مشهور دی، د قلندر مومند په قول خپل آثار يې په خپل زوی ليکلي او هغه پخپله نه دي کښلي، خو کله چې بايزيد ګورو د هغه خير البيان او نور آثار د خپل وخت شاهکارونه دي او ترننه پورې د زياتې څېړنې وړ دي، چې هغه پخپله ليکلي دي. په هر حال د روښان بحث له قاضي خان سره څرګند او شفاف بحث دی، چې د اوسنيو اسلامي علومو په رڼا کې د هغه مخالفينو ته هيڅ ډول دليل نه ورکوي.

په دې کې شک نه شته، چې روښان له ملا سليمان

کالنجري اسماعیلیه څخه متاثره و. دی له بېلابېلو اسلامي آثارو سره اشنا و. اسماعیلیه فرقه نژدې له هغه فرقو څخه ده، چې په اسلامي تعلیماتو کې یوناني فلسفې ته زیات ارزښت ورکوي. بله دا چې بایزید روښان ارومړو، چې د "تقیه" له اصولو څخه بې خبره نه و، همدارنګه روښان پر تاویل باندې هم باور درلود، لکه حالنامه چې وایي:

بیا قاضي خان ورته وویل:

"رحمت خدا باد بر دانش و بینش شما، سخن کاملان گفتی. باز پرسید که مردمان میگویند که میفرمایی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است؟ و جواب فرمود که آنچه مدعیان میگویند خلاف است زیرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خیرالبیان است، چهل البیان در آن مذکور است. چنانچه غوثیه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده اما عوام الناس فرق میان وحی و الهام (۵۳۴) نمی توانند کرد، لاجرم وحی می گویند و حاسدان از روی حسد سخن باز میگردانند بجای الهام وحی میگویند." (۲_۳۳۹)

وروسته حالنامه زیاتوي:

"پیر دستگیر قدس سره در علم شریعت آنچه لازم دانست از اعتقادات و عبادات و طهارت و وضو و غسل پرسید، جواب موافق مطلبش ایشان داد پیش از آن از علم

الطریقت و حقیقت و معرفت و آنچه امر و نهی هست در آن سوال نمود جواب با صورت یافت." (۲_۳۲۹)

دلته دا خبره هم د یادولو وړ ده او هغه د شریعت اصطلاح ده. شریعت د روښان له نظره او شریعت د روښان د مخالفینو له نظره.

په دې برخه کې د اختلاف وړ ټکي دا دي، چې له شریعت څخه د روښان تعبیر او تفسیر د یو مجتهد په توګه دی. هغه د علم او فضیلت له مخې ددې توان او وس لري، چې شرعي، قرآني احکام او نصوص تفسیر او د هغو مانا او محتویات خپلو پیروانو ته تفسیر کړي، خو د هغه د مخالفینو تعبیر له شریعت څخه د وګم او جامد دی. کېدای شي په دې اړه ځانګړی بحث وشي، خو راځو د روښان اجتهاد ته.

مجتهد څه ته وایي؟

د اهل اجتهاد په باور سره واقعي احکام ان د قرآني آیتونو په باب نن ورځ مورږ ته حاصل نه دي او یوازې هغه څه، چې د قرآن په باره کې پوهېږو (ظاهري احکام) دي. د اخبار او احادیثو په باب د روایاتو او ماثوراتو په باب آن د کلیني شیخ طوسي، شیخ طبریسي او شیخ صدوق او شیخ مفید ترمنځ اختلاف او تباین لیدل کېږي، نو پر دې اساس باید له قیاس استحسان او استصحاب سره د دیني علومو

لکـه اصـول، تفسـير، علـم الرجـال و علـم الـدرايت او نـورو لـه لاري د احکـامو پـه بـاب اجتهـاد وشـي. هـر څـوک ددې کـار استعداد هـم نـه لـري، چې د اجتهـاد مقـام تـه ورسېږي، خـو کـه دا علـوم يـې حاصـل کـړي وي، دينـي او اخلاقـي صـلاحيت يـې حاصل کړی وي...".(٧_١٤٣مخ)

همدارنګه شريعت پـه اصـطلاح کـې هغـه اقـوال او اعمـال او احکـام دي، چې خدای تعـالی د پيغمبر پـه ژبـه خپلـو بنـده ګـانو تـه ويلي او د کار او ژوند د انتظام سبب دي.

هجـوري وايـي:" شـريعت و حقيقـت از عبـارات اهـل الله اسـت کـه يکـی از صـحت حـال ظـاهر کنـد و يکـی از وخامـت حال باطن."

ابو القاسم قشيري وايي:

"شـريعت د عبوديـت پـه التـزام امـر دی او حقيقـت د ربوبيـت مشـاهده. هـر شـريعت چـې د حقيقـت مويـد نـه وي د منلـو وړ نـه دی او هـر حقيقـت چـې پـه شـريعت مقيـد نـه وي نامحصـول دی. شـريعت د خلکـو د تکليـف لپـاره او حقيقـت د حـق لـه طريـق او تعرف نه خبر راکوي."(٣_٥٠٤مخ)

د ځينـو پوهـانو او علمـاوو پـه بـاور سـره د ديـن پـه بـاب فهـم او پوهـه د هندسـې حيثيـت لـري. دينـي پوهـه هميشـه د عصـر پوهـه ده... د هـر چـا ١ ـن د هغـه لـه شـريعت څخـه پـه فهـم پـورې اړه لـري. لکـه د طبيعـت پـه بـاب د افـرادو پوهـه. خبـره دا ده، چې شـريعت الهـي احکـام دي او پـر خپـل ځـای ثابـت د ي، خـو د

هغو تعبير او تفسير په افرادو پورې اړه لري، د وخت په علماوو پورې اړه لري او د شريعت پخپله ثابت پاتې کېږي.

د انسان فهم او پوهه د وختونو په پوړيو کې د شريعت په باب بدلون مومي. له دې ټکي څوک انکار نه شي کولای، چې د شريعت ثابتو احکامو د متفکرانو د درک په هنداره کې بېلابېل ډول انعکاس کړی دی. دين د خدای مال او احکام دي، خو ديني معرفت موږ جوړ کړي دي. الهي شريعت د خدای له خوا دی، خو فهم يې بشري دي لکه طبيعيت چې خدای هست کړی دی، خو د فيزيک علم او رياضي موږ کشف او جوړه کړې ده.

عبدالکريم سروش ليکي:

"ديني معرفت له دين څخه د سمو او ناسمو پوهېدنو ټول دی. زموږ په نظر د حکيم سبزواري درک ناسم دی، خو موږ په دې قضاوت کې له دين سره خپل درک، له دين څخه له يوه بل درک سره پرتله کوو (مثال) نه له دين سره او اصولاً په هرځای کېددې پوهې او پر دين باندې د پوهې ترمنځ تعارض رامنځ ته کېږي چې دا پخپله په ديني مسايلو کې د. ډېرو مسايلو د کشف کيلي ده." (۸_۶۸مخ)

په دې ډول د روښان او د هغه د مخالفينو د اختلاف اساسي مسايل (که يواځې په ديني او مذهبي سطح کې وګورو) له دين څخه د درک مساله ده. د روښان مخالفين د وخت ا ـه لاسبرې دستګاه سره په رابطه کې و. حال دا چې

روښـان پـه خپـل وخـت کـې متداولـه علـوم لوسـتي وو. سـفرونه يـې کـړي وو او د هنـد او منځنـۍ آسـيا لـه فرهنګونـو سـره آشـنا و. پـر دې اسـاس ده، چـې د روښـان درک لـه دينـي او مـذهبي احکـامو او اصـولو څخـه د يـو عـالم درک و او د هغـه د مخـالفينو درک لـه دې څخـه ډېـر ټـيټ و. دا سـاده خبـره نـه وه، چې مغلـي اکبـر پادشـاه د هغـه د مريـدانو پـه حلقـه کـې شـامل شـو او يـا دا چـې مېـرزا حکـيم هـم هغـه تـه د حالنـامې پـه حوالـه بيعـت ورکـړ او د خپـل پيـر او مرشـد پـه توګـه يـې ومانـه. دا ټول او ټول د روښان په تبحر او فضيلت پورې اړه لري.

بلـه دا چـې د روښـان د فرهنګـي پـوهې سـطح ډېـره اوچتـه او د ناقصو پيرانو د زغم وړ نه وه.

پـه دينـي مطالعـاتو کـې تصـوفي او عرفـاني فهـم او پوهـه تـل د تحجـر پـه وړانـدې يـو پـرمخ تلـونکی ګـام و او روښـان لـه دې نعمت نه هم برخوَر و. لکه چې وايي:

قاضـي خـان تـرې پوښتنـه وکـړه، چـې دا نعمـت دې لـه چـا او له کومې کورنۍ ترلاسه کړ؟

"پيـر دسـتګير قـدس سـره فرمـود کـه طريـق مـاچون طريـق ويسـيه است از طفيـل حضـرت رسـالت پنـاه بـی واسـطه غيـر حـق تعـالی عنايـت فرمـوده و از علـم لـدن بهرمنـد ګردانيـده و معـانی قـرآن کشـف نمـوده و ترتيـب دادن مقامهـا و امـر و نهـی در آن منـزل هـا در دل مـن (۵۳۵) القـاء کـرده و بـه تکميـل ديګران امر فرموده." (۲_۳۴۰)

وروسته قاضي خان وويل:

"بارك الله عليك يا شيخ پير كامل و مكمل! هر كه بدست تو توبه كند و در متابعت تو درآيد از معرفت الله و از علم توحيد بهره مند گردد ان شاءالله تعالى." (۲ـ۳۴۰)

له هغه وروسته د بايزيد حاسدان قاضي خان ته ورغلل او ورته ويې ويل كه شيخ ملامت شوى وي موږ ته يې حواله كړه، چې ويې وژنو. قاضي خان پوه شو، چې د شيخ دښمنان ډېر دي، نو د خپلو طالبانو په بدرگه يې مېرزا حكيم ته وروست.

مېرزا حكيم ته يې وويل:" شيخ مرد كامل و مكمل است كه هر دو در متابعت اودرآيد از معرفت ذات و از علم توحيد بهره مند گردد و آنچه حاسدان در حق او افتراء نموده بودند، همه دروغ و بهتان بود. چون ميرزا حكيم از زبان قاضى خان وصف پير دستگير شنيد، فرمود: من مريد شيخ ميشوم و چون وزيران و اميران ميرزا حكيم از ميرزا چنين شنيدند، جمع شده عرض نمودند كه رعيت و محكوم ما مردم افغان است و هميشه با ايشان جنگ و جدال داريم، زن و فرزند ايشان را به بند مى آريم و از ايشان خراج ميستانيم. چون ميرزا مريد شيخ شد، كى روا دارد كه از افغانان خراج ستانى و يا فرزندان ايشان در قيد آريم؟ الحال بودن ما در سرزمين ممكن نيست، ميرزا مايان را رخصت نماييد تا پيش اكبر پادشاه برويم چون ميرزا حكيم (۵۳۷) ديدند كه وزراء و امراء از من برگشتند، لاچار شده

پیـر دسـتگیر را فرمـود: یـا شـیخ! تـو در میـان ایـن قـوم چـرا میباشـی کـه ایـن طایفـه ی انـد کـه طهـارت و غسـل، جنابـت را نمـی داننـد، قـدر تـو چـه داننـد؟ و از تـو چـه نفـع گیرنـد. چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره از زبـان میـرزا حکـیم چنـین شـنیدند، فرمـود کـه حـق تعـالی تولـد مـن دریـن زمـره گردانیـده و بـر عـالمی کـه وارث نبـی اسـت علیـه السـلام لازم و امـر اسـت کـه بـی راه را راه نمایـد و جاهـل را عـالم گردانیـد، اگرچـه هـدایت و ضـلالت بدسـت قـدرت حـق تعـالی اسـت، چنانچـه میشـنوی قولـه تعـالی "یضـل مـن یشـا و یهـدی مـن یشـا" امـا نبـی و وارث نبـی مـامور اسـت بـه رسـانیدن امـر و نهـی مـا علـی الرسـول الاالبلاغ. (۳_۳۴۲)

لـه هغـه وروسـته روښـان لـه کابلـه روان شـو، جـلال آبـاد تـه ورسـېد، د ځـای حـاکم ورتـه مېلمسـتیا وکـړه او د غـره پـر سـر یـې واوره ولیـده، تـرې وې پوښتـل دا پـه اصـل کـې څـه دي؟ او څه ورته وایي؟

"پیـر دسـتگیر جـواب فرمـود کـه اصـل آن آب اسـت از سـبب سـرما منجمـد گشـته نـامش بـر شـد الحـال آنـرا بـرف خواننـد چـون حـرارت آفتـاب غالـب شـود بـاز آب گـردد، تمثیـل کثـر باد دریایی وحدت هم چنین است..." (۲_۳۴۳)

بیـا څـه وخـت پـه پېښـور کـې و او لـه هغـه ځایـه هشـنغر تـه ولاړ، ځکـه جـانس خـان بـدل شـوی و او معصـوم خـان تـه ډېـرو حاسدانو ناسم رپوټونه ورکول.

د عقيدې له مخې:

ګورو چې روښان په خپل بحث او خبرواترو کې ځان د "ويسيه" فرقې پيرو هم بولي، چې په هند او خراسان او فرهنګي حوزه کې ددې فرقې پيروان ډېر لر پېژندل شوي دي او که وو هم، ډېر پياوړي نه وو.

"ويسيه" طريقه د يوه تن عربي زاهد په طريقې پورې اړه لري، چې په اسلامي معارف کې اويس بن عامر بن جز، بن مالک قرني له بني مراد څخه (د ۳۷ هجري کال مړ) پورې اړه لري. قرن د هغه سيمې يا غره نوم دی، چې په نجد کې واقع و يا د هغه ډلې وګړيو چې د بني عامر بن صعصعه لفطفان په نامه، چې بني قرن نومېږي، اړه لري. اويس قرني په يمن کې ژوند کاوه، له پېغمبر سره يې د ليدو او خبرو مجال پيدا نه کړ، خو ځرنګه چې پرهېزګاره سړی و، پېغمبر هغه ستر شخص باله او د نومړي په باب يو نبوي حديث روايت دی، چې:"انی لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن" يا "انی اشم رايحت الرحمن من قبل اليمن." (۹_۱۸۹مخ)

دغه احاديث د نومړي مرشد د نور زيات شهرت او بزرګۍ سبب شول. ځينې په دې باور دي، چې اويسيه فرقې له حضرت خضر څخه الهام اخيستی، چې د سعيد نفيسي په نظر سم نه دی، خو پير روښان په حالنامه کې د حضرت خضر د الهاماتو بيا بيا يادونه کوي. له دې څخه مطلب دا

دی، چې شخص د هېڅ پیر مرید شوی نه دی، یا یې د خپل وخت له هېڅ پیر څخه لاس نیونه نه ده کړې، خو غیبي الهام ورته شوی دی. لکه چې د پیر روښان سیر و سلوک هم دديې ادعا ثبوت کېدای شي.

په تصوفي طریقو کې د هر هغه چا یا د متصوف سلسله، چې په کومې مشخصې طریقې پورې مربوطه نه وي، هغه ته اویسي وایي. د سعید نفیسي په قول سنایي غزنوي، فریدالله عطار، شمس الدین حافظ شیرازی او... له دې ډلې بللي دي. دغه ټول اوصاف او مشخصات د پیر روښان په افکارو کې لیدلای شو. نوموړی د کومې خاصې فرقې پیرو نه دی، بلکې د خپلې جوړې کړې لارې مبدع او جوړوونکی دی.

له دې هم جوتېږي، چې پیر روښان په ژوره توګه له فارسي او عربي فرهنګ سره آشنا و او په مذهبي، عرفاني او تصوفي طریقو او مکاتبو کې یې پوره مطالعه درلوده. حالنامه ځای ځای د استدلال د تقویې او بنیاد لپاره د مولینای بلخ، عبدالرحمان جامي، فریدالدین عطار او حافظ شیرازي شعرونه رانقلوي. ددې مانا دا کېدای شي، چې د پیر روښان پیروان او ښوونځی له دغه مفکرینو څخه اغېزمن وو.

پیر روښان پر علم شهود او علم لدن باندې باوري و. "علم لدنی یعنی آنچه از راه کسب و درس دست ندهد علم اولیا و انبیا را علم لدنی گوید." (۳_۱۹۶)

د پوهې او معرفت له مخې پیر روښان پر علم لدن باندې د پوهېدو دعوه کوي. دا هغه امتیاز دی، چې عادي پیران یې د پوهې وس نه لري. پر دې اساس نومورى د اشراقي پوهې او معرفت په لوړو پوړیو کې ځان احساسوي.

له ټولنیز پلوه:

یو بل ټکی، چې له دې محاکمې جوتېږي، هغه د مسالې ټولنیز اړخ دی. د مېرزا حکیم وزیران او صوبه داران په ډاګه وایي، چې د روښان قوم (افاغنه) زموږ رعیت دی. که چېرې دی (روښان) وبښل شي، نو دده رعیت به دده ملاتړ وکړي او موږ ته به له باج او خراج څخه ډډه وکړي. دا خبره په نهایت کې سمه وختـه او له دې دا هم جوتېږي، چې څومره او په کومه اندازه پښتانه قبایل د مغلي حاکمانو له مظالمو او استبداد څخه تنګ وو. د امپراتور اکبر له اداري سره د پښتنو قبایلو شخړه او د بایزید د پیروانو جنګونه د یو ناخبره او راټوکېدلیو پاڅونونو استازي کوي.

له ټولنیز پلوه دا ټکی هم ترې جوتېږي، چې په پښتني ټولنه کې له عقیدوي پلوه انقطاب د ټولنیز او سیاسي انقطاب زېږنده وه. په دې مانا چې د امتیاز خاوندان پیران او بې علمه ملایان د مغلو په سرکاري سازمان پورې تړلي وو، چې په سر کې یې ترمذي او بیا اخوند درویزه راته. پیر روښان په همداسې شرایطو کې ځان احساس کړ، چې

باید دغه اولس ته له فکري پلوه نجات ورکړي، چې د نوي تفکر خپریدني د اور د لګېدو سبب شو او د مغلو په لویه امپراتورۍ کې یې د کلونو لپاره اور بل کړ، چې وروسته بیا دغه رسالت یو بل نسل یعني ایمل خاني، دریا خاني او خوشال خاني نسل ته پاتې کېږي، هغوی توره رااخلي او پاڅون کوي.

ماخذونه:

١_زرین کوب، عبدالحسین. دنباله‌ء جستجو در تصوف ایران.
ایران، تهران کال.
٢_ابابکر قندهاری. حالنامه‌ء بایزید روښان، چاپ گستتنر
اکادیمی علوم افغانستان.
٣_سجادی، سید جعفر. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفاني،
تهران، ایران
۴_داکتر غنی، قاسم. تاریخ تصوف در اسلام، چاپ ایران، تهران
چاپ دوم، ١٣٣٠
۵_مومند، قلندر. د خیرالبیان تنقیدي مطالعه. پیښور چاپ
۶_اج. اربری. عقل و وحي در اسلام. ت حسن جوادي تهران،
ایران
٧_طبری، احسان. برخي بررسیها و جنبش های اجتماعي در
ایران...
٨_سروش، عبدالکریم. قبض و بسط تیوریک شریعت.
٩_نفیسی، سعید. سرچشمه تصوف در ایران.

PROPERTY OF ACKU 16112

PDF Compressor Pro

ACKU
B
1.237
KAR
16112

Mystic and Philosophic Profile of Bayazid Roshan as Reflected in Halnama

Researched by:
M. Akbar Kargar

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ــ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۸۵)

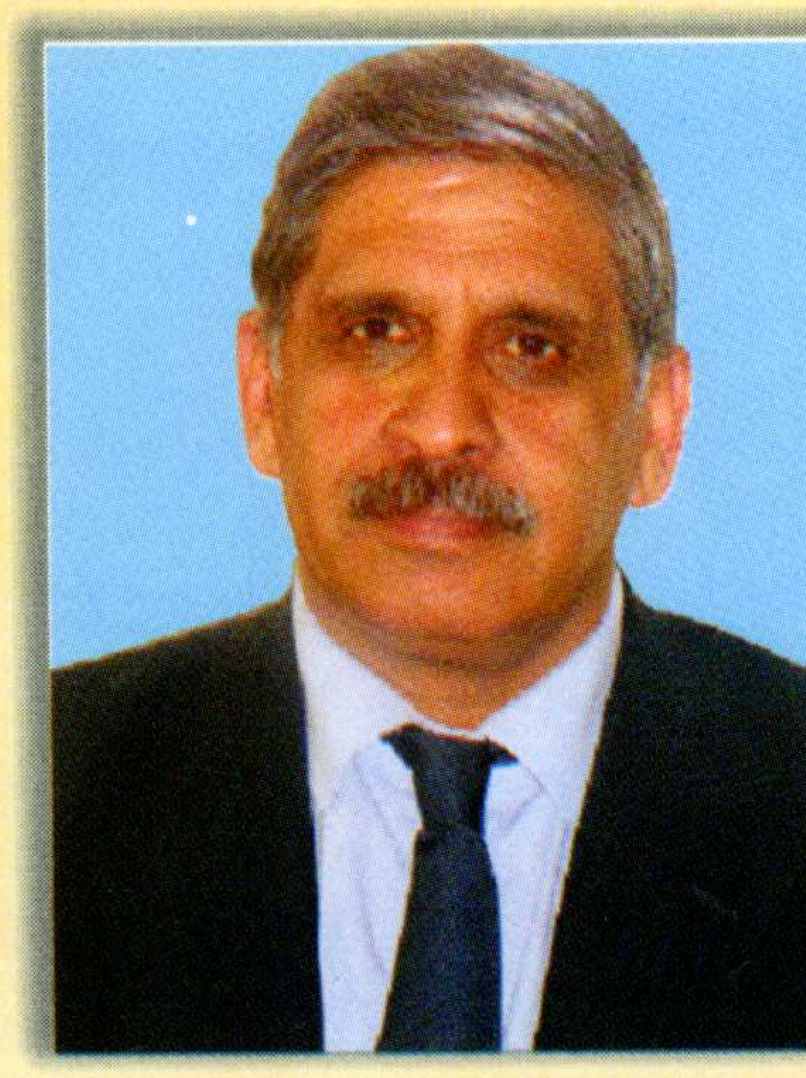

محمد اکبر کرگر په ۱۳۳۲هـ ش کال د کونړونو په مزار دره کې زېږېدلی، په خپل کلي کې د لومړنيو زده کړو وروسته د ابن سينا په لېسه کې شامل او په ۱۳۵۶اش کال کې د کابل پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو د پوهنځي د فلسفې او ټولنيزو پوهنو له څانګې فارغ شوی دی.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library